

Entrepreneurship and the Human Factor

From A Management And Organizational Perspective

Editor
İSMAIL COŞKUN

BİDGE Yayınları

**Eski Anadolu ve Yakın Doğuda Dil Sistemleri, Siyasal Ve
Askeri Yapılanmalar**

Editör: İSMAİL COŞKUN

ISBN: +

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: 2025-12-25

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /
Ankara

ÖNSÖZ

Anadolu ve çevresindeki kadim coğrafyalar, insanlık tarihinin en önemli siyasi, sosyal ve inanç temelli dönüşümlerine ev sahipliği yapmıştır. Bu kitap, bölgenin ilk merkezi devlet yapılarından başlayarak, bu yapıların askeri stratejilerini, toplumsal dinamiklerini ve manevi dünyalarını bir araya getiren geniş bir bakış açısı sunmaktadır. Geçmişten günümüze ulaşan yazılı belgeler ve arkeolojik buluntular, eski toplumların nasıl örgütlendiğini ve kendilerini nasıl ifade ettiklerini anlamamıza ışık tutmaktadır.

Çalışmanın odağında, Anadolu'nun ilk büyük merkezi devletinin kuruluşu ve bu gücün temelini oluşturan askeri yapılanmalar yer almaktadır. Dönemin ordularında kullanılan teknik donanımlar ve koruyucu askeri teçhizatlar hem filolojik belgeler hem de arkeolojik veriler ışığında incelenmiştir. Bunun yanı sıra, merkezi yönetimlerin karşısında yer alan ve farklı örgütlenme biçimlerine sahip olan toplulukların hareket alanları ve yaşam tarzları da tarihsel bir çerçevede değerlendirilmiştir.

Antik dünyayı anlamak için sadece siyasi olaylara değil, aynı zamanda dilin ve inancın derinliklerine de bakmak gerekir. Bu doğrultuda, bölgenin önemli medeniyetlerinden birinin dil yapısı ve bu dille biçimlenen tanrı figürlerinin toplumsal karşılığı çalışmanın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Ayrıca, Doğu Akdeniz dünyasının önemli kültür merkezlerinde yapılan keşifler ve bu keşiflerin tarihsel arka planı, bölgenin geçmişine dair yeni pencereler açmaktadır.

Toplumların temel taşı olan aile yapısı ve evlilik gelenekleri de bu tarihsel yolculuğun bir diğer önemli halkasıdır. Eski toplumlarda aile birliğinin nasıl sağlandığı ve bu bağların sosyal yapıyı nasıl şekillendirdiği, geniş bir perspektifle ele alınmıştır. Bu yaklaşım, sadece devletlerin ve orduların değil, bireylerin ve ailelerin de tarih içindeki yerini görünür kılmaktadır.

Birbirinden farklı ancak özünde bir bütünün parçası olan bu konular, okuyucuyu Anadolu ve Mezopotamya'nın geçmişine doğru bir yolculuğa çıkarmaktadır. Kitapta yer alan her bir inceleme, tarihin karmaşık yapısını daha anlaşılır kılmayı amaçlamaktadır. Bu eserin, geçmişin izlerini süren ve antik dünyayı merak eden tüm okurlar için faydalı bir kaynak olmasını temenni ederiz.

Doç. Dr. İSMAİL COŞKUN

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

İÇİNDEKİLER

URARTUCA BEDENLENMİŞ BİÇİMBİRİMLER VE YARATICI BAŞ TANRI HALDİ	1
<i>ORHAN VAROL</i>	
UGARİT: KEŞİFLER VE TARİHİ ARKA PLAN	18
<i>ASLI KAHRAMAN ÇINAR</i>	
HİTİT ASKERİ YAPILANMASINDA PUL ZİRH: FİLOLOJİK BELGELER VE ARKEOLOJİK BULUNTULAR IŞIĞINDA BİR İNCELEME	36
<i>FATİH MERT TURŞAK, GÜLGÜNEY MASALCI ŞAHİN</i>	
KAŞKA GRUPLARININ ÖRGÜTLENME BİÇİMLERİ VE YAYILIM ALANLARINA DAİR VAKA ÖRNEKLERİ	77
<i>EMRE GÜNEŞ, ÖZLEM SİR GAVAZ</i>	
ANADOLU’NUN İLK MERKEZİ DEVLETİ: HİTİTLER	110
<i>KAMİL DOĞANCI</i>	
Eski Türklerde Aile Birliği ve Evlilikler Üzerine Bir Değerlendirme	139
<i>AYTEN AKCAN</i>	

BÖLÜM 1

URARTUCA BEDENLENMİŞ BİÇİMBİRİMLER VE YARATICI BAŞ TANRI HALDİ

ORHAN VAROL¹

Giriş

Bir dilin özelliklerinin (birim ve örüntülerinin) açıklanmasında temel ölçüt, aynı özelliklerin, dilin farklı kullanım alanlarındaki yapısal aynılık / benzerlikler ve anlamsal yakınlık / örtüşmelerdir. Yaşayan dillerde kabul edilebilir bilgiye ulaşmak için kullanılan bu yöntem, eski çağ dilleri konusunda yapılan araştırmalara da uygulanabilir. Fakat öncelikle incelenen özelliklerin en küçük anlamsal sunumlarının yer aldığı biçimbirimsel (morfolojik) unsurlar anlaşılır hale getirilmelidir. Bu konuda, sesbirimlerin belirginliği ve değişimine dair mikrolinguistik farkındalığın oluşmasından cümle ve metin içi bağlamsal tutarlılıkların gerektiği makrolinguistik gerçekleştirmelere kadar bir çok dilbilimsel eylem açıklığa kavuşturulmalıdır. Urartu yazıtlarının incelenebilmesi bağlamında açıklamak gerekirse, Urartucanın sesbirimleri, sesbirimlerinin değişkenliği, biçimbirimleri, bunların sözcük olma stratejileri, sözcüklerin cümlesel kurulumda her bir biçimbirim ile ilişkilendirilen temel ve yan anlamları ve bunların dönemsel dil kullanımıyla ilişkili değişkenleri ele alınmalıdır. Yani inceleme, elde edilen verilerin işlenmesinde çok katmanlı ve oldukça karmaşık görülen aşamaları gerektirmektedir. Verilerin

¹ Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Dil Bilimi Bölümü, Orcid: 0000-0001-8662-484x

bulgularındaki tutarlılık ise kabul edilebilir bilgiye ulaşmak için temel ölçüttür.

Urartu yazıtlarının değerlendirilmesi için en zor olanı Urartulu hafızasına olan ihtiyaçtır. Urartuluların dünyayı, zamanı ve olayları algılama süreçlerinin anlaşılması gerekmektedir. Bu algı, varlıkları, durumları ve eylemleri adlandırma konusunda temel güdüleyicidir. Yazıtların içeriğinde olan tarihsel ve kültürel anlamların ortaya çıkarılması ve dil özelliklerinin anlaşılması öncelikle Urartuca konuşucuların dilsel eylemlerle neler yapabildiklerinin farkındalığına bağlıdır. Örneğin, bir Urartulu'nun yağın kara ve yağmura bağlı olarak gökyüzünün maviliğini bir deniz misali sulak bir alan olarak değerlendirmesi söz konusudur. Bu nedenle *uš + ma* 'gök + su' biçiminde gökyüzünü algılamaktadır (Bläsing, 1997; Varol, 2025). Bir portmanto (çoklu anlam) biçimbirim olarak *ma* hecesinin çok anlamlılığı söz konusudur. Tanrının gökteki yaşam alanında bulunan maddeler de bu biçimbirim ile tanımlanıyor olmalıdır. Bu konuda karşılaştırmalı olarak hem Asur hem de Pers kaynaklarında açıklayıcı bilgiler bulunmaktadır (Roth, 1991; Varol, 2025).

Bu çalışmanın amacı, sahip olduğumuz dil yetkinliğinin kaynağındaki bedensel / işitsel anlam yüküne sahip biçimbirimlerin Urartu yazıtlarındaki görünümelerini belirlemektir (Lakoff & Johnson, 1999). Evrensel özellikler sergileyen bu görünümeler, günümüz bölgesel dillerinde de bu dillere uyarlanmış biçimlerle bulunduklarından bilgi pekiştirmesi sağlanabilmektedir. Ayrıca Urartu Baş Tanrısı Haldi adının da 'her şeyi kendi(nden) yaratan' anlamındaki kaynağına ulaşabilmek için bu bedenlenmiş görünümelerden faydalanılmaktadır.

Veriler

Çoğu bazalt taş bloklara işlenmiş olarak varlığını devam ettiren altı yüz civarındaki Urartu yazıtının yer aldığı korpus

alışmaları, dilsel çözümlerlerin yapılması için değerlendirilmektedir (Sayce, 1882; König, 1955-1957; Harutyunyan, 2001; Salvini, 2008; eCUT). Transkripsiyonları aynı ama araştırmacı yorumlamalarına göre sözcüklerin anlamsal çevirileri genellikle farklılaşan bu çalışmalarda bulunan morfemler, bedenlenmişlik özelliğine bağlı olarak ele alınmaktadır. Bu süreçte incelenen biçimbirimler ve sözcüksel oluşumların karşılığı olan dilsel materyaller, Urartu ile ağdaş ve etkileşimde olduklarından Asur ve Pers Krallıklarının dilleri ile de ilişkilendirilebilir. Daha nceki çalışmalardan farklı olarak bölgesel dillere ait örtüşen biçimbirimler ve bu örtüşmelerin tutarlılığına kaynaklık eden Urartucadaki bedenlenmiş biçimbirimler de çalışma verilerini oluşurmaktadır.

Yöntem

Çalışmadaki her bir biçimbirim, farklı metin ve cmlerler içindeki anlamlarını pekiştirmek durumundadırlar. Biçimbirimlerin sınırlılığından dolayı bir biçimbirimin, yakın anlamlılık ilişkisi kurmak yanında, somut ve soyut anlamlar ile eylem anlamları oluşturabilmesi söz konusudur. Günümüz dillerinde olduğu gibi çivi yazılı kadim dillerin yazı sistemlerinde de bu oluşumlara dair örnekler bulunmaktadır.

1. Diliçi Sorgulama: İncelenen dile ait bilgilerin yine aynı dil içinde sorgulanması gerekmektedir. l dildeki bir biçimbirimin anlamının belirlenmesi, bu dilin farklı sözcüklerdeki aynı biçimbirimlerin içerik sunumlarına göre yapılmalıdır. Örneğin, Tanrı Haldi adındaki *ha* ‘kendi(nin)’ ve *al* ‘herşey’ hecelerinin farklı cümle yapılarındaki anlamsal temsillerinin aıklayıcılıkları söz konusudur.

2. Bedenlenmiş Bilişselliğimiz: Sözcük anlamlarının belirlenmesinde dil içi belirleyiciler dışında, dil fizyolojimiz ile ilişkili görünümler de bilginin kabul edilebilirliğinde etkilidirler. Örneğin gırtlaksı *ha* ‘ele geçirme, kendi(nin) olması’ ağız açısındaki

genişlemeye bağılı olarak *al* ‘tüm, bütün’ anlamlarını vermesi, dil içi örnekler yanında bedenlenmiş bilişsellğe dayalı mantıksal çıkarımlamaların da yapılması için önemlidir.

3. Seslem ve Anlam: Biçimbirimlerin kısıtlılığı ve dilsel anlamın çeşitliliği gözetilerek, temel / somut anlam, eylem anlamı, soyut anlam ve yakın anlamlı olmaya bağılı olarak biçimbirimlerdeki çok anlamlılık ele alınmaktadır. Örneğin, İrani diller dışında tarihsel süreçte, geniş bir coğrafyada *šin* ‘mavi’ anlamına sahiptir (Silvestre vd. 2016). Aynı zamanda metallerin çıkardığı yansıma ses olarak Urartuca *gunušini* ‘kılıçların çarpışması’ Farsça *šen* ‘(parlayan) kum’ ve İngilizce *shining* ‘parlamak’ ile ilişkilidir. Türkçe *şingırdamak* da bu biçimbirimin yansıma anlam alanı içindedir. Yapısal benzerlikler ilişkili anlam alanlarına sahip biçimbirimlerle sağlandığında tutarlı saptamalar yapılabilmektedir. Bu nedenlerle Urartuca *ušma* ‘gökyüzü ve cennet’ ile anılan *šin* biçimbiriminin ‘mavi’ anlamıyla ve izafe eki *a* ile ad öbeğini nitelediği anlaşılmaktadır.

4. Çağdaş diller: Ölü dil ile çağdaş ve komşu olan diğer diller, yapısal benzerlik ve anlamsal örtüşmeler bağlamında değerlendirilmektedir. Urartuca *ušma* ile Asurca *šamu* arasındaki ‘cennet’ ilişkisi ve Urartuca *ušmašin* ile Eski Persçe *aseman* arasındaki ‘(mavi cennet) gökyüzü’ ilişkisi görülebilmektedir.

5. Benzerlik ve Rastlantısallık: Anlamı tespit edilmeye çalışılan temel söz varlığına ait biçimbirimlerin izleri, geçmiş ve günümüz bölge dillerinde rastlantısal olma ihtimali de gözetilerek sorgulanmalıdır. Biçimbirimlerdeki birleşim sayılarına bağılı anlamsal örtüşmeler arttıkça, rastlantısal olma olasılığı azalmaktadır. ‘Mavi Cennet’ anlamıyla çözümlemesi yapılan Ušma Šin ifadesinde olduğu gibi (Varol, 2025: 424-426) üç farklı morfemin oluşturduğu yapısal ve anlamsal örtüşme rastlantısal olarak görülemez.

6. Değişim ve Dönüşümler: Karşılaştırılan biçimbirim birleşimlerinde yapısal değişim ve dönüşümler gözetilerek anlamsal örtüşmeler belirlenmelidir. Asur'un 'cennet' için Urartucadaki *uşma* ile aynı sesleri paylaşan *şamu*; *uşma šin* ifadesinin Eski Persçe ve günümüz İrani dillerde *aseman* olarak kullanımları dillerin, değişen ve dönüşen kendi sesbirimsel uyumlulukları ile açıklanmalıdır.

Bu yöntemsel maddelerden 1. ve 2. ölü dil Urartuca, 3. bu dilin eski komşu diller ile ilişkisini anlatmaktadır. 4. ve 5. maddelerde ölü dil ile coğrafik ya da genetik bağları olan diller inceleme sürecine dahil edilmektedir. 6. madde ise tutarlı ve kabul edilir anlambilimsel çıkarımlar yapabilmeyi gerektirmektedir.

Urartucada Bedenlenmiş Biçimbirimler

Biçimbirim, dildeki seslerin anlamlı yapılar oluşturdukları en küçük birimlerdir. Urartu yazıtlarının anlaşılabilirliği için her bir biçimbirim temel ve yan anlamları ile açıklanmalıdır. Bu bağlamda bedenlenmiş biçimbirimler önemli role sahiptirler. Aşağıdaki sözcüksel yapılar, yansıma sözcükleri ile birlikte bedenlenmiş biçimbirimler olarak ele alınmaktadırlar.

1. a-gu - : 'su + kazma (kanal açma)' veya 'ya (ön gönderim y(a) + 'kazmak (eylemi), kanal açmak (eylemi)' anlamlarına sahip görünmektedir. Bu temel anlamın bedenlenmiş biçimbirim anlamının ise kazmak eyleminin ortaya çıkardığı, duyulan yansıma ses *gu* olduğu anlaşılmaktadır. Yazıtlarda, geçen *agu-* eylem olarak belirtilerek değişen cümle anlamlarına göre temel anlamı için 'önderlik etmek' tanımı kullanılmaktadır (Melikishviki, 1971: 87). Bu kökten türeyen sözcüklerin de 'taşımak, kazmak, göndermek ve güçlendirmek' gibi anlamlara sahip olduğu belirtilmektedir. Kanal yazıtlarında *ieše ini pili agubi* 'bu kanalı ben açtım (kazdım)' biçiminde görülen yüklemcil yapıdaki *gu* biçimbiriminin bir yansıma sesi olduğu bu bağlamda hemen öncesinde bulunan / a / biçimbiriminin de kanal ifadesi ile birlikte

bulunmasından dolayı ‘su’ anlamını verebileceği düşünülmektedir. Bu birim / y / yarı ünlü sesi ile oluşturulan ve ‘ilgili’ anlamıyla ön gönderim sağlayan (y)a yapılanması da olabilir. Yapılanmanın Türkçede ya-pı, ya-ra, ya-zı gibi kullanımları vardır. Bu sözcüklerde çekirdek morfeimler *pı* ‘ayak’, *ra* ‘iz’ ve *zı* ‘çizmek’tir.

2. ku-gu - : ‘kuyu(lama), dikmek, yerleştirmek’ eyleminin de bir duyulan bedenlenmiş yansıma ses olduğu anlaşılmaktadır. Aynı yapılanmayı, Türkçedeki *kuyu* sözcüğünde görmekteyiz (Yaman, 2023: 658-667). Urartu stellerinin (pulusu: yazılı taş) yerleştirilmesi için kullanılan bu eylem, toprağın kazınması esnasında yerden çıkan yansıma ses ile ilişkilidir. *i-ni NA₄.pu-lu-ú-si-e ku-gu-i-ú-ni* ‘bu stel kuyulandı / dikildi’ (<http://oracc.org/ecut/Q006975/>.) *Gu* biçimbiriminin özünde çarpmaya, çarpışmaya dair bir yansıma sözcük olduğunu pekiştirerek ortaya koyan Urartuca ifade *gunušini* ‘(kılıçla) savaşmak’tır. *Šin* burada ‘metal ve kılıç’ anlamındadır. Savaşmanın sözcük anlamı *gu* ‘çarpışma’ biçimbirimi ile metallerin /kılıçların savaşı / çarpışması’ anlamında kullanılmaktadır. Sözcükselleşmenin oluşması için bu türden seslere bağlı adlandırmalar evrenseldir.

3. ši-di-iš - : ‘taştan inşa’ anlamındadır. *Gu*, topraktan çıkan ses iken *šidišt-* taşın çıkardığı bir yansıma ses olarak görülmektedir. Bu ifade taştan yapılı olan Haldi tapınakları için kullanılmaktadır. *^dhal-di-e-[i su-si-e? ši-i]-[di¹-iš-[tú?]¹-še* ‘Ben Haldi için susi tapınağı yaptım’. <http://oracc.org/ecut/Q006898/>. Susi tapınağı, kalelerde ana kaya üzerine taş bloklarının kare plan ile yerleştirilmesi ile yapılmaktadır. Kazma ile alakası olmadığından *šidiš-*, *gu* biçimbiriminden farklı olan kullanım alanını ortaya koymaktadır. Yansıma sesini bağlı olan adını da buna göre kazanmaktadır.

4. ši(ni) : ‘parlayan, metal’ İran dillerinde *šen* / *šen* ‘kum’ anlamında olan bu biçimbirim Kürtçede ve geniş bir

coğrafyada ‘mavi’ anlamıyla kullanılmaktadır. Urartucada da *ušmašin* ‘mavi cennet’ içinde kullanımı olan birim temel anlamını ‘ışıldamak’tan almış olmalıdır. Çünkü gökyüzü parlaktır ve mavidir. Bu bağlamda İngilizce *shining* ‘parlayan’ sözcüğünün köken biçimbirimi de anlamsal örtüşme sergilemektedir. Kürtçede de yeşil anlamını *šinati* ile sağlayan Türkçedeki ‘yeşillik’ ve ‘sarışın’ sözcüklerinde de bu biçimbirimin günümüzdeki yansımaları görülebilmektedir.

5. ka- : ‘ağız, kapı’ Sümerce ağız anlamı ile kullanılan *ka*, ağzın açılarak açısındaki büyümeye dayalı bedenlenmiş bir biçimbirim olarak görülmektedir. Urartuca Haldi KA ‘Haldi kapısı’ anlamıyla sözcükselleşen bu birim İran dillerinde bulunan *pi* ‘ayak’ sözcüğü ile ekleşerek günümüzde Türkçede kullandığımız ‘kapı’ sözcüğünün oluşmasını sağlamış olmalıdır. Yani kapı sözcüğü kökeninde ‘ağız’ olan *ka* hecesinin *pi* ‘ayak’ sözcüğü ile birleşerek adlaşıp ‘ayakla girilen ağız: kapı’ anlamını doğurmuştur. Bu bağlamda ‘kap’ ve ‘ayakkabı’ sözcükleri de ihtiyaç duyulan ilişkinin kurulabilmesi için değerlendirilebilir.

6. ti-ni : ‘ad, söz, konuşmak’ anlamlarındaki bu bedenlenmiş biçimbirimin Urartucası *ti*’dir ve sözcüğe, *ni* hecesi *ad* + *i* biçiminde belirtme anlamı katmaktadır. *Minuai pili ti-ni* ‘Ad-1 Minua’nın Kanalı’ biçiminde kanal yazıtlarında bulunan bu ifadedeki *ti-ni* karşılığı Urartu ile akraba toplum Hurriler’de *ti-ve* olarak görülmektedir. *pass=ith(i)=iflu!=i tive andi kul=oi=a* "Benim habercim (*passithe*, *erg.*) bu sözü (*tive*, *yalın*) söyledi (kuloza) (Wilhelm, 2008a,: 127; Wilhelm, 2008b: 115; Wegner & Bomhard, 2023; Varol, 2008: 49). Bu sözcük aslında Kürtçe *didan* ve İngilizce *tooth* ‘diş’ ile ilgilidir. Konuşma yetkinliğimizin gerçekleşmesi için ihtiyaç duyulan ‘diş’ oluşumunu yaklaşık olarak 2.5 yaşında tamamlayan insan yavrusu aynı zamanda konuşabilen bir varlık haline gelmektedir. Konuşmak ve ad gibi ilişkili anlamlara *ti* denilmesi ve günümüz bölgesel dillerinden Türkçenin eski

biçimlerinde ‘de-mek < ti-mek’ Kürtçede demek anlamındaki *go-ti-n*, adlarının bulunmasına da bu kaynaklık etmektedir. Tekdilli ya da çok dilli ortamlarda, bedensel sunumlarla ilişkili olan, bedenlenmiş biçimbirimlerin iletişimsel anlam kazanımları çok daha fazla uzlaşımsallığa sahip olmaktadır. Dil edinimimiz ve kullanımımızda temel gereksinim, bedensel uyumlara sahip dilsel unsurlar ortaya çıkarmaktır.

7. **ha-ši** - : ‘duymak’ anlamındadır. Urartu yazıtlarında ‘fethetmek, almak ve ele geçirmek’ anlamlarındaki {*ha-*} ve ‘duymak, işitmek’ anlamlarındaki {*haš-*} eylemleri, Tanrı Haldi adının anlaşılabilirliğinde değerlendirilmesi gereken iki ilişkili biçimbirimdir. “Hişt” yansıma sesi evrenseldir ve semboliktir. Sürtünmeli hava akımıyla üretilir. Diller arasında benzer olan tıslama şeklinde bir dikkat sinyalinin taklit etmektedir. Arapça: *hiss*, Farsça: *hiş* biçiminde tıslama. Türkçe *hişt* ‘sus!’ ünlemi dışında işitmek ve *ti* ‘Tİ > demek’ sözcüğünün kaynağı ile birlikte Kürtçe *huş-bún* ‘sus-mak’ anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Urartuca, *ha-a-ši-al-¹me¹* DINGIR.MEŠ ‘Tanrılar hepiniz duyun beni’ (<http://oracc.org/ecut/Q007004/>) ifadesinde de bu işitsel, bedenleştirilmiş yansıma anlam bulunmaktadır.

8. **ha-** : ‘ele geçirmek, kendine almak’ anlamlarıyla görülen bu uzlaşımsallığı yüksek gırtlaksı /yutaksı bedenlenmiş biçimbirime Urartu yazıtlarında sıklıkla rastlanmaktadır. (Wilhelm 2008a: 133). Krali yazıtlarda kralın ‘ele geçirdim, elde ettim ve benim oldu’ gibi anlamları bu biçimbirim ile sağladığını görmekteyiz. *ha-a-ú-bi* KUR.za-ba-a-*ha* ‘Zabaağa Ülkesi’ni ele geçirdim’. Bu biçimbirim, bedenlenmiş morfemlerin önemli bir örneğidir ve yaygın kullanımını bölge dillerinde de sürdürmektedir. İran dillerindeki gırtlaksı *xwa* / *hwa* ‘kendi’ adılı ve Türkçeye Arapçadan geçtiği belirtilen *hal* ‘durum’ sözcüğünün içeriğinde *ha* morfemi bulunmaktadır. Rastlantısal olamayacak kadar ilişkili bir ifade Türkçe ve bölgesel dillerde kullanılan *hâl*’in nasıl; Kürtçe

xwale te çavaye? sorusundaki *hal* sözcüğüdür. Bu soruya karşılık olarak sağlığa ve çevredekilerle olan iletişime dair cevaplar yanında içimizdeki ve dışımızdaki anlam dünyasıyla ilişkilendirilebilecek her şeyi katabilmemiz, kadim dillerden miras sözcüklerin anlam alanlarını koruduklarına işaret etmektedir. *ha* ve *ha*, Akadca, İbranice ve Arapçada yaşam ve var oluş anlamlarına sahiptir. Nefeslenme ve solunum gibi bedenselleştirme görünümüleri vardır. *Ha*, Urartunun baş / yaratıcı tanrısı olan *Ḫaldi*’nin ad anlamı konusunda da açıklayıcıdır.

9. **al** - ‘tüm, bütün, hepsi’ gibi sıfat ve belirteç anlamlarına sahip, yazıtlarda varlığını sıklıkla gördüğümüz bedenlenmiş bir biçimbirimdir. Alsui ‘tüm denizler’, alsuişini ‘tüm mavi denizler’, alusi ‘tüm insanlar’ gibi *al* biçimbiriminin ad öbekleri oluştururken sıfat olarak kullanımı söz konusudur (Varol, 2025). MAN MAN.MEŞ-ú-e *a-lu-si* URU.*tu-uš-pa* ‘URU’ <http://oracc.org/ecut/Q007002/>. ‘Kralların kralı ve Tuşba şehrindeki tüm insanların kralı’. Alusi ‘tüm insanlar’ anlamında olmalıdır. Yüklemcil yapılarda bulunduğunda, *hašialme* ‘hepiniz duyun beni’, *urpuali* ‘hepsini kurban edin’ gibi belirteç anlamlarına sahip olabilmektedir. Bu anlamlandırmalar çalışmanın genelinde olduğu gibi önceki alanyazın kaynaklarından farklı açıklamalarla gerçekleşmektedir. *Al* biçimbiriminin bedenlenmiş olarak belirtilmesinin nedeni, bu seslemin çıkarıldığı esnadaki ağız açısında gerçekleşmiş olan genişlemedir. Bu da yine anlamsal oluşumun kabul edilebilirliği konusunda uzlaşım sağlanan dilin köken bilgisine dair bir görünümdür. *Ḫaldi* adındaki ikinci birleşim unsuru olarak *al* ‘herşeyin ve herkesin’ anlamını sözcüğe katarak tanrının yaratıcılığının boyutlarını ortaya koymaktadır. Ahali ve alayı gibi sözcüklerin oluşumunda da ‘tüm’ anlamına sahip *al* bulunmaktadır.

10. **šu / su** - ‘dökmek, su?’ gibi anlamlara Urartucada sahip olduğu anlaşılan bu biçimbirimin Çin’den Anadolu’ya geniş bir coğrafyada kullanımı söz konusudur (Salguero, 2017).

Günümüzde su anlamıyla örtüşen bir anlamı olması yanında Urartucada ‘dökmek’ gibi temel çağrışımsal bir anlama da sahiptir. Bu biçimbirimin de bedenleşmiş olmasında temel nedeninin yazıtlarda da geçen un, şarap veya suyun dökülmesinden kaynaklı yansıma ses olduğu düşünülmektedir.

^m*mì-nu-a i-ni* ‘a-a-ri šú-ú-ni 10 LIM ka-pi ‘Minua bu tahıl ambarına 10 bin kapi un döktü’ <http://oracc.org/ecut/Q007028/>.

11. kurun - : ‘gürleme, güçlü?’ anlamlarıyla beliren bu sözcük daha çok *Ḫaldi kuruni* ‘Ḫaldi gürledi’, *šuri kuruni* ‘(Ḫaldinin) mızrağı? / yıldırım gürledi’ gibi yapılanmalarda görülmektedir. Tercümesinden anlaşıldığı gibi Türkçe ‘gürleme’ ve Kürtçe aynı anlamdaki ‘qırin’ sözcüğü ile ilişkilidir. Ḫaldi’nin savaşçı bir tanrı olduğu düşünüldüğünde gökyüzünde gerçekleşen yıldırım (šur) ve şimşek (gürleme) olaylarıyla ilişkilendirilmesi ve düşmanları bunlarla korkutması söz konusudur. Bu bağlamda, kurun sözcüğünün hem eşdizimlilik ilişkileri hem de farklı bağlamsal nedenlerle bir şimşegin gürleme sesi olarak bedenlenmiş biçimbirim olduğu anlaşılmaktadır. *Kurun*, temel anlamı, güçlü bir ses olan ‘gürleme’ ile ilişkilendirilerek tümcesel bağlama göre ‘güçlü’ yan anlamını da sergileyebilir.

12. šur - : ‘yıldırım sesi’ bölgesel dillerde de kullanılan bir yansıma ses olarak *kurun* ‘şimşek’ ile ilişkilidir ve ‘yıldırımın gürlemesi’ biçiminde eşdizimlilik sergilemektedir. Ḫaldi’nin mızrağı olarak tercümesi yapılan bu biçimbirimin çıkardığı yansıma sese bağlı olarak adlandırıldığı ve aslında ‘yıldırım’ anlamına sahip olduğu düşünülmektedir. *Ḫaldini masini* GIŠ *šuri* ‘Ḫaldinin silahı olan yıldırım’ ifadesinde ‘onun’ biçiminde korpuslarda çevirisi yapılan *masini* sözcüğünün aslında kökende ‘silah’ anlamını barındırdığı, günümüzde makine adıyla dünya genelinde kullanılan sözcüğün de kaynağı olduğu belirtilmektedir (Varol, 2023: 73-76).

Urartucada, bu biçimbirimlerden çok daha fazlasının bölgesel dillerde kullanılıyor olması rastlantısallık ile açıklanamaz. Açıklanabilir olan, geçmişten bu güne Urartu ile bölgesel ve kültürel aktarım bağlarını koruyarak aynı anlam dünyasını deneyimlemiş toplumların dilleri ve aynı zamanda Urartu dilidir.

Yaratıcı Baş Tanrı Ȭaldi

Doğu Anadolu'nun tarih boyunca bir toplumsal ve dilsel etkileşim alanı olduğu düşünöldüğünde, Urartu'nun toplum yapısının farklı etnik gruplara dayandığı anlaşılmaktadır. Urartucanın da farklı toplumların farklı dil özelliklerini içinde barındırdığı görölebilmektedir. Bu durumu en iyi yansıtan iki dilli yazıtların olması yanında Urartuca yazılmış yazıtlardaki peşi sıra gelen, aynı anlamdaki ikili ifadelerdir. Örneğın *masini* Urartuca 'silah' iken GIŠ belirteci bunun Asurca ve çivi yazısını kullanan diğer dillerdeki karşılığıdır. Bu ifadelerin anlamları, eşdizimlilik ilişkisine bağılı olarak ortaya çıkarken; farklı dile dair açıklayıcı detay oldukları, bazı yazıtlarda bu ifadelerden birinin seçimli olarak çıkartılmasından anlaşılabilmektedir (Varol, 2023: 73). Urartu'nun çok kültürlü ve çok dilli toplum yapılarına sahip olmaları yanında tanrılar listesinin yer aldığı meherkapı yazıtından da anlaşıldığı gibi çok dinli ve çok tanrılı olmaları da söz konusudur. Kralın farklı toplumlara liderliği gibi bir baş tanrının da bu çoklu toplum dinleri ve tanrılarına liderliği gerekmektedir. Urartu için yazıtlardaki sıklığına ve baskınlığına bakarak bu baş tanrının Ȭaldi olduğu anlaşılmaktadır. Belki de kralın yönetimdeki mutlak iradesi ile ilişkilendirilerek baş tanrının diğer tanrılar üzerindeki gücü ve etkisi ön plana çıkarılmaktaydı. Ȭaldi, Urartu'nun kutsal kenti Ardini'nin tanrısıdır ve eşi Tanrıça Arubani olduğu belirtilmektedir. Ȭaldi, tüm gücü ve yetkileri elinde bulunduran tanrı gibi görünmektedir. Bu yönüyle bazı araştırmacıların belirttiğı gibi "Ȭaldi kültünü teokratik bir yapıya dönuştüren Urartu dini, neredeyse monoteist / tek tanrılı

dinlerle karşılaştırılabilir bir durum gözler önüne sermektedir (Grekyan, 2006: 157; Baştürk, 2016: 17)”.

Ḫaldi adının etimolojisinin belli olmadığı, Piotrovskii’nin bu sözcüğü Batı Kafkas dillerindeki ‘gök’ adı ile ilişkilendirdiği ve Ḫaldi’nin bir gök tanrısı olduğu aktarılmaktadır. Bu konuda açık veriler olmadığından tartışmaların sürdüğü de belirtilmektedir (Piotrovskii 1966: 41-42; Baştürk, 2016: 34).

Bu çalışmanın daha önceki yöntem bölümünde belirtildiği gibi Urartucadaki dilsel olgular yine bu dilin kendi içinde öncelikle sorgulanmaktadır. Bu konuda bir destek de bedenlenmiş biçimbirimler ve Urartu ile aynı yaşam alanını paylaşan bölgesel dillerdir. Ḫaldi adında, {ḫa} ve {al} biçimbirimlerinin bir arada kullanıldığı, iç ünlü ses olan / a /’nın düşmesi ve biçimbirimlerin bileşimine bağlı olarak {ḫal} biçimini almış olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu türden sesbilimsel oluşumlar Urartucanın farklı sözcüklerinde de gözlemlenebilmektedir. Daha önemlisi ve aydınlatıcı olan bilgi ise şu olmalıdır: Urartuca konuşucularının söz varlıklarında, { ha-} eylemi için ‘almak, ele geçirmek (kendisinin olması)’ ve {al} biçimbirimi için ‘tüm, bütün, herşey’ anlamları bulunurken tanrıları olan Ḫaldi için ‘her şeyi kendisi yaratan tanrı’ biçiminde bir ad anlamını doğal ve hatta mecburi olarak oluşturmaları gerekmektedir. Aksi durumda dil sistemindeki mantıksal oluşumdan söz edilemez. Anlamsal örtüşme gerçekleşmezse, Urartulu için bu dil ya da tanrısı ciddi anlamda sorgulanır hale gelecektir. Her şeyi kendi(nden) yaratmak bir baş tanrının vasfı olduğundan ve dilsel mantık gereği bu bilgilerin değerlendirilmesi gerektirmektedir.

Urartucada söylemek anlamında olduğu ifade edilen *alie*, Arapça kökenli olduğu belirtilen ‘ahali ’ gibi toplumun bütününe bir sesleniş gibidir. Doğrudan söylemek anlamını içermese de bu söylemin doğası gereği anlam alanı içinde ‘herkese duyurulan ya da

kralın sözleri / buyruğu’ biçiminde bir okuma yazıtlardan anlaşılmaktadır. Bu anlam sözcüğün bulunduğu cümledeki bağlama göre de anlaşılabilir.

İslam Dini, MS 632 yılında bu dinin Peygamberi Hz. Muhammed ile ortaya çıkmadan önce Arap dünyasında tapınılan önemli tanrılardan biri de Alaḥa’ydı (Brown, 2012). Allah adı, dilbilimsel olarak Aramice Elah, Orta Aramice dili olan Süryanice ‘Alaḥa ve İbranice Elohim ile ilişkilidir İslamiyet öncesi Arap şiirinde Alaḥa olarak adı geçen bu tanrının temel vasfının “yaratıcı” olduğu belirtilmektedir. Urartu baştanrısını belirten Ḫal(di) adının da Alaḥa ile yapısal benzerliği yanında ‘herşeyi kendi(si)nden yaratan’ anlamıyla da örtüşme sağladığı görülebilir. Kendinden + Olan Herşey’i ifade eden Ḫal için derilme olarak nitelenen ḥa + al oluşumundaki /a/ sesinin düşmesi ve Al(a)ḥa kurulumundaki Olan Herşey + Kendinden seslemelerin yer değişimi (metatez) ile açıklanır hale gelmektedir. Allah adının ünlü zincirinde bulunan seslerin kaynaşarak tek ünlüye dönüşmesi olarak belirtilen ‘derilme’ ile Al-İlāh’tan oluştuğu düşünülmektedir (Sinai, 2019: 7). Bu bilgi de Ḫaldi adının ‘gök tanrı’ olduğu konusu gibi tartışmalıdır. Allah adının Al-İlāh’tan çok Al + İzafe (a) + Ḫa bedenlenmiş biçimbirimlerden kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır. Yani Allah ve Ḫaldi adlarında bütünü kendinden ve kendinden bütünü gibi birbiri ile yer değişen ama ‘yaratıcı olma’ vasfı altında birleşen bir ortak anlam söz konusudur. İran dillerindeki ḫudi ‘tanrı’ ifadesi de kaynağında bu yapılanmayı barındırıyor olmalıdır. Urartu tanrısı Ḫaldi de Urartu’nun bir krallık olarak kurulumunda etkin olan Asur kökenli yöneticilerin Sümer dili kaynaklı olan di (Dingir ‘Tanrı’) belirteci ile baş tanrıları Ḫaldi’yi inanç dünyalarına sokmuş olmalıdırlar. Bu bağlamda dilin kadim geçmişine dayanan bedenlenmiş biçimbirimlerin de Urartu ve Asur dillerinde ortak kullanımına ilişkin bilgiler de ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Diller, konuşabilme yetkinliğine sahip ilk kullanıcıları olan atalarımızdan günümüze, iletişimin doğasına dair kodları içlerinde barındırmaktadırlar. Konuşurken dişlere duyulan ihtiyaç ve dişlerin ortaya çıkmasıyla konuşma yetisinin belirmesi eşgüdümlü süreçlerdir. Bu nedenlerle dillerimizde dil ucu diş ardı ünsüzlerle *di /ti* ‘demek < timek’ ve Urartuca *tini* örneği gibi ‘ad’ anlamındaki ilişkili sözcükleri oluşturabilmekteyiz. Topraktan, taştan, şimşekten, pişen aştan çıkan sesler hep dilsel yetimizin ortaya çıkmasına yarayan uzlaşımsal yansıma seslerdir. Günümüz dillerinde izleri büyük oranda kaybolmuş bu özellikler, Urartuca gibi kadim toplum dillerinde çok daha belirgin bulunmaktaydı. Çünkü ortak yaşamın ortak kodlarını oluşturabilmek için dilsel bilginin de kabul edilebilirliği gerekmektedir. Yutak ve gırtlak bölgesinde aktif olan *ha* gibi seslemlerin nefes ve içselleştirme ile olan ilişkisi, *uş* derken dışa doğru üflenene ve ses akımına bağlı oluşan seslemin ‘uçmak, yükselmek, mesafe ve gök’ anlamlarını vermesi, dilsel uzlaşının bedenlenmiş görünümüdür.

Urartu’dan günümüz dillerine, dilsel oluşumlar değerlendirildiğinde, iletişim ve inanç döngümüzün de bir arada işlemlendiğini görmekteyiz. Toplumlar, tanrı adlarının anlamlarındaki gücü, Alaha ve Haldi karşılaştırmasında olduğu gibi kendi dillerine göre sonsuzlaştırmaktaydı. Hal örneğinde olduğu gibi, dilin kökenindeki bedensel ve yansımali seslerin ve seslemlerin belirtildiği bedenlenmiş biçimbirimler, Urartu metnindeki anlamsal belirlemeleri sağlamaktadırlar. Urartucadaki hecesel yazımlar, bunların temel ve yan anlamları ile birleşim özelliklerinin tespiti, dilselleşme süreçlerinin anlaşılma imkanını artıracaktır. Bedenselleşmiş bilişselliğimiz ve incelenen dilin zamanının uzlaşımsallığına dair sistematik bilgiler, Urartu ve farklı kadim diller yanında konuştuğumuz dillerin de anlaşılmasında yol gösterici ve açıklayıcı olmaktadır.

Kaynakça

Baştürk, B. M. (2016), Urartu Tanrı İsimleri Üzerine Bir İnceleme, *Colloquium Anatolicum* 2016 / 15, 32-53.

Bläsing, U. (1997). Asme, asmen, astare: Nordwestiranisches wortgut im Türkeitürkischen, *Iran & the Caucasus*, 1, 171–178.
https://www.jstor.org/stable/pdf/4030750.pdf?refreqid=fastly-default%3Aacce42ac2f0f80ae9149f3782475f65a0&ab_segments=&initiator=&acceptTC=1..

Brown, R. (2012). Who was Allah Before Islam: Evidence that the Term “Allah” Originated with Jewish and Christian Arabs, *From Toward Respectful Understanding and Witness among Muslims: Essays in Honor of J. Dudley Woodberry*. 147-178.

eCUT = Electronic Corpus of Urartian Texts Project (available online at: <http://oracc.museum.upenn.edu/ecut/>).

Grekyan, Y. (2006) The Will of Menua and the Gods of Urartu, *AJNES* 1: 150-195.

Harutyunyan, V. N. (2001). Korpus Urartskich klinoobraznych nadpisei (Corpus of Urartian cuneiform inscriptions). Yerevan University Press.

König, F. W. (1955). Handbuch der chaldischen Inschriften, *Archiv für Orientforschung*, Beiheft 8. Selbstverlag Ernst Weidners, (1).

König, F. W. (1957). Handbuch der chaldischen Inschriften, *Archiv für Orientforschung*, Beiheft 8. Selbstverlag Ernst Weidners, (2).

Lakoff, G., & Johnson, M. (1999). *Philosophy in the flesh: The embodied mind and its challenge to Western thought*. New York, NY: Basic Books.

Melikishvili, A. G. (1971). *Die Urartaische Sprache*, Biblical Institute Press.

Roth, T. M. (1991). *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago / Oriental Institute of the University of Chicago* Volume 11, N, Part I.

Piotrovskii, B. B. (1966). *Urartu Dini*, Moskova: Nauka.

Sinai, N. (2019). *Rain-giver; bone-breaker; score-settler: Allāh in pre-Quranic poetry*. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 82(3), 1–27.

Salguero, P. (2017). Cultural associations of water in early Chinese and Indian religion and medicine, *Special Issue: Water and Asia*, *Education About Asia* 22(2), pp. 23–28.

Salvini, M. (2008). *Corpus dei testi Urartei* Volume I, II, III, *Le Iscrizioni Su Pietra E Roccia-Tavole*.

Sayce, A. H. (1882). Art. XXIII.—The Cuneiform Inscriptions of Van, deciphered and translated. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 14(3), 377–496. doi:10.1017/S0035869X00018335

Silvestre, P. J., Villalva, A. & Cardeira, E. (2016). Colour and colour naming: crosslinguistic approaches.

Varol, O. (2008). Eski Yakındoğu'nun Hurri ve Urartu Dilleri, (Ed. M. Sarıca), *Dil Karşısında Dil*, YYU Yayınları, No. 44.

Varol, O. (2023). Urartu'nun miras sözcükleri için yapısal ve anlamsal belirleyiciler, *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi*, ViSBiD, 6, pp. 62-79.

Varol, O. (2025). Unearthing Urartian Ušma Šin 'Blue Heaven' and Associated Meanings. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Special Issue, 419-430.

Wegner, I. & Bomhard, A. (2023). *An Introduction to the Hurrian Language*, Otto Harrassowitz Verlag.

Wilhelm, G. (2008a). Urartian, In R. D. Woodard (Ed.), The Cambridge Encyclopedia of the World's Ancient Languages, pp. 119-137, Cambridge University Press

Wilhelm, G. (2008b). Hurrian, In R. D. Woodard (Ed.), The Cambridge Encyclopedia of the World's Ancient Languages, pp. 95-117, Cambridge University Press.

Yaman, H. (2023). Türkçede “Kuyu” Sözcüğü Üzerine Kültürdilbilimsel Bir İnceleme. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(12), 658-667.
<https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1331981>.

BÖLÜM 2

UGARİT: KEŞİFLER VE TARİHİ ARKA PLAN

ASLI KAHRAMAN ÇINAR¹

Giriş

“Ugarit” terimi, Geç Tunç Çağı’nda merkezi bir yönetim altında şekillenmiş ve “Ugarit Ülkesi”nin başkenti olarak işlev görmüş olan Ras Shamra’daki antik kente atıfta bulunmaktadır. Ugarit’e ilişkin en erken tarihsel veriler Mari metinlerinde yer alır. Bu belgelerde “Ugarit” adına en az on iki kez rastlanmış olup, adın hem tam biçimiyle *ú-ga-ri-it* hem de küçültülmüş biçimiyle *ú-ga-ri-tim* şeklinde yazıldığı görülmektedir (Buck 2018:70).

M.Ö. 2. binyılın ortalarında Ugarit, Hitit hâkimiyetine girmeden önce Mısır’ın vassalı olan şehir devletlerinden biri konumundaydı (Kınal 1963:1). Bu dönemde komşularıyla istikrarlı ticari ilişkiler geliştiren kentte, ticaret özellikle Babil, Hitit, Nuzi, Alalah ve Alaşia gibi merkezlerle yapılmaktaydı. Kara ve deniz taşımacılığı yoluyla gerçekleştirilen bu alışveriş hem bağımsız tüccarlar hem de doğrudan saraya bağlı görevliler tarafından yürütülmekteydi (Karağuz 2018:32).

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Orcid: 0000-0003-0969-7222.

Ugarit, Kuzey Suriye'nin önemli bir liman kenti olarak stratejik bir konuma sahipti. Kent, bu özelliğiyle bölgesel ticaretin kavşak noktası ve merkezi bir başkent konumuna gelmişti (Beckman 1992:43). Coğrafi açıdan ise doğusunda uzanan Cebel Ansariye sıradağları nedeniyle Suriye'nin iç bölgelerine kapalı, batısında ise doğrudan Akdeniz'e açılan bir konumda bulunuyordu (Cornelius ve Niehr 2004:18). Bu stratejik yerleşim, kentin siyasal, ekonomik ve kültürel açıdan bölgesel güçler arasında önemli bir rol oynamasına imkân tanımıştır (Drower 1975:130; Yon 2006:7).

Ayrıca Ugarit, yalnızca coğrafi avantajlarıyla değil, diplomatik ve kültürel etkileşimleriyle de öne çıkmıştır. Hem Mısır hem de Hitit politikası içinde yer almış, Akdeniz ile Mezopotamya arasındaki ticaret yollarının merkezinde bulunmuştur. Bu yönüyle Ugarit, Doğu Akdeniz'in ikinci binyıldaki siyasal ve kültürel yapısında önemli bir kesişim noktası olarak değerlendirilmelidir.

Bu çalışmada, Ugarit'in tarihsel gelişimi ve kültürel yapısı, arkeolojik bulgular, çivi yazılı belgeler ve ikincil literatürün birlikte değerlendirilmesiyle ele alınacaktır. Öncelikle Ras Shamra kazılarında elde edilen buluntular ile Mari, Amarna ve Hitit arşivlerinden gelen belgeler tarihsel bağlamı kurmak için kullanılacaktır. Ayrıca modern araştırmacıların çalışmaları (Beckman 1992; Cornelius ve Niehr 2004; Karauğuz 2018; Kınal 1963; Kuhrt 2024; Yon 2006) ışığında Ugarit'in siyasi, sosyal ve dini yapısı çok disiplinli bir bakış açısıyla değerlendirilecektir. Bu metodolojik yaklaşım, hem birincil kaynakların filolojik analizi hem de arkeolojik verilerin tarihsel bağlam ile ilişkilendirilmesi yoluyla, Ugarit'in Yakındoğu tarihindeki konumunu bütüncül olarak ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Ugarit'in Keşfi

Ugarit, M.Ö. 2. binyılın ortalarında Hitit hâkimiyetine girmeden önce Mısır'ın vassalı olan ülkelerden biriydi (Kınal

1963:1). Komşuları ile istikrarlı ticari ilişkiler kuran kentte, ticaret özellikle Babil, Hitit, Nuzi, Alalah ve Alasia gibi bazı merkezlerle yapılmaktaydı. Bu alışveriş hem bağımsız hem de saraya bağlı tüccarlar tarafından kara ve deniz taşımacılığı yoluyla yürütülmekteydi (Karauguz 2018:32). Ugarit, Kuzey Suriye'nin önemli bir liman kenti olarak merkezi konumda bulunuyordu (Beckman 1992:43). Coğrafi açıdan, doğusunda Cebel Ansariye sıradağları nedeniyle Suriye'nin iç bölgelerine kapalı, batısında ise doğrudan Akdeniz'e açılan bir konumdaydı(Cornelius ve Niehr 2004:18).

Ras Shamra arşiv belgeleri, M.Ö. 14.–12. yüzyıllar arasındaki dönemde bölgenin tarihi, toplumsal yapısı ve kültürü hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır. Ugarit'te büyük saraya ait arşiv kayıtları sosyal, siyasi, dini ve kültürel yapıyı aydınlatan belgeler ortaya koymuştur. Ugarit Höyüğü'nden çıkarılan arkeolojik bulgular ve çivi yazılı kil tabletler bugün Şam, Halep, Lazkiye ve Tartus'taki müzeler ile Paris'teki Louvre Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Ras Shamra kazılarında elde edilen tabletler RS adıyla numaralandırılmıştır(Ateş 2018:86). Bu bulgular, Ugarit'in döneminde başkent olmanın yanı sıra bölgesel ölçekte etkili ve canlı bir şehir olduğunu göstermektedir(Kahraman Çınar 2024:108; Kuhrt 2024:393).

Kazılarda gün ışığına çıkarılan arşiv kayıtları, basitleştirilmiş çivi yazısı işaretleriyle yazılmış ve otuz harften oluşan bir Ugarit alfabesinin varlığını ortaya koymuştur. Bu yazı sistemi, Kuzeybatı Sami dilindeki en eski külliyatı oluşturmakta olup şiirler, mitolojik metinler, dini ritüeller, mektuplar, ekonomik ve idari belgelerden meydana gelmektedir. Ugarit kazılarında iki bine yakın çivi yazılı tablet ve tablet parçası bulunmuştur. Bu tabletler Geç Tunç Çağı'nın sonuna tarihlenmektedir. Söz konusu metinler çıkarılana kadar Ugarit dili modern Ras Shamra'da bilinmemekteydi (Pardee

2014:283). Bu yazı sistemi, Ugarit dilinde basitleştirilmiş çivi yazısının kullanımına işaret etmektedir(Ramos 2021:1432).

M.Ö. 1195'te Ugarit'in yıkılmasının ardından kent unutulmuş olsa da, Hattuşa'da ele geçen Hitit çivi yazılı belgeleri ve Amarna mektupları bu kentin varlığına dair önemli bilgiler sağlamıştır. Ugarit'in keşfi ise, pek çok arkeolojik alanda olduğu gibi, yerel halkın tesadüfen bulduğu eserler sayesinde gerçekleşmiştir. 1928 yılında Minet el-Beida körfezinde yaşayan Mahmud Mella az-Zîr adlı bir çiftçi, tarlasını sürerken sabanının bir esere çarpması üzerine ilk kez Ugarit'ten kalma buluntularla karşılaşmıştır. Çiftçi olayı şu şekilde anlatmıştır:

“1928 Mart ayının başlarında bir sabah, öküz arabasıyla tarlayı sürerken, sabanım ile sadece küçük bir yarık açtım ve saban demirin vuruşuyla çınlayan bir ses çıkaran sert bir şeye çarptığımı fark ettim. O akşam, birkaç arkadaşım ile birlikte tarlaya geri geldim. Yüzeyin sadece birkaç santim altında, bir dizi büyük düz taşla karşılaştık. Bunları bir kenara bırakarak, çok miktarda çanak çömlekle birlikte yontulmuş taştan yapılmış bir mezar keşfettik. Bir hafta boyunca mezarı ortaya çıkarmak için çalıştık...”(Bordreuil ve Pardee 2009:3).

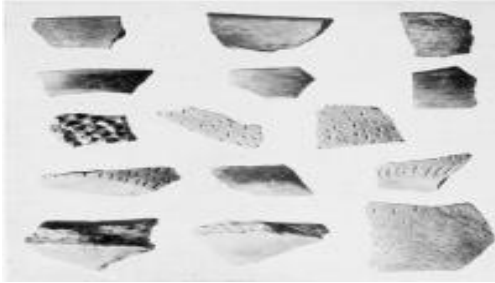
Bunun üzerine, Beyrut'ta görev yapan Fransa Cumhuriyeti Eski Eserler Servisi müdürü Charles Vroilleaud konu hakkında bilgilendirilmiş ve meslektaş Léon Albaese'yi bölgeye araştırma yapması için yönlendirmiştir. Daha sonra Louvre Müzesi'ne bağlı Eski Doğu Tapınakları Bölümü'ne bu alanda kazı çalışmaları yürütülmesi tavsiye edilmiştir. Böylece, Suriye'nin batısında, Lazkiye limanının yaklaşık on bir kilometre kuzeyinde yer alan Ugarit'te ilk arkeolojik kazılar başlamıştır(Cornelius ve Niehr 2004:6-7; Yon 2006:7).

Paleolitik Çağ

Suriye, insanoğlunun Kuzey Suriye kıyılarında ortaya çıkışından bu yana yerleşim görmüştür. Nahr Arab denilen bölgede Alt Paleolitik döneme ait çeşitli taşlar bulunmuştur. Neolitik Çağ'a gelindiğinde, Ras Shamra tabakalarında ilk insan yerleşiminin varlığı hatırı sayılır derecede gözlemlenebilmektedir(Schaffer ve Claude 1939:3).

Ocakların yakınında terkedilmiş çakmaktaşı ve kemik aletlerden oluşan ilkel bir tepe, Erken Neolitik döneme dayandırılmaktadır. En alt katmanda çanak çömlek mevcut değilse de, daha üst tabakalarda ahşap ve deri gibi çabuk bozulan malzemeden yapılmış kaplara veya toprak vazo parçalarına rastlanmıştır(Schaffer ve Claude 1939:4).

Resim 1: Ras Shamra'nın 5. katından vazo parçaları

Kaynak: (Schaffer ve Claude 1939:5).

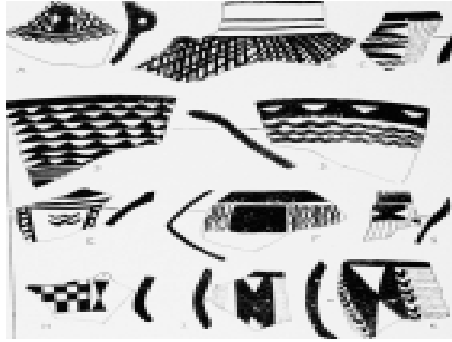
Resim 2: Nahr Arab'dan bıçaklar ve çakmaktaşı pulları

Kaynak: (Schaffer ve Claude 1939:5).

Ras Shamra'nın Neolitiğine ait çok sayıda taş ve vazonun yanı sıra teknik olarak daha gelişmiş, kil, kum ve saman karışımından yapılmış seramik parçaları da bulunmuştur. Ancak bu dönemde bölgede yaşayan insanların boyamadan habersiz oldukları anlaşılmaktadır. Bazı ürünlerde yalnızca noktalar bulunurken, bazılarında kil pişirilmeden önce yüzeyine tırnak izleri basılmıştır(Schaffer ve Claude 1939:5).

Resim 5: Ras Shamra'nın 3. katından boyalı vazo parçaları

Kaynak: (Schaffer ve Claude 1939:15).

Ugarit limanları, Kenanlılar ve Proto-Fenikeliler için bir limandan elde edilebilecek tüm avantajlara sahipti. Bu aşamadan itibaren Ugarit, yalnızca Mezopotamya'nın ileri karakolu ve Asya malları için bir iskele olma rolünü üstlenmekle kalmadı, aynı zamanda Akdeniz ticaretinin Asya'ya nüfuz edeceği geniş bir kapı haline geldi(Schaffer ve Claude 1939:15).

M.Ö. 2. binyıla gelindiğinde Ugarit, önemli bir liman şehri olma konumunu koruyordu. Tanrılar için pek çok kutsal alan inşa edilmişti. İkinci binyılın başından itibaren ise şehre “Ugarit” adı verilmiştir. Başkent ve ülke aynı isimle anılmış, bu ad hem Boğazköy'deki Hitit tabletlerinde hem de Mısır arşivlerinde, özellikle Tel el-Amarna mektuplarında sıkça geçmiştir(Schaffer ve Claude 1939:15).

Ugarit Dönemi Eserleri

Minet el-Beida (Ugarit'te kazı yapılan sitenin yakınındaki bir koyun adıdır ve Ras Shamra'ya yaklaşık bir kilometre mesafededir) ve Ras Shamra antik yerleşimlerinde başlayan kazı çalışmalarının ardından, Mayıs 1929'da Claude F.-A. Schaeffer uzun yıllar boyunca bölgede çalışmalarda bulunmuştur. Ras Shamra'nın modern Arapça adı "Rezene Tepesi" (*Fenchelhügel*) olarak bilinmektedir. Buranın antik Ugarit şehri ile özdeşleştirilmesi ise 1931'de "Ugarit Kralı Niqmaddu"ya ait bir yazılı tabletin bulunmasıyla gerçekleşmiştir. Krala ait saray yapıları ve tapınakların ardından bronz objeler, üçayaklı sehpa, balta bıçakları ve çivi yazılı tabletler de gün ışığına çıkarılmıştır. 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine kazılara ara verilmiş, araştırmacıların bölgeye dönmesi ise ancak 1948'de mümkün olmuştur (Cornelius ve Niehr 2004:7).

Resim 6: Ugarit sarayı objelerinden bir sürahi.

Kaynak: (Cornelius ve Niehr 2004:7).

Claude Schaeffer uzun yıllar kazılara başkanlık yaptıktan sonra, 1972–1974 yıllarında kazı sorumluluğunu Henri de Contenson üstlenmiştir. Sonraki yıllarda da farklı araştırmacılar kazı başkanlığı yapmıştır (Cornelius ve Niehr 2004:43; Pardee 2002:222). Devam eden kazılarda, Büyük Saray'da 14. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar Ugarit'teki yaşamın neredeyse bütün yönlerini içeren avlular, dikmeli geçitler, sütunlu giriş kapıları, bahçeler ve çok sayıda tablet ortaya çıkarılmıştır (Kuhrt 2024:393).

Resim 7: Ugarit'te bulunan ticari içerikli bir tablet

Kaynak: (Cornelius ve Niehr 2004:24)

Minet el-Beida'da yaklaşık beş hafta süren kazılarda, Schaeffer tarafından Miken ana tanrıçası olarak yorumlanan fildişi bir kadın figürü ile başlangıçta tanrı Raşap olarak tanımlanan bronz bir Baal heykeli de dahil olmak üzere çeşitli mezar ve eserler ortaya çıkarılmıştır(Buck 2018:80).

Resim 8: Ugarit'te buluna bir kadın/tanrıça heykelciği

Kaynak: (Schaffer ve Claude 1939:15)

Resim 9: Ugarit’te buluna bir tanrı heykelciğı.

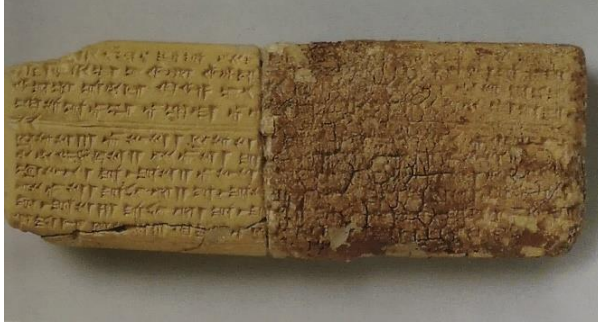

Kaynak: (Cornelius ve Niehr 2004:56).

Ardından gelen aylarda Schaeffer dikkatini komşu Ras Shamra’ya çevirmiştir. Höyüğün yüzeyinde doğrudan bir kalıntı gözlenmemesine rağmen, kuzeybatı kesiminde silindir ve altın nesneler bulunduğu dair yerel çiftçilerden gelen bilgiler araştırmaları yönlendirmiştir. Bu nedenle Schaeffer, 14 Mayıs 1929’da başlattığı kazılarda, yalnızca beş gün içinde daha önce bilinmeyen bir çivi yazısıyla yazılmış ilk tabletleri keşfetmiştir. Bu buluştan yalnızca iki gün sonra kazı ekibi, beşi de aynı yazıyla yazılmış bir bronz silah deposuna ulaşmıştır(Buck 2018:85).

Tell Ras Shamra’nın antik Ugarit kenti ile özdeşleştirilmesi oldukça kısa sürede olmuştur. 1931’de üzerinde “Niqmaddu, Ugarit’in Kralı” ifadesi geçen bir tablet bulunduğu Schaeffer, Akropolis olarak adlandırılan ve Baal Tapınağı’nın da yer aldığı en yüksek noktada kazılara yönelmiştir. Burada 14 Mayıs 1929’da bir çivi yazılı kil tablet açığa çıkarılmıştır(Cornelius ve Niehr 2004:9).

Resim 10: Ugarit'te bulunan bir çivi yazılı tablet.

Kaynak: (Cornelius ve Niehr 2004:19).

Schaeffer daha sonra yaklaşık 20 metre doğuya, Ugarit başrahibinin evine doğru kazılara devam etmiş ve burada da başka yazıtlar bulmuştur. Bu yazıtların önemli bir kısmı bilinmeyen bir dilde yazılmıştır; kısa sürede çözümlenen bu metinlerin yanı sıra 74 bronz obje, taş merdivenler ve üç ayaklı bir sehpa açığa çıkarılmış, ayrıca beş bronz balta bıçağı üzerinde de yeni yazılar tespit edilmiştir (Cornelius, 2004, s. 9). Kazılar, 1939'da İkinci Dünya Savaşı'na kadar sürmüş, savaş nedeniyle verilen aranın ardından 1948'de yeniden başlamıştır (Cornelius, 2004, s. 9).

Resim 11: Üç ayaklı sehpa

Kaynak: (Cornelius ve Niehr 2004:25).

Savaş öncesinde ele geçirilen buluntuların yaklaşık yarısı bugün Louvre Müzesi'nin *Département des Antiquités* bölümünde sergilenmektedir. 1946'dan sonra çıkarılan eserler ise Suriye'nin çeşitli müzelerine dağıtılmıştır. Eserlerin tamamı için resimli kataloglar hazırlanmış, ayrıca uluslararası sergiler aracılığıyla geniş kitlelerin erişimine sunulmuştur. Bu sergiler arasında *Syrien – Land des Baal* (Almanya, 1982–1983, Fig. 25), *Ebla to Damascus* (ABD, 1985–1987), *Syrie – Mémoire et Civilisation* (Paris, 1993–1994), *Syrien – Wiege der Kultur* (Basel, 1999–2000) ve *Le Royaume d'Ougarit: aux origines de l'alphabet* (Lyon, 2004–2005) sayılabilir (Cornelius ve Niehr 2004:17). Fakat yakın dönemde Suriye'de yaşanan savaş nedeniyle bu müzelerdeki eserlerin ne kadarının korunabildiğine dair kesin bilgilere henüz sahip değiliz.

Ugarit'in Tarihsel Gelişimi

Ugarit'in tarihsel gelişimi, M.Ö. 2. binyılın başlarından itibaren Yakındoğu'nun büyük güçleriyle olan ilişkileri üzerinden takip edilebilmektedir. Şehrin erken dönemleri hakkında bilgiler sınırlı olmakla birlikte, Mari arşivlerinde “Ugarit” adına yapılan atıflar, kentin Amorit kökenli bir hanedan tarafından yönetildiğini ve bölgesel ölçekte siyasi bir kimlik kazandığını göstermektedir (Buck 2018:22). Bu hanedanın M.Ö. 1900–1800 yılları arasında kurulduğu ve kentte surlar, saraylar ve tapınakların inşa edildiği bilinmektedir (Schloen 2001:201).

Orta Tunç Çağı'nda (M.Ö. 1800–1600) Ugarit, Halep merkezli Yamhad Krallığı'nın etkisi altına girmiş, ancak muhtemelen kısmi bağımsızlığını korumuştur. Mari kralı Zimri-Lim'in (M.Ö. 1776–1761) arşivlerinde Ugarit'e dair kayıtlar, kentin bu dönemde diplomatik temaslarda bulunduğunu ortaya koymaktadır (Kuhrt 2024:394). Yaklaşık M.Ö. 1595'te Hitit kralı I. Murşili'nin Halep ve Babil'i ele geçirmesiyle birlikte Kuzey

Suriye’deki dengeler değişmiş, Ugarit Mitanni hâkimiyetinin etkisi altına girmiştir. 16. yüzyılda bölgedeki Hurri etkisinin arttığı, özellikle Mitanni kültürünün Ugarit toplumunda iz bıraktığı anlaşılmaktadır(Drower 1975:130).

M.Ö. 15. yüzyıldan itibaren Mısır’ın Yakındoğu politikaları Ugarit üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır. I. Tutmose (1504–1492), II. Tutmose (1492–1479) ve III. Tutmose (1479–1425) dönemlerinde gerçekleştirilen askeri seferlerle Mısır, Suriye ve Filistin üzerinde nüfuz kurmuş, Ugarit de bu süreçte firavunların vassalı haline gelmiştir(Kuhrt 2024:395). Ancak 14. yüzyılda Mısır gücünün zayıflaması ve Hititlerin I. şuppiluliuma (1344–1322) yönetiminde Suriye’yi fethetmesiyle birlikte Ugarit Hitit hâkimiyetine girmiştir. Bu dönemde II. Niqmaddu, Hititlerle iş birliği yaparak Mukish ve Nuhhaşe’ye karşı destek vermiş, topraklarının genişletilmesiyle ödüllendirilmiştir(Beckman 1992:43).

Hitit hâkimiyetinin kurulmasıyla birlikte Ugarit’in sınırları yeniden tanımlanmış ve Niqmaddu’nun yönetiminde krallık önemli ölçüde büyümüştür. Bu dönemde Hitit kralı ile yapılan antlaşmalar Ugarit’in vasal statüsünü teyit etmekte, aynı zamanda kente geniş bir özerklik alanı bırakıldığını göstermektedir(Drower 1975:136). Özellikle III. Hattuşili (1267–1237) döneminde Ugarit, Hitit–Mısır barış sürecinden faydalanarak Doğu Akdeniz’in en önemli liman kentlerinden biri haline gelmiştir.

M.Ö. 13. yüzyılda II. Ammittamru , Ibiranu ve III. Niqmaddu gibi krallar döneminde Ugarit, hem ticari hem de diplomatik açıdan en parlak dönemini yaşamıştır. şehir, Akdeniz ile Mezopotamya arasında bir kavşak noktası haline gelmiş, yazılı arşivler sayesinde uluslararası ilişkilerde aktif bir rol üstlenmiştir(Schloen 2001:206). Ancak M.Ö. 12. yüzyıl başlarında Doğu Akdeniz’i etkisi altına alan Deniz Kavimleri istilaları ve Hitit İmparatorluğu’nun öküşü, Ugarit’in de sonunu hazırlamıştır. Son kral Ammurapi döneminde

(yaklaşık M.Ö. 1195–1180), şehrin yakılıp yıkıldığı ve bir daha imar edilmediği anlaşılmaktadır(Kuhrt 2024:394).

Böylece Ugarit, yaklaşık sekiz yüzyıl boyunca bölgesel güçler arasında denge politikaları izleyerek varlığını sürdürmüş, ancak M.Ö. 12. yüzyıldaki büyük çöküşün ardından tarih sahnesinden silinmiştir.

Ugarit Arşivleri ve Yazı Sistemleri

Ugarit kazılarında gün yüzüne çıkarılan en önemli buluntular arasında çivi yazılı tablet arşivleri yer almaktadır. Yaklaşık 2000 kadar tablet ve tablet parçası, hem Ugarit’in siyasi ve ekonomik yapısını hem de dini ve kültürel yaşamını aydınlatan eşsiz bir kaynak sunmaktadır. Bu belgeler arasında diplomatik yazışmalar, antlaşmalar, ekonomik ve idari kayıtlar, hukuki belgeler, ritüeller, mitolojik metinler ve edebi eserler bulunmaktadır(Pardee 2014:283; Ramos 2021:1432).

Tabletler, buluntu yerlerine göre on altı büyük koleksiyon altında sınıflandırılmaktadır. Bunların altısı kraliyet sarayında ele geçirilmiştir. Yaklaşık bir hektarlık alana yayılan ve doksan odalı devasa bir yapı olan saray, farklı türde belgelerin saklandığı arşivlere ayrılmıştır. Batı, Doğu ve Güneybatı arşivlerinde çoğunlukla ekonomik belgeler bulunurken, Doğu arşivinde mektuplar; Güney arşivinde uluslararası antlaşmalar ve hukuki belgeler; Orta arşivde ise yerel hukuk metinleri yoğunlaşmıştır. Ayrıca saray avlusunda bulunan bir fırın kalıntısında yaklaşık yetmiş beş tabletin keşfedilmesi, bu belgelerin şehrin yıkımı sırasında kazara pişmiş olabileceğini düşündürmektedir (Schloen 2001:206; Yon 2006:50). Bununla birlikte, yalnızca saray değil, bazı özel evlerde de önemli miktarda arşiv malzemesi bulunmuştur.

Tabletlerin kronolojisi, M.Ö. 14. yüzyıl ortalarından 12. yüzyıl başlarına kadar uzanır. İlk belgeler, Hitit hâkimiyetinin Ugarit’te başladığı M.Ö. 1340 civarına tarihlenmekte, son belgeler

ise şehrin yıkıldığı M.Ö. 1180 civarında sona ermektedir. Böylece Ugarit arşivleri yaklaşık 160 yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Ancak özellikle ekonomik belgeler, mektuplar ve alfabetik yazıyla yazılmış metinlerin çoğunun Ugarit'in son yarım yüzyılına, yani M.Ö. 1230–1180 arasına ait olduğu düşünülmektedir (Schloen 2001:206).

Ugarit'in yazı sistemi, filoloji ve yazı tarihi açısından da ayrı bir önem taşır. Kentte kullanılan alfabe, otuz işareten oluşmakta ve çivi yazısına benzer bir formda kil tabletler üzerine kazınmıştır. Bu sistem, bilinen en eski alfabetik yazı örneklerinden biri kabul edilmektedir. Ugarit dilinde yazılmış metinlerin yanı sıra Akadca, Hititçe, Hurrice ve Kıbrıs-Minos yazısıyla yazılmış belgeler de bulunmuştur. Bu çok dillilik, Ugarit'in diplomatik ve ticari ilişkilerdeki merkezi rolünü açıkça ortaya koymaktadır (Buck 2018:23; Kuhrt 2024:394).

Metin türleri arasında özellikle mitolojik ve dini içerikli belgeler dikkat çekmektedir. Baal döngüsü, El (Kahraman Çınar 2025:390) ve Anat'a (Kahraman Çınar 2025:669) ilişkin mitolojik anlatılar, kurban listeleri ve ritüel metinler, Ugarit'in dini yapısını anlamamız açısından temel kaynaklardır. Bunun yanı sıra diplomatik belgeler Hitit, Mısır ve diğer komşu krallıklarla olan ilişkileri; ekonomik ve idari belgeler ise kırsal bölgelerden toplanan vergiler, angarya emek listeleri ve askerî kayıtları göstermektedir (Ateş 2018:86; Kahraman Çınar 2024:105) (Ateş, 2018, s. 86; Çınar, 2024, s. 105).

Sonuç olarak Ugarit arşivleri, yalnızca bir şehir devletinin iç işleyişine dair değil, aynı zamanda Geç Tunç Çağı Yakındoğu'sunun uluslararası sistemine dair de eşsiz veriler sunmaktadır. Arşivlerin çeşitliliği ve Ugarit alfabesinin önemi, kentin tarihsel rolünü sadece siyasi ve ekonomik açıdan değil, aynı zamanda kültürel ve entelektüel düzeyde de ön plana çıkarmaktadır.

Sonuç

Ugarit, Yakınoğu'nun Geç Tunç Çağı'nda hem siyasal hem de kültürel bakımdan merkezi bir rol üstlenmiş şehir devletlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Ras Şamra'da yürütölen kazılar, kentin yalnızca bölgesel değil, aynı zamanda uluslararası ilişkilerde de belirleyici bir aktör olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Coğrafi konumu itibarıyla Akdeniz ile Mezopotamya arasında bir kavşak noktasında yer alan Ugarit, bu avantajını ticaret, diplomasi ve kültürel etkileşimler aracılığıyla etkin biçimde kullanmıştır.

Kazılarda ortaya çıkarılan arşivler ve yazı sistemleri, kentin siyasi tarihinin yanı sıra dini, sosyal ve ekonomik yapısını da ayrıntılarıyla aydınlatmaktadır. Özellikle alfabetik çivi yazısının geliştirilmiş olması, Ugarit'i dünya yazı tarihinin en önemli merkezlerinden biri haline getirmiştir. Mitolojik metinler, kurban listeleri ve diplomatik yazışmalar hem yerel inanç sistemini hem de uluslararası ilişkilerdeki rolünü belgelemesi açısından eşsizdir.

Ugarit'in tarihsel gelişimi, Amorit kökenli hanedanlardan başlayarak Mısır ve Hitit hâkimiyetine kadar uzanan çok katmanlı bir süreç göstermektedir. Kent, vassal statüsüne rağmen ticari ve kültürel özerkliğini büyük ölçüde korumuş, 13. yüzyılda en parlak dönemini yaşamıştır. Ancak M.Ö. 12. yüzyıldaki Deniz Kavimleri istilaları ve Hitit İmparatorluğu'nun çöküşüyle birlikte Ugarit de tarih sahnesinden silinmiştir.

Bugün Ugarit'in keşfi ve belgeleri, yalnızca Suriye arkeolojisi için değil, Yakınoğu tarih yazımı açısından da vazgeçilmezdir. Kentin sunduğu veriler, Yakınoğu'nun siyasal sistemlerini, dini geleneklerini ve uluslararası ağlarını anlamamızda temel bir referans noktası olmaya devam etmektedir.

Kaynaklar

Ateş, Aysel. 2018. "Eski Yakınoğu Arşivleri". Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Beckman, Gary. 1992. "Hittite Administration in Syria in the Light of the Texts from Hattuša, Ugarit, and Emar". Udena.

Bordreuil, Pierre, ve Dennis Pardee. 2009. *A Manual of Ugaritic*. C. 3. Indiana: Penn State University Press.

Buck, Mary Ellen. 2018. "The Amorite Dynasty Of Ugarit". Doktora Tezi, Department Of Near Eastern Languages And Civilizations, Chicago.

Cornelius, Izak, ve Herbert Niehr. 2004. "Götter und Kulte in Ugarit: Kultur und Religion einer nordsyrischen Königsstadt in der Spätbronzezeit".

Drower, Margaret S. 1975. "UGARIT". Ss. 130-60 içinde *The Cambridge Ancient History*. C. 2, *The Cambridge Ancient History*, editör C. J. Gadd, E. Sollberger, I. E. S. Edwards, ve N. G. L. Hammond. Cambridge: Cambridge University Press.

Kahraman Çınar, Aslı. 2024. "Çivi Yazılı Metinler Işığında Ugarit Medeniyetinde Kurban ve Kurban Ritüelleri". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26(26):101-24.

Kahraman Çınar, Aslı. 2025. "The God El and His Attributes in Ugarit". *Oannes* 7(2):389-400. doi:10.33469/oannes.1707728.

Kahraman Çınar, Aslı. 2025. "Ugarit'te Tanrıça Aşera ve İkonografileri". *Karadeniz Araştırmaları* 22(86):668-83. doi:10.56694/karadearas.1677084.

Karauğuz, Güngör. 2018. *Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*. 2. bs. Konya: Çizgi Kitabevi.

Kınal, Firuzan. 1963. "Ugarit Kırallarının Tarihi". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* 8(14):1.

Kuhr, Amelie. 2024. *Eski Çağ'da Yakındoğu (M.Ö. 3000-330)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Pardee, Denis. 2014. "Ugartic Sprache und Schrift". Ss. 280-86 içinde *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*. De Gruyter.

Pardee, Dennis. 2002. *Ritual and Cult at Ugarit*. Atlanta: Society of Biblical Literature.

Ramos, Melissa Munoz. 2021. "Ugarit". *Encyclopedic Dictionary of Archaeology*.

Schaffer, A., ve F. Claude. 1939. *Mission de RasShamra –Ugaritica I*. Paris: Librairie Orientaliste.

Schloen, J. David. 2001. "The House of the Father As Fact and Symbol-Patrimonialism in Ugarit and the Ancient Near East". Harvard Semitic Museum Publication.

Yon, Marguerite. 2006. *The City of Ugarit at Tell Ras Shamra*. 1st edition. Winona Lake, Ind: Eisenbrauns.

BÖLÜM 3

Hitit Askeri Yapılanmasında Pul Zırh: Filolojik Belgeler ve Arkeolojik Buluntular Işığında Bir İnceleme

1. FATİH MERT TURŞAK¹
2. GÜLGÜNEY MASALCI ŞAHİN²

Giriş

Eski Yakındoğu’da savaş, toprak kazanımı, hammaddeye erişim, ganimet ve vergileri elde etme, ticaret yollarına hâkim olma gibi ekonomik nedenler ile tanrısal düzeni koruma gibi amaçlarla gerçekleştirilirdi. Savaş teçhizatı savaş ve ülkelerin birbirleriyle teması ile canlanmış; tuncun yoğun kullanımı ile geliştirilmiştir. Ok ve yaylar, mızraklar, baltalar, hançer ve kılıçlar, pullu zırhlardan oluşan silahlar bulunurken orduda piyade ve savaş arabalarından oluşan birlikler kullanılmıştır (Dalley, 1995: 414). Pullu zırhlar, MÖ 2. binyılın sonlarında askerî teknolojide önemli bir yenilik olmuştur.

¹ Ankara Üniversitesi, Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Bölümü, Hititoloji Anabilim Dalı. Orcid: 0009-0005-2321-0849. Bu çalışma Tùbitak 2209-A “Hitit Askeri Yapılanmasında Kullanılmış Zırh Tiplerinin Filolojik ve Arkeolojik Buluntuların İncelenmesi Işığında Karşılaştırmalı Rekonstrüksiyonu” başlıklı proje kapsamında yazılmıştır.

² Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Bölümü, Orcid: 0000-0003-2692-874X

Savaş arabası sürücüleri ve okçular, hareket kabiliyetini kısıtlamayan, nispeten hafif pullu zırhlarla donatılmıştır. Bu zırhların büyük kısmının metal yerine deri malzemeden üretilmiş olması muhtemeldir.

Yakın Doğu ve çevresinde atlı arabaların muharebe sahasına girişi, muharebenin nasıl gerçekleşeceği ile ilgili normları tamamen değiştirmiştir. Artık vagonlar ve piyade temelli muharebe planlarının yerini atlı arabalı kanatlardan oluşan muharebe taktikleri almıştır. Bu tarz inovasyonlar yayıldıkları ya da ortaya çıktıkları bölgeler içerisinde farklı tip içsel gelişmelere maruz kalabilmektedir. Kompozit tip yayların yayılımı ve atlı araba mürettebatlarının kendilerini koruma amacı ile giydiği pul tip zırhlar gösterilebilecek örnekler arasındadır. Savaş organizasyonu uzman savaş arabası birliklerinin ortaya çıkışı ve nalbantlar, zanaatkârlar, koşum takımı üreticileri ile zırh ustalarından oluşan geniş bir destek ağının gelişmesiyle önemli bir dönüşüm geçirmiştir (Bienkowski & Millard, 2000: 294).

Çalışmamızın ana konusunu oluşturan Hurrice “*šariyanni*” kelimesi, zırh (pul zırh) anlamına gelmektedir. Gerek arkeolojik verilere gerekse filolojik verilere yansıyan bu materyal, geniş bir coğrafi kullanım göstermiştir. Ayrıca bahsi geçen ifadenin filolojik ve dilbilimsel olarak nasıl bir yayılım gösterdiği ve Hitit metinlerinde nasıl bir yer edindiği de çalışmanın odak noktasıdır.

Anadolu coğrafyasında arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılmış olan zırh pulları, Hitit kökenli belgelerde görülen “pul zırh” ifadeleri ile eşlenmiş olmakla beraber kelimenin dilbilimsel olarak hangi tür ses değişimlerine uğradığı yakından incelenecektir. Eski Yakın Doğu çevresinde atlı araba muharebelerinin nasıl gerçekleştiği, Anadolu’da Hitit imparatorluğunun pul zırhları nasıl ve ne kadar verimli kullandığı, bölgede ne kadar yoğun bir zırh kullanımı olduğu gibi meseleleri filolojik verilerden takip etmek mümkündür. Ticari ve sosyo-ekonomik ilişkiler bahsi geçen zırh teknolojisinin geniş

sınırlara yayılmasını sağlamıştır, ayrıca metinlerde görülen farklı askeri teçhizatların nasıl “pul tıp” zırhları tamamlar nitelikte olduğunu, takip etmek mümkündür.

Atlı Arabaların Ortaya Çıkışı

Atlı arabaların nasıl ortaya çıktığı, nasıl bir düşünce yapısı ile inşa edildiğine açıklık getirmek amacıyla incelenen geç Uruk döneminden kalma belgeler, Ren ve Volga nehirlerine kadar olan coğrafyada yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkmış olan Hint-Avrupa menşeli vagonlar ve arabalar konuya ışık tutmaktadır.

Geç Uruk döneminden kalma birtakım tabletlerde vagon işaretleri görülmekle beraber MÖ 3500-3370’e tarihlendirilen bu metinlerde “vagon” işareti yalnızca 3 defa geçmiştir. Dönemin popüler taşımacılık malzemesi olan “kızak” ifadesi ise 38 kere kullanılmıştır (Anthony, 2024: 100). Bu döneme ait orijinal bir arkeolojik buluntu olmamakla birlikte, tasvirli eserler arasında vagon tipi araçları görmek mümkündür. Bunlara örnek olarak “Ur Standardı” ve silindir mühürler üzerinde betimlenen vagonlar verilebilir.

Ur Standardı

Kaynak: British Museum Online Collection, Museum No. 121201.

Kish Silindir Mühür

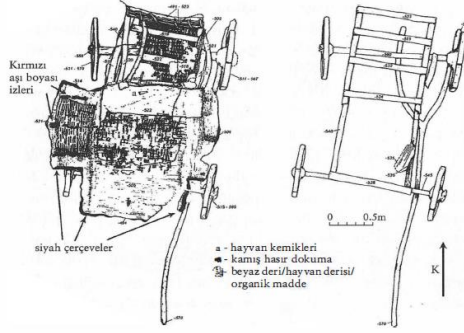
Kaynak: Ashmolean Museum Online Collection Accession No: AN1930.111.

Rusya bölgesinde mezarlarda yapılan arkeolojik kazılar sonucu 250 adet vagon ve at arabası ile ilişkilendirilmiş kalıntılar keşfedilmiştir. Hint-Avrupa kültürünün bir parçası olan bu kalıntılar MÖ 3000-2500 olarak tarihlendirilmişlerdir ve elimizde bulunan en eski arkeolojik kalıntılardandır (Anthony, 2024: 106).

Atlı arabalar veya vagonlar sadece bir kültüre, bir bölgeye özgü olarak yayılmamışlardır. Kùltürlerin kendi içlerinde birer “yerel gelişim” örnekleri olmuşlardır. Littatuer ve Crouwel yapmış oldukları çalışmalarda bu gelişmenin dışarıdan ithal edilmiş bir kùltür ögesi olmadığını tam tersi, aslında “yerel gelişim” ile ortaya çıkmış birer inovasyon olduğunu savunmuştur (Littauer & Crouwel 1979: 68; Moorey, 1986: 199).

Çapraz çubuk tekerlekli at arabaların MÖ 3000-2350 gibi bu coğrafyada olabileceğini Tepe Hisar bölgesinden çıkarılmış silindir mühürlerde açık bir biçimde görebiliyoruz. Bu tip atlı arabalar, Kültepe Kaneş’te ortaya çıkan silindir mühürlerdeki atlı arabalara benzerlik açısından yakındır. Aralarında görülen temel farklar Kaneş’te görülen atlı arabaların tekerleklerinin “dört telli” tip olmalarıdır. Bu durum, araçları daha hantal ve manevra kabiliyeti daha zayıf bir hale getirebilmektedir (Littauer & Crouwel 1977: 99-100; Moorey, 1986: 199-200).

Ostanni kurgan 1, Kuban delta MÖ 3100-2900

Kaynak: David W. Anthony, 2024: 106.

Tepe Hisar Mühürü

Kaynak: Moorey, 1986: 199.

At yetiştiriciliği üzerine bölgesel ve kökensel tartışmalar devam ediyor olsa da Hint-Aryan kökenli terminolojinin, Yakın Doğu coğrafyasında at yetiştiriciliği ile ilgili olan *termini technici* etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Mayrhofer ve Raulwing'in alan üzerinde yapmış oldukları çalışmalar, neticesinde birçok Hint-Ari kökenli *termini technici* ve kişi isimleri literatüre katılmıştır (Mayrhofer, 1966: 19; Raulwing, 2004: 518). Bu kültürel etkinin en büyük örneklerinden birisi “Kikkuli metni” olarak bilinen CTH 284 numaralı Hitit at yetiştirme belgeleridir. Metin Mitanni ülkesinden gelmekte olan, Kikkuli isimli at terbiyecisinin yönergelerini içermektedir. Kendisinin şahsi kökenini tam olarak bilemiyor olsak bile Kikkuli isimli terbiyecinin mesleği “^{LÜ}aššušanni” olarak belirtilmiştir. Meslek isminin Hint-Aryan kökenli terminolojiden

gelmiş olabileceği düşünülmektedir (Puhvel, 1984: 222). Hurri kökenli olabileceği de bir diğer görüş olmakla birlikte Hint-Aryan “**aśva-*“ “at” bileşiğine dikkat çekilmiştir (Tischler 1983: 91). Kikkuli’nin mesleğinde görülen Vedik kökenli “**aśva-*” ifadesinin at anlamına gelmekte olduğu ve “*aśšuśšanni*” sözcüğünün, Eski Hint-Ârice “**aśva-*“ “at” kelimesi ile Vedik “*śami*” “atları yormak, bitkin düşürmek” fiil kökünün Hurrice türetme eki olan “*nni-*“ ile birleşiminden ortaya çıktığı düşünülmektedir. Etimolojik olarak erken Hint-Arice “*aśva-śah*” ifadesinin Proto-Hint-Avrupa “*h₁ekuo-k’mh₂*” yani “atları yoran onları bitkin düşüren kişi” anlamına gelebileceği üzerinde tartışmalar olmuştur (Turner, 1966: 40; Raulwing, 2008: 8). Öte yandan Vedik kökenli “*aika=éka*”, “*tera=trī*” gibi sayısal ifadelerin yanı sıra, atların renklerini belirtmek için kullanılan, Hint-Ari-Hurrice olarak belirtmemiz daha doğru olacak bir biçimde metinlerde, “*p/babru-nnu*”, Vedik “*babhru*” kırmızımsı kahverengi, “*p/binkara-nnu*”, Vedik “*piṅgalā*” sarı ifadeleri orataya çıkmıştır (Soden, 1957: 336-367; Raulwing, 2009: 8). Kikkuli’nin mesleği ile paralel olarak görebileceğimiz, Asur at eğitim belgelerinde görülen Orta-Asurca “*susānu*” seyis ifadesinin, Hint-Ari-Hurrice “*aśšuśšanni*” ile aynı kökten geldiği ve Mitanni coğrafyasından bu meslek ve ifadenin alıntılandığı da söylenebilir (Ebeling, 1951: 58,60; Mayrhofer, 1966: 139; Kammenhuber, 1968: 209). Ünal Hint-Ari terminoloji olarak sayılan “*aśšuśšanni*” ve “*marya*” gibi ifadelerin etimolojik olarak Hint-Ari topluluklarla ilişkilendirilmesini sorunlu ve kuşkulu bulmuştur. Ünal karşıt fikirler sunarak, Hint-Ari etkisini kısmen kabul etmemiştir (Ünal, 2020: 42-62). Azınlık olarak niteleyebileceğimiz bir kültürün, atlar ve eğitimi üzerindeki etkisi, teknoloji ve gelişim için sınırların olmadığına büyük bir örneğidir.

M.Ö. 1800’lere gelindiğinde hafif atlı arabalar daha ayrıntılı gelişmiş bir biçimde farklı kültürlerle sahip bölgelerin arşivlerinde olarak önümüze çıkmıştır. Bu arşivler Anadolu’da Hitit,

Orta Doğu’da Asur, Mari, Babil, Ugarit ve Nuzi gibi birçok yerde görülmüştür.

Yakın Doğuda Atlı Araba Muharebeleri

Atlı arabalı muharebe birlikleri genel olarak iki kişilik mürettebatlar halinde düşünülür; bunun yanı sıra zırh ve kompozit yay ile ilişkilendirilir. Muharebeye uygun biçimde hafif atlı arabaların tarih sahnesine MÖ 16. yüzyılda geldiği düşünülmektedir (David, 2002: 16). Elimizde bulunan arşivlere ve diğer kanıtlara baktığımızda bu tarihi daha geriye çekebiliriz. Tahminen MÖ 17-18. yüzyıllar arasında atların nasıl evcilleştirileceği, arabaların nasıl inşa edileceği bilinmektedir. Hitit ve birçok diğer medeniyet için atlı araba belgeler içerisinde Sümerce “^{GIŠ}GIGIR” (Ünal, 2016: 129), Akadça “*narkabtum*” (Reiner vd, 1980: 353), Hurrice olabileceği düşünülen Nuzi ve Alalah’ta görülen “*šešatu*” (Laroche, 1980: 228) olarak yazılmaktadır.

Muharebe alanlarında atlı arabaların görevi çoğunlukla takımlarca hareket halinde olup düşman birliklerine uzak mesafelerden kompozit yay yardımı ile saldırmaktır, hiçbir zaman bu birlikler konuşlu olan düşman piyadelerin üstüne hücum etmemiştir (Moorey, 1986: 203). Bu birliklerin dönemin şartlarına göre eğitimi masraflı ve uzun sürelidir, atlara ya da arabaya zarar gelmesi demek düşman tarafın bunları ele geçirip daha kârlı bir duruma düşebileceği anlamına gelmektedir. Bu yüzden atlı arabaların hareketli atış platformları olarak sahada görevlerini sürdürdüğü söylenebilir. Xenophon’un aktardığına göre atların kör edilerek düşman hatlarına karşı sürülmesi gibi taktikler geç dönemlerde Yunanistan’da ortaya çıkmıştır (Moorey, 1986: 203). Atların ve mürettebatın savaş esnasında zarar görmemesi için birçok tedbirin alındığı insanlardan sonra atların en fazla zırhlandırılmış olan canlı olduğu, rölyefler ve belgelerde açık bir biçimde görülmektedir (David, 2002: 18). Bazı rölyeflerde atlı arabalarda

mızrakların bulunuyor olması ise büyük ihtimalle mızrağın at arabası hareketsiz hale geldiğinde/hasar aldığına yedek silah olarak tutulduğunu gösterebilir. Ne kadar uzun olursa olsun atlı arabanın içerisinde mızrağın kullanımı bilimsel ve fiziksel açıdan imkânsız gözükmektedir. Spalinger’ın teorisinden yola çıkmamız gerekirse yeni Mısır kraliyeti döneminden kalma bir atlı araba saatte 20 ya da 30 km hızla gidebiliyordu, eğer bir mızrak yardımı ile bu hız sırasında herhangi bir insana saplanılmaya çalışılırsa geri gelecek olan kuvvet 148kg-f civarı olacaktır, bu mızrağın kırılmasına ya da at arabası mürettebatını tehlikeye sokabilecek durumlara sebebiyet verebilirdi (Spalinger, 2007: 132-133; Wernick, 2013: 48-49).

Hitit kaynaklarında geçen atlı araba ile ilişkili görevlerde yer alan kimseler şu şekildedir: “^{LÜ}išmeriyaš išha-“ (sürücü) Akadça formu “*Kartappu*” olarak yazılmaktadır, ama Akadçadan alınan kelimeler Hitit diline her zaman aynı anlamda geçmeyeceği göz önünde bulundurulmalıdır. “^{LÜ}ŠÜŠ” (araba-savaşçısı) Hititçe formunun ne olduğunu bilmemekteyiz, “*Papanikri* ritüeli” olarak adlandırılan CTH 476 numaralı metinde ^{LÜ}ŠÜŠ’un görevlerinin at ile ilgilenmek at arabasının arkasında yay kullanmak olduğu görülmektedir (Beal, 1992: 153-157-163-168-169). Paralel bir biçimde Nuzi belgelerinde ise bu savaşçılar “*awêlûti gašati ša râkib narkabti*” “atlı arabaların okçuları” olarak geçmektedir. KBo 1.11 numaralı “*Uršu* kuşatması” olarak adlandırılan metinde, hafif atlı arabaların sayılarının 80 civarı kadar olduğu, kuşatma esnasında ise atlı arabaların kullanım amacının piyadenin yanı sıra şehrin etrafında bir devriye rotasında dolaşarak, gelebilecek düşman kuvvetlerini gözlemlemek ve şehre herhangi bir girişi, çıkışı kontrol edip engellemektir. Metinde görüldüğü üzere kral (I. Hattuşili olduğu düşünülmektedir) kuşatma esnasında düşman birliklerin şehirden kolayca çıkabildiğini ya da girebildiğini öğrenince oldukça sinirlenmiştir (Beckman, 1995: 25-26-27).

Akad ve Hitit kaynaklarında atlı arabalı birlikler için “ANSE.KUR.RA^{MEŞ}” Sümerogram işaretinin yerine bazı metinlerde Hurri kökenli, Hint-Aryan dilinden geldiği düşünülen ve artık literatürde kabul gören “^{LÜ}maryannu” kullanılabilmektedir, bu kelimenin kökünün “*márya*” yani Vedik “genç, kahraman, adam” ifadesinden türetildiği düşünülmektedir (Turner, 1964: 569; Raulwing, 2013: 256-257). Wilhelm ise ifadenin Alalah ve Ugarit gibi bölgelerde, atlı arabalı savaşçı olarak kullanılmasının yanı sıra sosyal bir sınıfa evrildiğini söylemektedir (Wilhelm, 1987: 136). Bir bakıma atlı arabalarda görev yapan kimselerin yüksek nüfuzlu eğitilmiş askerler olduklarını anlayabiliyoruz. Hitit metinlerine ek olarak Nuzi metinlerinde de bu kişilerin yüksek nüfuzlu olduğu anlaşılabiliyordu. RS. 17.289 numaralı metinde majestelerinin atlı araba sürücüsü olarak geçen bir Hattili onbaşı (GAL ^D10) “Ugarit birliklerini ve atlı arabalarını teftiş etmek, saymak ve raporlamak için bölgeye intikal ettirilmiştir” büyük ihtimalle bu kişi kariyerinin bir noktasında GAL rütbesine yükselmeyi başarmıştır (Beal, 1992: 159).

III. Thutmosis Kuzey Suriye bölgesine yapmış olduğu seferler sırasında Megiddo’da büyük bir koalisyonu bozguna uğratmıştır. Bu muharebenin sonucunda düşman taraftan ele geçirilmiş olan ganimetlerin listesi Karnak yıllıklarında kayıt altına alınmıştır. Belgeye göre 924 adet atlı arabanın yanı sıra 2 adet bronz olmak üzere, 200 adet deriden imal edilmiş pul zırh bozguna uğratılan düşman tarafından ele geçirilmiş ve kaydedilmiştir (Lichtheim, 1976: 33-34; David, 2002: 64). Megiddo örneği ile Kadeş muharebesinin bölgede gerçekleşen tek büyük muharebe olmadığı anlamaktayız. Bu muharebeleri göremesek bile, atlı araba birlikleri gerçekten önemli bir biçimde tarih boyunca görsel olarak rölyefler ve fildişi kutuların üzerinde bulunan illüstrasyonlar aracılığıyla kayıt altına alınmıştır. Örnekleri Mısır, Asur ve Anadolu’da görülebilmektedir.

Enkomi Kıbrısta bulunmuş fil dişi oyun kutusunun üzerinden bir illüstrasyon

Kaynak: A. C. D. Mertzenfeld, Inventaire Commente des Ivoires Pheniciens et Apparentes. Paris, 1954, Pl. LXIX.

Unutulmaması gereken bir başka husus ise atlı arabaların sadece savaş aracı olarak kullanılmamasıdır, rölyeflere bakıldığında birçok av sahnesinde de kullanıldıkları görülmektedir (Feldman & Sauvage, 2010: 67).

Neo-Hitit avlanma tasviri

Kaynak: Louvre Museum, Département des Antiquités orientales, No. AM 225.

Pul Zırh ve Bölgesel Yayılımı

Timothy Kendall'a göre pul zırh MÖ 16. yüzyılda Hurriler tarafından icat edilmiştir (Kendall, 1976: 263). Mezopotamya bölgesinden, Yunanistan'a kadar uzayan bir coğrafya içerisinde birçok arkeolojik kazı sırasında pul zırh kalıntıları, zırh pulları bulunmuştur, hepsinin en büyük ortak noktası ise üretim tarzlarının

aynı oluşudur. Pul zırh Hurrice “*šariyanni*” olarak bilinmektedir ya da Akadça olan formu “*šariam*” (CAD, “S” 1984: 313) mektuplarda önümüze çıkmaktadır. Pul zırhın Hurri inovasyonu olabileceğini düşünmemizdeki sebep ise hemen hemen Yakın Doğu’da zırh ifadesinin her geçmiş olduğu dilde Hurrice formuna yakın ya da benzer olarak alıntılanmış olmasıdır. İbranice’de hala zırh anlamına gelen kelime “*shiryon*-שִׁירְיוֹן ” Hurrice kökenlidir (Koehler & Baumgartner, 1996: 1357). Zırh ifadesinin Hurriceden alıntılanarak geçtiği diller ise şu şekildedir; İbranice (*shiryon*), Mısırca (*t/sryn*), Akadça (*sàriam*), Hititçe (*šariyanni*), Ugaritçe (*tryn*), Aramice (*sheryana*) ve Süryanicedir (*si’riana*) (Beyer, 1984: 719; Hoch, 1994: 367; Richter 2012: 358-543; Lete & Sanmartin, 2015: 161)

Tekil zırh pulları Akadça “*kurşindu*” kelimesinden türetilmiştir, bu ifade Nuzi metinlerinde “*k/gurzimtu*” şeklinde fonetik değişime uğramış bir biçimde karşımıza çıkmaktadır (HSS XV 3:2, 10, 17,27). Kelimenin anlamlarının “yılan, yılan derisi, dizilmiş zırh” olması, zırh pullarının yılanın üzerindeki pullar ile ilişkilendirildiğini bu düşünceden etimolojik ve dil bilimsel bir açıdan türetildiğini yansıtır (Kendall, 1974: 266; Reiner vd, 1984: 567; David, 2002: 5). Yılan derisi ifadesinin üzerinden böyle bir türetme yapılması bize insanın doğayı nasıl taklit etmeye çalıştığını göstermektedir. Buna benzer bir başka paralel de Hint-Ari dili olan Prakrit’de “**kancu-*” “yılan derisi” isminden “*kaficuka-*” ifadesinin “beden zırhı, yılan derisi” olarak türetilmesidir (Turner, 1966: 130). İnsanların zırh için yılan pullarını örnek alışının sadece bir coğrafya da olmadığı, farklı yörelerde de bu tarz yöntemlerin izlenebildiğinin etimolojik bir örneği olarak önümüze çıkmaktadır.

Zırh kullanımının ortaya çıkmasına sebep olan düşüncenin, artan atlı araba muharebelerinde sürücü, yaylı savaşçının ve atların kendilerini koruyamamaları olduğu düşünülmektedir. Diğer yandan ana sorunlardan birisi kompozit yayların savaş meydanlarında daha çok kullanıma başlanmasıdır (David, 2002: 12). Savaşlarda çoğu

zaman iki kişilik mürettebatlar (bazı durumlarda üç) ve atlar açık hedef haline gelebiliyordu. Herhangi bir kimsenin yaralanması demek, aracın saf dışı kalması anlamına geliyordu. Bu tip zırh platformları kullanıcının üstüne ağırlık katıyor olsa bile reflekslerini engellemiyordu, kalkan ile kendini koruyamayacak olan mürettebatın diğer üyelerini koruyabiliyordu. Yadin, zırhın en büyük avantajının, eller serbest kalır iken vücuda koruma sağlaması ve esnek bir platform oluşturduğunu ifade etmiştir (Yadin, 1963: 15). Deriden imal edilmiş olan pul zırhların insan üzerinde büyük bir rahatsızlığa sebep olmayacağı tahmin edilebilmektedir. Mürettebatın eğitilmesi sürecindeki zaman ve masraflar göz önünde bulundurulduğunda, vefatının pek çok açıdan kayba neden olacağı açıktır. Bu bakımdan mürettebatın en azından deri bir zırhla kuşanılması daha uygulanabilir ve askerin yaşama olasılığını arttırabilmektedir. Unutulmaması gereken bir diğer esas ise, derinin ucuz bir hammadde olmasına rağmen üretiminin uzun vakit alabiliyor olmasıdır. Amarna mektuplarında, Mitanni kralı tarafından Mısır'a gönderilen çeyizin içerisinde deri zırhların bulunuyor olması, değerli ürünler olduğunu düşündürmektedir (David, 2002: 199-200; Rainey, 2015: 174). Demir çağında bile aynı tip üretim şekilleriyle imal edilmiş zırh pullarının var oluşu, inovasyonun istikrarlı bir şekilde coğrafyada bulunan kültürler tarafından kullanılmaya devam ettiğini açık bir şekilde göstermektedir. Neo-Asur döneminden kalma demir zırh pulları ve Levant bölgesinde demir çağı olmak üzere, MÖ 73'e tarihlenen Massada'da bulunan zırh pulları da bunlara örnek olarak gösterilebilir (Wicke, 2018: 314).

Zırh pullarının arkeolojik açıdan kümelenedikleri bölgeler tapınak yapıları ve mezar kompleksleridir. Boğazköy'de bulunan birçok zırh pulu, büyük tapınak olarak isimlendirilen komplekste kümelenmiş haldedir (David, 2002: 141). Aynı biçimde Ortaköy-Şapinuwa'da yapılan kazılarda bulunan zırh pulları dini bir yapı

olduğu düşünölen D binasında bulunmuştur (Süel, 2002: 697). Kayalıpınar kazılarında ise bir adet hasar görmüş pul zırh, mühür deposunda bulunmuştur (Karpe & Karpe, 2019: 202). Boğazköy’de bulunan zırh pulları ana olarak üç döneme kadar tespit edilmiştir: MÖ 1500-1300, 1280-1200, aralarında bulunan bir adet zırh pulu ise bulunduğu katman dolayısıyla MÖ 18. yüzyıl olarak tarihlendirilmiştir (Bittel, 1958: 35; David, 2002: 141). Asur Ticaret Kolonileri Dönemi’nde bölgede bir Hurri varlığı olduğunu bilmemiz, belki de bu inovasyonun çok öncelerden bu coğrafyada bilindiğini gösterebilir ama elimizdeki bilgiler, 18. yüzyıldan kaldığı düşünölen bu zırh pulunu kanıt olarak göstermek için yetersizdir (Wilhelm, 2008: 182). Öte yandan başka bir hipotez olarak bu teknolojinin I. Şuppiluliuma’nın Suriye seferleri sırasında, Kuzey Suriye’de bulunan düşman kuvvetlerinden ele geçirilip Anadolu bölgesine getirdiğini söyleyebiliriz (Devecchi, 2022: 277-278). Suriye bölgesinde pul zırh kullanımını açık bir şekilde Mısır’da bulunan rölyef ve görsel kanıtlardan bilmekteyiz.

Tapınaklarda bulunan arkeolojik buluntuların üzerinden izleyebileceğimiz iki adet hipotez vardır. Bunlardan birincisi zırh parçalarını tanrılara hediye olarak savaş sonrası sunuluyor olmasıdır. Diğer seçenek ise tapınağın kendi deposundan orada bulunan muhafızları giydiriyor ve ekipman dağıtımını yapıyor olmalarıdır. Bu iki hipotezin de doğru olabileceği savunulabilir, Nuzi JEN 533 numaralı metinde savaşta ele geçirilen, aralarında dört adet pul zırhın bulunduğu ganimetlerin, tanrılara verilmek üzere şehre geri gönderildiği yazmaktadır (Kendall, 1976: 347). JEN 533 numaralı belgede olduğu gibi tanrılara pul zırhların hediye sunulmasının Hitit örnekleri de bulunmaktadır. KUB 27.6 ve KUB 27.1 numaralı belgelerde “*Šamuha’nın Ištar’ı*” için düzenlenen kült festivallerinde iki adet pul zırhın, diğer askeri teçhizatlar ile tanrılara sunulduğu görülür (Beal, 1992: 151,152; Bastici, 2024: 236). İkinci hipoteze göre, tapınakta görev yapan muhafızların vardiyaları bittiği vakit,

zırhlarını tapınak deposuna bıraktıkları daha olası bir hipotezdir ve bunu destekleyen ifadeler Ugarit belgelerinde görülebilmektedir (David, 2002: 142). Saray komplekslerinde bulunan örnekler arasında, Tell el-Fakhar'da tamamlanmış halde pul zırhlar “yeşil saray” isimli komplekste bulunmuştur. Maalesef bu konu üzerinde çalışmalar ve literatür neredeyse yok denecek kadar azdır. Tell el-Fakhar'da sarayda bulunan zırhlar hala kullanıcılarının üzerlerindedir, oda 9 ve 13 de bulunan “muhafız” olarak adlandıracağımız bu kişiler, saray kompleksini korurlarken muharebe esnasında vefat etmişlerdir. Bulunan ekipmanlar ve zırh pulları Nuzi örneklerine benzemektedir. Nuzi gibi Tell el-Fakhar'da büyük ihtimalle Asur güçlerine karşı kendilerini korumaya çalışırken yok olmuştur (Mahmoud, 1970: 111-118-122; David, 2002: 149).

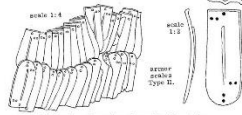
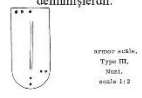
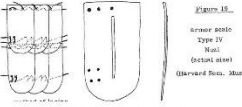
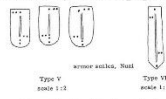
Nuzi bölgesinde yapılan kazılar esnasında farklı tiplerde bronz zırh pulları bulunmuştur. Farklı boyutlarda olan bu zırh pullarının hepsinin bedenin farklı yerlerine göre üretildiği görülmektedir. Buluntu yerleri şu şekildedir: *Tehiptilla*'nın evi, *Surkitilla*'nın evi, Prens *Silwitešup*'un evi ve *Ziki*'nin evi. Görüleceği üzere “nüfuzlu” olarak adlandırılacak kimselerin evleridir. Elimizde bulunan en detaylı ve en zengin pul zırh koleksiyonu Starr tarafından Yorgan Tepe'deki (Nuzi) binalarda yapılan kazılar sırasında kataloglanmıştır (Starr, 1939: 333-334-335-337-347; Kendall, 1974: 267; David, 2002: 76-77-78-79). Bulunan zırh pulları MÖ 1475-1450 yıllarına tarihlendirilmiştir.

Zırh kullanımı, dönemin şartlarında sosyoekonomik bir sınıfsal varlığı da işaret etmektedir. Zırhlara ait bronz pullar Nuzi'de yapılan kazılarda sadece belirli nüfuzlu kimselerin evlerinde bulunmuştur (Kendall, 1974: 279). Benzer biçimde Alalakh kazıları sırasında bulunan zırh pulları da özel ev olarak tanımlanan zengin nüfuzlu kimselerin, oturduğuna işaret eden yapılarda bulunmuş ve MÖ 1447-1370 yıllarına tarihlendirilmiştir (Wooley, 1955: 278; David, 2002: 140). Bazı atlı araba sürücülerinin kendi arabaları

olduğu ve zırhlarını kendilerinin tamir ettiği de metinlerde dikkat çeken noktalardır (Kendall, 1976: 72). Bunlar göz önünde bulundurulduğunda pul zırhın yüksek bir tabakaya işaret ettiğini, sadece devlet ve tapınaklar tarafından askerlere ekipman seti olarak düşünülecek bir biçimde, dağıtıldığını metinlerle de destekleyerek söylemek mümkündür (HSS XV 195:1; HSS XV 3:28) (Kendall, 1974: 266).

Nuzi’de bulunan zırh pulları Yakın Doğu’da bulunan tüm pul tiplerinin kategorize edilmesi açısından büyük bir rol oynamaktadır.

Nuzi kazılarında bulunan zırh pulları

108 mm × 42,9 mm ölçülerindedir; kalınlıkları ise yaklaşık 3,2 mm’dir. k’ur-zi-mi-tu şa siparri rabuti şa zumri “Beden için büyük bronz pullar” (HSS XV3:2)	Yaklaşık 119 mm × 44,5 mm ölçülerindedirler; kalınlıkları 1,6 mm’nin biraz üzerindedir ve biraz farklı şekilde delinmişlerdir. k’ur-zi-mi-tu şa siparri rabuti şa zumri “Beden için büyük bronz pullar” (HSS XV3:2)
Tip IV pullar, Tip III’e benzer ancak daha küçüktürler ve orta sırtın yalnızca bir tarafında delinmişlerdir. Tip III örnekleriyle birlikte bulunmuşlardır. k’ur-zi-mi-tu şa siparri şehrüti “Ufak bronz pullar” (HSS XV 3:4)	En küçük pulların tümü (Tip V) yaklaşık 50,8 mm uzunluğundadır; genişlikleri 25,4 mm ile 31,8 mm arasında değişir; kalınlıkları ise yaklaşık 1,6 mm’dir ve Tip III’teki gibi delinmişlerdir. Tip altı insan ile ilişkili bulunan son zırh tipidir. Yaklaşık 127 mm × 31,8 mm ölçülerindedir; kalınlığı yaklaşık 9,5 mm’dir ve Tip II’de olduğu gibi delinmiştir.” k’ur-zi-mi-tu şa siparri şehrüti “Ufak bronz pullar” (HSS XV 3:4)

Kaynak: Kendall 1974’ten düzenlenmiştir.

Zırh kullanımı hakkında en ayrıntılı görsel kanıtları sunan bölge ise Mısırdır. Arkeolojik açıdan pul zırhlar ve görsel kanıtlar Mezar komplekslerinde kümelenmiş bir haldedir. Lisht, Malqata, Qantir, Tutankhamun’un mezarı bizlere bu bölgede arkeolojik olarak zırh pulları vermiş olan noktalardır (Hayes, 1934: 8; Shaw, 1991: 42; Arnold, 1988: 99; David, 2002: 145-148-151). Mısır hanedanlığının Eski ve Orta Krallık Dönemi’nde birliklerin hiçbir biçimde zırh kullanmadığı rölyeflerde görülmektedir, 18. Sülale Dönemi’nde ise

Suriye tarafında yaşanan çatışmalar sırasında bu inovasyonun, savaş yoluyla ele geçirildiği ya da Suriye’de bulunan vasal devletler tarafından Mısır bölgesine haraç olarak getirildiği düşünülmektedir (Bonnet, 1926: 210; David, 2002: 7). En erken biçimde görebileğimiz zırh görseli IV. Thutmosis’in at arabasına çizilmiş olan muharebe tasvirleridir. Bu tasvirlerde üzerinde “*sàriam*” yani zırh olan bir Suriyeli atlı araba sürücüsü konumuz için en dikkat çekici öğelerden birisidir.

Çalışmamızın başında sözü edilen Megiddo Muharebesi sırasında ele geçirilmiş olan deri zırhlar, ordunun büyük bir çoğunluğunun, deriden imal edilmiş pul zırhlarla donatılmış olduğunu düşündürmektedir. Üretim maliyetlerinin fazla olması sebebi ile deri zırhların daha yaygın olması muhtemel bir durumdur. Filolojik belgeler incelendiğinde, bronz pullar ile üretilmiş zırhların yanı sıra deriden üretilen pul zırhları da açıkça görebilmekteyiz. Arkeolojik olarak elimizde deriden imal edilen pul zırhlar hakkında bir adet buluntu vardır. Tutankhamun’un mezarında yapılan çalışmalar sırasında Howard Carter, dekoratif özelliklerden noksan bir tahta kutunun içerisinde deri pullardan oluşan bir zırhı keşfetmiştir (Carter, 1933: 143). Zırh korunamayacak halde zarar görmüş olmasına rağmen üretim teknikleri açısından literatür için büyük bir destek olmuştur. Bronzdan imal edilen pullar ile burada bulunan deri zırh pullarının oldukça benzediği ve üretim tekniklerinin aynı biçimde uygulandığı görülebilmektedir.

IV. Thutmosis at arabası gövdesinde çizilmiş halde bulunan Suriye kökenli savaşçılardan bir tanesi

Kaynak: Ventzke, 1983: 97.

Filolojik Belgelere Göre Pul Zırh

Nuzi tabletlerinde 15 adet farklı tipte pul zırh Kendall tarafından tespit edilmiştir, (Kendall, 1981: 201). Burada yalnızca birkaç örnek vereceğiz:

1. “*Sáriam ša aweli*” (kişi/adam için zırh) ya da “*ša ramani*” (beden için), “*ša irti*” (göğüs için) burada zırhın insanın gövdesini korumak için üretildiğini rahatlıkla anlayabilmekteyiz, öte yandan metinlerde bu zırhın yanında birtakım aksesuarlar da gelmektedir. “*Tikku*” (boyunluk), “belden aşağı sallanan” “*Kalku*” (kapak?) (HSS XV 14).
2. “*Sariam ša maški...ša ahišunu ša siparri*” (kolları bronz pullardan, deri pullardan imal edilmiş zırh) (JEN 527:3, 5, 7) (Kendall, 1981: 203).
3. “*Sariam ša maški ašar šērišu siparri*” (arka tarafı bronz pullardan, deri pullardan imal edilmiş zırh) (HSS XV 4:15, 40) (Kendall, 1981: 203).
4. “*Sariam ša irtišu ša siparri*” (ön tarafı bronz pullardan, deriden imal edilmiş zırh?) (HSS 13 195:15f) (Kendall, 1981: 203).

5. “*Sariam ša ramānišu ša siparri*” (beden için, bronz pullardan imal edilmiş zırh) (JEN 533:6; HSS 13 195:14) (Kendall, 1981: 203).
6. “*Sariam maški ša awelu*” (deri pullardan kişi için imal edilmiş zırh) (HSS XV 14) (Kendall, 1974: 32).
7. “*Sariam ša sisi*” (at için zırh), “*sariam maski ša sisu*” (at için deri pullardan imal edilmiş zırh) (HSS XV 14, 15) (Kendall, 1974: 32).

Görüldüğü üzere farklı tiplerde, farklı hammaddeler ile imal edilmiş bu tip zırhlar, Nuzi belgelerinde sıkça önümüze çıkmıştır. Nuzi arşivleri elimizde zırhlar ile alakalı en önemli arşivlerden birisidir. Farklı hammaddelerin aynı anda kullanılıyor oluşu yüzünden burada görülen zırhlar için “kompozit” terimini kullanmak ise mümkündür.

Mısır’da bulunan Kadeş yazıtında ise açık bir biçimde *siryana “zırh” ifadesi karşımıza çıkmaktadır. KRI I 173, 3 ff; “*Iry Hm=f w.s. wnw 2, iw=f h□ r h□ p□ dmi n n□ hrw n Ht3 r h3t p3y=f mš□, t3y=f nt-hr. [Bn p3y=f] ti2=ra=ya=na (tryn) hr=f. Ir=n hm=f iyt r t3 p3y=f ti2=ra=ya=na (tryn) ‘n r dit=f hr=f*”

“Majesteleri, ordusunun ve savaş arabaları birliklerinin başında, Hatti’nin düşmanlarına ait kente karşı iki saat boyunca ayakta durarak çatışmıştır. Zırhı üzerinde değildi. Bunun üzerine Majesteleri, zırhını yeniden almak ve kuşanmak üzere geri dönmüştür.” (Hoch, 1994: 367).

Kadeş muharebesi sırasında, Firavun’un savaşa bizzat üzerinde koruyucu bir zırh olmadan gittiği ama sonrasında zırhı için geri döndüğü açık bir şekilde belirtilmiştir. Bu yazıtın propaganda amaçlı yazıldığını ise unutmamak gerekir, dramatisasyon için zırhını sonradan almaya gittiği yazılmış olabilir. Bu duruma istisnaden Mısırca da /t/ ile yazılan “*ti2=ra=ya=na*” (tryn) formu Ugaritçeden

çok İbranice “*shiryon*” formuna ve Akadça samekh’e daha yakındır. (Hoch, 1994: 367). Bossert Mısır dili ile ilgili yaptığı çalışmalarda, Mısır /d/ ve /t/ seslerinin yabancı /s/ veyahut /š/ seslerinin yerini aldığını belirtmiştir (Bossert, 1946: 131).

Anadolu Hitit Kökenli Belgelerde Pul Zırh

KUB 27.1

8. Šamuha’nın İştari için yapılan festivalde tanrılara sunulan askeri objeler

Kelime: šariyanni. **Belge:** Bo 2033. **Katalog Numarası:** CTH 712. **Dönem:** YH. **Buluntu Yeri:** Hattuša. **Kopya Numara:** KUB 27.1. **Satır:** öy. II 9. **Yayınlar:** Bastici, 2024: 224-263 (Tüm metin); Wegner, 1995: 31-54 (Tüm metin); **Tartışma:** Brandenstein, 1940: 104-105 (Etimoloji üzerine); Richter, 2012: 357-358 (Etimoloji ve geçtiği metinler hakkında sözlüksel bilgi); Laroche, 1980: 215-216 (Sözlüksel bilgi).

Transkripsiyon: öy. II 9 “*ša-ri-ia-an-ni* ul-li e!-eš-ḫi ḫa-a-še-e-ri ku-[up-ti?]”

Morfemik Analiz Transkripsiyon (Sadece Hurrice metinler için): öy. II 9 *šariyanni* ulli ēšḫi ḫāzēri ku- u[p-ti]”

Çeviri: öy. II 9 “Pul zırh, ulli kalkan? hançer ve davul?”

Metin yeni Hitit dönemine tarihlendirilmiş olup kelimenin orijinal Hurrice formunda yazılmıştır. Kelimenin bu formu “-nni” Hurrice türetme ekini en temiz hali ile görebileceğimiz formlardan birisidir, Brandenstein yapmış olduğu çalışmada özellikle KUB XXVII 1 numaralı metni örnek göstermiştir. Kelimenin ilk hecesinde bulunan /š/ aslında /s/ fonemi olarak okunmakta ve Šamuha’nın İştari için düzenlenen ritüellerde verilen askeri objeleri listelemektedir, burada verilen askeri bağlamdaki objeler bizzat Tanrıça İstar’a sunulmuştur (^DGAŠAN) (Brandenstein, 1940: 104-105; Speiser, 1950: 47-48).

Yapılan ilk çalışmalardan birisi olmasına rağmen Brandenstein, İbranice kkteşi olan “ןןןןן-Shiryon”, Ugaritçe “ןןןןן-tryn” gibi kelimeler arasında dilbilimsel bir bağ kurmayı başarmıştır. Değişken /s/ sesine dikkat çekmiştir. Kelimenin Hurriceden alıntılandığını söylemesine rağmen kökünü “sària(m)=nni” olarak vermiştir ki bu tamamı ile alakasız bir varsayımdır. Laroche derlemiş olduğu sözlükte; “*cuirasse, El Amarna, Nuzi: zariam, sariam, siriyam: cuirasse de protection pour hommes, chevaux, chars; cf. Lacheman, RA 36, 172 sqq.; von Soden, AW 1029. sariam et Sariyanni se retrouvent en oug. Sryn et en hébreu S/siryôn*” ifadenin geçmiş olduğu diğer yöre ve arşivleri sıralamıştır, görüleceği üzere kendisi de Brandenstein ile aynı fikirleri paylaşarak, yukarıda bahsetmiş olduğumuz diller arasında dilbilimsel bir bağ kurmayı başarmıştır (Laroche, 1980: 215-216). Burada görülen form, Kuzey-Batı Sami dillerince en fazla benimsen formdur; neredeyse hepsi “-nni” Hurrice türetme ekini fonetik olarak korumuştur.

Kayalıpınar’da yapılan kazılarda 2015 yılında bu tablet serisinin daha önce bulunmamış bir yesi ise açığa çıkarılmıştır (Karpe & Karpe 2019).

KUB 27.6

9. şamuha’nın İştarı İçin Yapılan Festivalde Tanrılara Sunulan Askeri Objeler

Yayınlar: Bastici 2024, 264 (Satır 1-11); Wegner 1995, 69-71 (Tüm metin).

Tartışma: Brandenstein, 1940: 104-105 (Etimoloji zerine); Richter, 2012: 228-357-358 (Etimoloji ve bibliyografya); Laroche, 1980: 215-216 (Sözlüksel bilgi); Beal, 1992: 151-152 (Literatür ve tarihi zerine).

Transliterasyon: Öy. I 18 “*GI- ʿriʿ iš-pa-ti ʿsarʿ-[(ia-n)]i gur-bi-ši a-ar-ru-mi mu-ul-d[u(-).....]*”

Çeviri: Öy. I 18 “Ok, sadak, pul zırh, miğfer verdik?”

Morfemik Analiz Transkripsiyon (Sadece Hurrice metinler için): Ö.y. I 18 “*weri išpa(n)ti šaryani kurpiši ar=u=mi*”

Şamuhanın İştarı için yapılan festivaller listesinde olan bu tablette sözcük, orijinal Hurrice formunda yazılmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi “-nni” türetme ekini korumuştur. Wegner yapmış olduğu yayında tablette geçen bazı kelimelerin ne ve hangi anlamlarda kullanıldığını yazmıştır. Zırhın yanı sıra metinde görülen “*kurpiši*” terimi için “boyun koruyucusu” anlamını vermiştir (Wegner, 1981: 98). Yeni dilbilimsel çalışmalara göre bu kelimenin Hurri ya da Urartuca (*gurbi=ni*) kökenli olduğunu ve miğfer anlamına geldiğini bilmekteyiz (Richter, 2012: 228). Gurpišu büyük ihtimalle bronzdan ya da deriden imal edilmiş “koruyucu kask” anlamına gelmektedir (Kendall, 1981: 203).

KUB 42.36

10. Askeri Metal Nesnelerin Listesi Olan Bir Fragman

Yayınlar: Koşak, 1982: 178 (Tüm metin); Burgin, 2022: 427 (Tüm metin).

Tartışma: Tischler, 1990: 896-897 (Etimolojik bilgi); Bailey, 1954: 14 (Kelimenin Hint-Aryan kökeni iddaları üzerine).

Transliterasyon: “*1-EN ša-ri-ia-[an-ni(?)]*”

Çeviri: “1 adet pul zırh?”

Yeni Hitit dönemine tarihlendirilmiş bu metin metalden imal edilmiş askeri objelerin bir envanter listesidir. Bu metinde geçmekte olan pul zırhın yanı sıra, başka bir envanter listesinde pul zırh yapımında kullanılmış ham maddeler sıralanmıştır (Burgin, 2022: 423). Koşak, metnin yayını ve çevirisi sırasında kelimenin kırık

yerini tamamlamaktansa “šariyant-, šariyani-“ nakış, süs bağlamında alarak “taç” çevirisini yapmıştır (Kosak, 1982: 178). Bakıldığında metnin içinde bulunan diğer askeri objelerden (*ḫatalla-*topuz) ve “šariyant-“ sıfatından sonra tanımlaması için bir objenin gelmemesi gibi kanıtları göz önüne alarak, Burgin’in yapmış olduğu “ša-ri-ia-[an-ni(?)]” tamamlaması doğru görünmektedir (Burgin, 2022: 427). Metin Hitit arşivlerinde pul zırhın askeri envanter bağlamında görülen tek belgesi olduğundan büyük bir önem taşımaktadır. Bu sayede Hitit ordusunda veya depolama birimlerinde bu tip zırhın bir sirkülasyonda olabileceği kanısına varabiliriz.

Tischler’in etimolojik sözlüğünde kelimenin geçtiği başka metinler derlenmiş ve konuya dair eski yayınlar eklenmiştir. Kelimenin Hint-Aryan kökenli olabileceği iddialarında bulunulmuştur (Tischler, 1990: 896). Bu iddialar asılsız olmakla beraber kelimenin Akadça formu olan “sàriam”ın baş hecesi olan “sà-”nın eski okunuşu olan “za-” ile okunmasından kaynaklanmıştır. Buna destek olarak Farsça “*zar-“ zırh giymek kökü örnek gösterilmiştir. Ayrıca Avesta diline de örnek verilmiştir. Ancak Hurri dilinin Avesta dili ile ne fonetik ne de kültürel açıdan birkaç Hint-Aryan kökenli kelime haricinde bağlantısı bulunmamaktadır (Bailey, 1954: 14). Hurrice daha eski kökenlere sahip bir dildir. Diğer yandan çalışmanın yazıldığı tarih olan 1954’ten bu yana yeni belgeler ve çalışmalar ortaya konulduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

KUB 3.52

11. Mısır Kralı II. Ramses Tarafından III. Hattuşili’ye
Gönderilen Mektup

Kelime: ^{KUŠ}siriyanni. **Belge:** Bo 3642. **Katalog Numarası:** CTH 163. **Dönem:** YH. **Buluntu Yeri:** Hattuşa. **Kopya Numara:** KUB 3.52. **Satır:** öy. I 3. **Yayınlar:** Edel: 1986: 20 (Tüm metin ve çeviri). **Tartışma:** Tischler, 1990: 896-897 (Etimolojik bilgi); Klengel, 2007: 166 (Atların zırh kullanımı üzerine); Edel, 1986: 36-

37-38 (Metnin konusu ve içeriği ile ilgili); Speiser, 1950: 47-48 (Literatür üzerine).

Transkripsiyon: öy. I 3 “[ša KUR.MEŠ i-na^{KUŠ} si-ri-ia-an-ni] ša LÚ. MEŠ^{KUŠ} si-ri-ia-an-ni ANŠE.KUR.RA.M[ÉŠ].”

Çeviri: öy. I 2-3 “Yabancı ülkelerin iyi altını, adamlar’(ın) ve atlar’(ın) için deriden (imal edilmiş) pul zırh(lar).”

Mısır’la gerçekleştirilen yazışmalarda diğer Yakın Doğu Devletleri ile gerçekleşen yazışmalarda olduğu gibi gönderilen hediyelerin bir listesi yer almaktadır. Burada değerli taşlar, kaliteli kumaşların yanı sıra ordu için gereken at ya da çeşitli askeri teçhizatında da karşılıklı olarak gönderildiği bilinmektedir (Edel, 1986: 20)

Mısırdan gönderilen bu mektupta kelimenin ilk hecesi “ši-” yerine “si-” olarak yazılmıştır. Akadça gibi Sami dillerde /š/ fonemi /s/ sesine evrilebildiği gibi, Mısırcı ve Ugaritçe gibi dillerde de /s/ sesi /t/ veya /d/ seslerine evrilmiştir. Buna benzer olarak Bossert Mısır dili ile ilgili yaptığı çalışmalarda Mısırcı /d/ ve /t/ seslerinin yabancı /s/ ya da /š/ seslerinin yerini aldığını belirtmiştir (Bossert 1946: 131). Hurric keliminin aslında /š/ foneminin /s/ fonemine tekabül ettiğini söylemiştik; kelimenin buradaki yazılışı fonetik olarak doğrudur. Metinde zırh kelimesi Hurric “-nni” türetme ekini korumuştur ve tam anlamıyla Akadça bir form sergilememekte olup orijinal Hurric formuna arşiv içerisindeki KUB 27.1-6 harici en yakın halidir.

III. Hattuşili döneminde Mısır devleti ile ilerleyen ilişkiler sırasında, sıkça hediyeleşme devam etmiştir. Bu bağlamda kayda geçen KUB 3.52 numaralı mektup bunlardan sadece bir tanesi olmakla beraber içerisinde insanın yanı sıra at için imal edilmiş bir zırh tipi de bulunmaktadır.

Nuzi metinlerinde burada görülen atlar için imal edilmiş zırh tipinin karşılığı “*sàriam ša sīsū*” “at için zırh” olarak geçmektedir (Kendall, 1974: 225). Metinde bu tip zırhın deriden yapılmış olduğunu “*KUŠ*” determinatifi kullanıldığından anlıyoruz. Nuzi metinlerinde ise determinatif Sumerogram kullanılmadan bu tip zırhların hangi malzemelerden yapıldığı “*sàriam*+yapıldığı malzeme” formülü ile yazılmaktadır. Atlar için imal edilmiş zırhlar ile alakalı bir başka örnek, “Publications of the Babylonian Section” yayınında görülmektedir. Tablet 99:4-5 numaralı satırlarda, Nuzi metinlerinde görüldüğü gibi, “*siriam ša sīsê*” formülü kullanılmıştır (Clay, 1912: 133; Kendall, 1981: 202).

Metinde görülen insan için imal edilmiş deri zırhın Nuzi karşılığı ise Akadça formu kullanılarak yazılmış “*sàriam maški ša awelu*” “vücut için deriden pul zırh” ifadesidir (Kendall 1974: 32). Metinde görülen deri zırh EA22 numaralı belgede de “*sàriam ša KUŠ*” “deriden (pul) zırh” olarak geçmektedir (Raine, 2015: 174). Ugarit bölgesinde bulunan tablet arşivlerinde Hitit kralının Ugarit kralı Niqmadu’ya göndermiş olduğu tebliğ metninde, Ugarit’in askeri birlik göndermekten muaf olduğu ama herhangi bir sefer sırasında, Ugarit krallığının “at arabaları, at ve insan zırhlarının yanı sıra deri zırhların Hitit kralı gelmeden önce hazır olması gerektiği” vurgulanmıştır. Burada yine Akadça+Sümerogram “*KUŠ si-ri-ia-am*” çoğul partikel “-ati” ile kullanılmıştır, Amarna metinlerinde görülen forma benzerlik göstermektedir (Lackhenbacher & Labat, 2016: 55).

KBo 28.33

12. Mısır Kralı II. Ramses Tarafından III. Hattuşili’ye
Gönderilen Mektup

Kelime: ^{KUŠ}siriyanu. **Belge:** 297/i. **Katalog Numarası:** CTH 163. **Dönem:** YH. **Buluntu Yeri:** Büyükkale 1-n/10-11. **Kopya Numara:** KBo 28.33. **Satır:** öy. I 18-19. **Yayınlar:** Edel, 1986: 198

(Tüm metin ve çeviri); **Tartışma:** Klengel, 1992: 109-119 (Mısır ve Hatti ilişkileri üzerine); Edel, 1986: 198 (Metin ve içeriği hakkında).

Transkripsiyon: öy. I 18-19 “[*1 KUŠ si-ri-ia-nu š*]a *LÚ-la*
1 ku-ub [-šu ša SAG.DU ša UD.KABAR]”

“[*qà-du ha-aš- ha-la-tù*]MEŠ ša *a-na-ki*MEŠ [*1 KUŠ si-ri-ia-nu mé-e-li-šu UD.ZABAR..*]”

Çeviri: öy. I 18-19 “1 adam (için) deri pul zırh, 1 adet bronzdan (İmal edilmiş) miğfer püskülleri kalaydan, 1 tane bronz ile kaplanmış? deriden pul? Zırh”

Metnin kırık kısımları Elmar Edel tarafından tamamlanmıştır KUB 28.33 numaralı metinde bizi deriden imal edilmiş pul zırh karşılamaktadır (Edel, 1986: 198). Metinlerde bulunan zırh ifadeleri Hurrice formlarına daha yakın olmakla beraber “-nni” türetme ekini korumuştur. “*KUŠsiriyanu*” metinde hecelenmesi ve yazım formu açısından, Neo-Babil döneminde görülen “*si-ir-i ‘-a-nu*” ifadesine benzer bir hecede yazılmıştır (Lutz, 1927: 100). Bir diğer pul zırh ise 19. satırda görülmektedir. “*KUŠ*” determinatifi olmasına rağmen büyük ihtimalle burada, zırh pullarını tutan deri bir katmandan bahsetmek istediklerini düşünmek makuldür. Metinde görülen “*mé-e-li-šu*” ifadesi CAD’e göre “*height, high part (of a building or part thereof, of a person, an object)*” bir objeye bağlı anlamının bu metinde kullanıldığı, yani büyük ihtimalle bronz pullardan oluşan bir zırhtan bahsedilmektedir. Yine görüldüğü üzere /š/ fonemi /s/ foneminin yerine kullanılmıştır.

Bu satırda geçen bronz ile kaplı zırhın Nuzi metinlerinde görülen formu ise “*sàriam siparri ana zumri*” beden için bronzdan (imal edilmiş) zırh olarak verilmiştir (Kendall, 1974: 185; Kendall, 1981: 203). Kendall çalışmasında maalesef “*siparri*” yani bronz (ZABAR) kelimesini bakır olarak sunduğundan yukarıda verilen “*beden için bronzdan (imal edilmiş) zırh*” çevirisi tarafımıza aittir.

KBo 1.3

13. Hitit Kralı I. Šuppiluliuma ile Mitannili Šattiwaza Arasında Yapılan Antlaşma

Kelime: sàriam. **Belge:** Bo 2907. **Katalog Numarası:** CTH 52. **Dönem:** YH. **Buluntu Yeri:** Hattuša Temple I. **Kopya Numara:** KBo 1.3. **Satır:** öy. II 33. **Yayınlar:** Beckman, 1999: 44-46 (Çeviri); Kitchen & Lawrence, 2012: 387-402 (Tüm metin). **Tartışma:** Devecchi, 2008: 637-645 (Tebliğ ve Boyun eğdirme antlaşmaları üzerine); Richter, 2012: 357-358 (Etimoloji üzerine); Von Soden 1972, 1029 (Etimoloji üzerine); Beal, 1992: 151-152 (Literatür ve tarihi üzerine); Tischler, 1990: 896-897 (Etimolojik bilgi); Noonan, 2019: 213-214 (Etimoloji ve köken üzerine); Watson, 2018: 420-423-435 (Etimoloji ve sami dillerine alıntılanan kelimeler üzerine); Speiser, 1950: 47-48 (Literatür üzerine).

Transkripsiyon: öy. I 32 “*I-nu-tu₄ ^{TUG}HLA ša ^{UGU}1-ia ù re-eḫ-tu₄ mim-ma ia-nu ù LUGAL ¹GAL¹ ir-te-ma-an-ni-ma ^{GIŠ}GIGIR^{MES} KÙ.SIG₁₇ GAR.RA ANŠE.KUR.RA^{MES} ^{GIŠ}GIGIR^{MES} sà-ri-am*”

Çeviri: öy. 32 “Sadece üstümde olan kıyafetler (haricinde) başka bir şeyim yoktu. Büyük kral bana acıdı altın (ile) kaplanmış at arabaları ve (üzerlerinde) (pul) zırh olan atlar”

Hattuša’da bir numaralı tapınakta ele geçirilmiş olan bu metnin dili ve kelimenin formu Akadçadır. Burada kullanılan ifade, Akadça belgelerde en fazla öne çıkan form olacaktır. I.Šuppiluliuma ve Mitannili Šattiwaza arasında yapılan bu anlaşmada, diğer baktığımız metinlere göre daha edebi bir dil olduğunu görüyoruz. Önümüzdeki bu belge bir nesne listesi ya da tanrılara sunulan bir adak listesi olmamakla beraber, kralın tebliğini ve vasalına yapmış olduğu nezaketle alakalıdır. Devecchi’e göre bu metin tipik bir bağlama antlaşması olmasına rağmen edebi açıdan CTH 66’da bulunan tebliğ belgelerine benzemektedir (Devecchi, 2008: 638-

639-640). Bu tarz diplomatik hediyelerin karşılıklı veya karşılıksız şekilde taraflarca birbirine gönderilmesine sıkça rastlanır. Noonan kelimenin anlamını “pul zırh” olarak vermiş olup kelimenin soydaşlarını sıralamıştır. Yaptığı çalışmada “-ni ve -nni” Hurrice ekinin Akadça ve diğer Sami dillerinde, ses benzeşmesi geçirdiğini ve “-m” sesine dönüştüğünü önermiştir (Noonan, 2019: 213-214). Gördüğümüz Akadça form Nuzi ve Asur metinlerinde görülen “*sariam, siriam*” formları ile aynıdır. Brandenstein çalışmasında maalesef kelimenin kökünü “*sàriam=ni*” olarak almıştır bunun sebebi kelimenin Hurrice formunda bulunan “-nni” türetme ekinin, benzeşme geçirerek “-m” sesine dönüşmesidir (Brandenstein, 1940: 104-105). Bunun yanı sıra Speiser /š/ foneminin /s/ sesi için kullanılabildiğini ve buradaki “-am” ekinin aslında Hurrice türetme ekinden ayrı olan, formative eki olabileceğini yazmıştır (Speiser, 1950: 48). Kelimenin Hurri kökenli olduğunu bilmemizden ötürü, kökünü Sami dillerde aramak yanlıştır. Von soden yazmış olduğu etimolojik sözlükte kelimenin anlamını “pul zırh” olarak vermiş, geçmiş olduğu diğer belgeleri sıralamıştır. Kelimenin Hurriceden alıntı bir ifade olduğu tanısı Tischler gibi Soden tarafından da kabul görmektedir (Soden, 1972: 1029; Tischler, 1990: 896-897).

KBo 1.14

14. III. Hattuşili’nin I. Adad-Nirari’ye Yazdığı Mektup

Kelime: *sàriam=ati*. **Belge:** VAT 7430. **Katalog Numarası:** CTH 173. **Dönem:** YH. **Buluntu Yeri:** Hattuşa, Temple I. **Kopya Numara:** KBo 1.14. **Satır:** öy. I 25. **Yayınlar:** Beckman 1999, 139-140 (Çeviri); Wilhelm 2006, 238-240 (Çeviri); **Tartışma:** Hagenbuchner 1989, 267-269 (Literatür üzerine); Beal 1992, 151-152 (Literatür ve tarihi üzerine); Von Soden 1972, 1029 (Etimoloji üzerine).

Transkripsiyon: öy. I 25 “[a-na sà]-ri-ia-ma-ti ša tu-še-bi-la ma-a a-na an-na-a-ti EME^{MEŠ}”

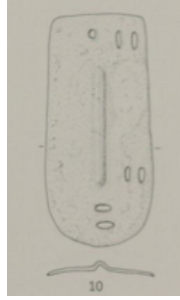
Çeviri: öy. I 25 “Bana gönderdiğin pul zırhlara gelince bunlar (karşılığında) bana hançer gönder (dedin?) ama onlar daha hazır değil (26-27)”

Goetze tarafından tamamlanmış olan bu metin, yeni Hitit dönemine tarihlendirilmiştir (Goetze, 1940: 27-29) Kelime Akadça formu ile yazılmış olmakla beraber Akadça çoğul partikel “-ati” ile kullanılmıştır. Bu forma benzer bir ifadeye Ras-Shamra arşivlerinde (*si-ri-am-ati*) rastlanılmıştır (Lackenbacher & Labat, 2016: 55). Hagenbuchner, Goetze’nin yapmış olduğu tamamlamanın doğru olduğunu varsayarak metinde geçen “*EME^{MEŠ}*” ifadesinin aslında zırh pulları olabileceğinden bahsetmektedir. Bunun yanı sıra burada geçen zırh tipini Kamid al-Loz kazılarında bulunan zırh pulları ile aynı olabileceği varsayımını yapmıştır. Hagenbuchner zırhların belki de Hatti bölgesine tamir edilmesi için gönderildiği ile ilgili bir varsayımda bulunmuştur bu varsayım büyük ihtimalle yanlıştır ama elimizde bunu söyleyebilecek yeterli kanıt bulunmamaktadır (Hagenbuchner, 1989: 268).

Elimizde bulunan filolojik belgeler bu kadar olmakla beraber Neo-Hitit döneminden kalma rölyefler ne kadar geç dönemi gösteriyor olsa bile, kullanılan ekipmanların geç tunç çağında bulunan, örneklerle benzemesi bu teknolojinin, Anadolu’da bulunan merkezi imparatorluk çöktükten sonra bile kullanıldığına işaret etmektedir.

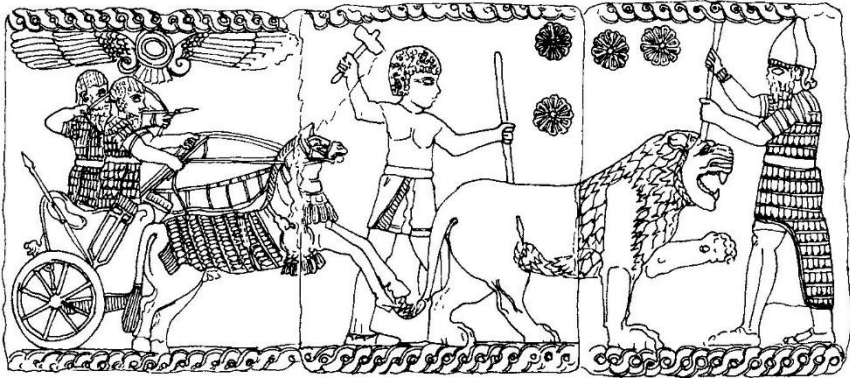
Şapinuva’da yapılan kazılar esnasında bulunan bronz miğfere benzeyen bir miğferin geç Hitit yerleşkesi olan Sakçagöz’de bir rölyefte benzeri görülmüştür. Miğferin yanı sıra atlı araba mürettebatı ve bir piyadenin de pul zırh giydiği açıkça rölyefte görülmektedir. Kullanılan teknolojinin ne kadar inatçı bir biçimde kullanıma devam ettiğini göstermektedir (Süel, 2002: 697). D binasında bulunan bu zırh pullarının ve miğferin orada, tanrılara bir hediye olarak durduğu veya sunulduğu ise teoriler arasındadır (Corti, 2017: 16).

Boğazköy Tapınak 7’de bulunmuş bir zırh pulu Nuzi Tip V ile aynı ölçülere ve üretim şekline sahiptir

Kaynak: Herbordt & Wickede, 2021: 266-279.

Sakçegözü geç Hitit yerleşkesinde aslan öldürme tasviri yer alan rölyef

Kaynak: Madhloom 1970, plate. 13;2

Sonuç

Eski Yakındoğu coğrafyasında savaş olgusu; sadece toprak kazanımı veya siyasi güç mücadelesi değil, aynı zamanda teknolojik inovasyonların yayılımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada incelenen veriler, MÖ 2. binyılın askeri sistemini büyük ölçüde

etkileyen iki temel unsurun, atlı arabalar ve pul zırhların birbirini tamamlayan inovasyonlar olduğunu göstermektedir.

Antik Yakın Doğu’da geliştirilen bu savunma teknolojisi, ilerleyen çağlarda dahi varlığını sürdürmüş ve üretim biçimleri üzerindeki etkisini korumuştur. Nuzi dışındaki merkezlerde yapılan kazılarda ele geçen zırh pulları da bu sürekliliği doğrular niteliktedir.

Anadolu coğrafyası, özellikle Hitit İmparatorluk dönemine tarihlendirilen buluntularla pul zırh arkeolojisi açısından en zengin bölgelerden biri olma özelliğini sürdürmektedir. Anadolu’da bulunan zırh pulları, Nuzi örnekleriyle benzer üretim tekniklerine ve standart ölçülere sahiptir. Nitekim Boğazköy’de bulunan örneklerin, Nuzi’deki 'Tip V' olarak sınıflandırılan zırh pullarıyla aynı ölçülerde olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, bölgeler arası belirgin bir teknoloji transferinin varlığını kanıtlamaktadır. Söz konusu teknolojinin Anadolu’ya Hurri nüfus hareketliliğiyle taşındığı varsayılabilir. Alternatif olarak, Hurri etkisi dışında, Kuzey Suriye gibi komşu coğrafyalardan da ithal edilmiş olması muhtemeldir. Bilhassa Hititlerin Suriye seferleri sırasında bu teknolojiyle ilk temasın kurulduğu ve o tarihten itibaren Anadolu’da yaygınlaştığı söylenebilir.

Etimolojik ve filolojik araştırmalar, arkeolojik verilerle paralellik göstererek 'pul zırh' kavramının takibini kolaylaştırmaktadır. Terimin Hurrice kökenini koruyarak farklı dillere geçişi, metinler üzerinden net bir şekilde izlenebilmektedir. Filolojik belgeler, bu zırhların yalnızca askeri birer teçhizat değil, aynı zamanda yüksek prestijli ürünler olduğunu ortaya koymaktadır. Amarna ve Boğazköy arşivlerindeki mektuplar, krallar arasındaki diplomatik hediyeleşmelerde bu zırhların ne denli cazip birer meta olduğunu belgelemektedir.

Kayalıpınar ve Şapinuva’da yürütülecek yeni arkeolojik çalışmaların, daha çeşitli ve detaylı zırh buluntuları sunacağı

kuşkusuzdur. Bu çalışmalar, Antik Yakın Doğu'nun bu önemli askeri teknolojisinin Hitit yönetimi altında Anadolu'da ne ölçüde yerleştiğini ve yayıldığını daha net bir biçimde gözler önüne serecektir. Neticede Anadolu'nun, zırh buluntuları açısından Nuzi'den sonra en zengin ikinci bölge olması, bölgenin askeri tarih araştırmalarındaki kritik önemini pekiştirmektedir.

Sonuç olarak, pul zırh teknolojisi sadece bir korunma aracı değil; Yakındoğu medeniyetlerinin birbirleriyle kurduğu ticari, diplomatik ve askeri etkileşimin bir dışavurumudur. Hititlerden Mısırlılara, Mitannilerden Asurlulara kadar uzanan bu teknolojik miras, Geç Tunç Çağı'nın sona ermesinden sonra bile Demir Çağı ordularında varlığını sürdürerek askeri tarihin en istikrarlı inovasyonlarından biri olduğunu ispatlamıştır. Doğanın korunma mekanizmalarını metal ve deriyle harmanlayan Eski Yakındoğu insanı, "*šariyanni*" ile bir askeri kültür inşa etmiştir.

Kaynakça

- Anthony, D. W. (2024). *At, Tekerlek ve Dil: Avrasya Bozkırlarının Tunç Çağı Atlıları Modern Dünyayı Nasıl Şekillendirdi?* (C. C. Tarımcıoğlu, Çev.) Ankara: Fol Kitapevi.
- Arnold, D. (1988). *the Pyramid of Senwosret I. The South Cemeteries of Lisht, Volume I*. New York: The Metropolitan Museum of Art.
- Bailey, H. W. (1954). Ariana. E. Gren, B. Lewin, H. Ringgreen, & S. Wikander (Dü) içinde, *DONVM NATALICIVM H. 5. NYBERG OBLATVM* (s. 1-16). Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Beal, R. (1992). *The Organisation of the Hittite Military*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Beckman, G. (1995). The Siege of Urşu Text (CTH 7). *Journal of Cuneiform Studies* 47, s. 23-24.
- Beckman, G. (1999). *Hittite Diplomatic Texts*. Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Beyer, K. (1984). *Die aramäischen Texte vom Toten Meer*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Bienkowski, P., & Millard, A. (2000). *Dictionary of the Ancient East*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- Bittel, K. (1958). Vorläufiger Bericht ilber die Ausgrabungen in BogazkOy im Jahre 1957. *Mitteilungen der Deutschen Orint-Gesellschaft zu Berlin* 91, s. 5-11.
- Bonnet, H. (1926). *die Waffen der Voker des alten Orients*. Leipzig: Hinrichs.
- Bossert, H. T. (1946). *Asia*. İstanbul: Üniversite Basımevi.

- Burgin, J. M. (2022). *Studies in Hittite Economic Administration A New Edition of the Hittite Palace-Temple Administrative Corpus and Research on Allied Texts Found at Hattuša Volume II: Text Editions and Philological Commentary*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag .
- Carter, H. (1933). *The Tomb of Tut Ankh Amen. Volume 3*. London: Cassel and Company Ltd.
- Chiera, E. (1931). *Joint Expedition with the Iraq Museum at Nuzi, v. III (Exchange and Security Documents)*. Philedelphia: University of Pennsylvania Press .
- Clay, A. (1912). *Documents from the Temple Archives of Nippur Dated in the Reign of Cassite Rulers*. University Museum: Philadelphia.
- Corti, C. (2017). From Mt . Hazzi to Šapinuwa. Cultural Traditions in Motion in the First Half of the 14th Century BC. *Mesopotamia : Rivista di Archeologia, Epigrafia e Storia Orientale Antica LII*, s. 3-20.
- Dalley, S. (1995). Ancient Mesopotamian Military Organization. J. M. Sasson içinde, *Civilizations of the Ancient Near East* (s. 413-422). New York: Scribner.
- David, H. T. (2002). *Late Bronze Age scale armour in the Near East : an experimental investigation of materials, construction, and e ectiveness, with a consideration of socio-economic implications*. <https://etheses.dur.ac.uk/>
<https://etheses.dur.ac.uk/1006/> adresinden alındı
- Devecchi, E. (2012). Treaties and Edicts in the Hittite World. (G. Wilhelm, Dü.) *Organization, Representation, and Symbols of Power in the Ancient Near East*, s. 637-645.

- Devecchi, E. (2022). The Governance of the Subordinated Countries. S. d. Martino (Dü.) içinde, *Handbook Hittite Empire Power Structures* (s. 271-312). Berlin: de Gruyter.
- Ebeling, R. (1951). *Bruchstücke einer mittellassyrischen Vorschriftensammlung für die Akklimatisierung und Trainierung von Wagenpferden*. Berlin: Akademie Verlag.
- Edel, E. (1986). *Die ägyptisch-hethitische Korrespondenz aus Boghazköi in babylonischer und hethitischer Sprache herausgegeben von Elmar Edel*. Leverkusen: Westdeutsche Verlag.
- Hagenbuchner, A. (1989). *Die Korrespondenz der Hethiter 1. Die Briefe unter ihren kulturellen, sprachlichen und thematischen Gesichtspunkten 2. Die Briefe mit Transkription, Übersetzung und Kommentar (Texte der Hethiter 15-16)*. Heidelberg: Winter.
- Hayes, W. C. (1934). The Egyptian Expedition 1933 - 1934. Section II. *The Bulletin of the Metropolitan Museum of Art* 29, s. 3-41.
- Herbordt, S., & Wicked, A. v. (2021). *Kleinfunde aus der Oberstadt von Hattusa*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Hooch, J. E. (1994). *Semitic Words in Egyptian Texts of the New Kingdom and Third Intermediate Period*. New Jersey: Princeton University Press .
- Kammenhuber, A. (1961). *Hippologia Hethitica*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Kendall, T. (1974). *Warfare and Military Matters in the Nuzi Tablets*. New York: Xerox University Microfilms.

- Kendall, T. (1981). gurpisu ša awēli: The Helmets of the Warriors at Nuzi. M. A. Morrison, & D. I. Owen (Dü) içinde, *Studies on the civilization and culture of Nuzi and the Hurrians : in honor of Ernest R. Lacheman on his seventy-fifth birthday* (s. 201-231). Indiana: Eisenbrauns.
- Kitchen, K. A., & Lawrence, P. J. (2012). *Treaty, Law and Covenant in the Ancient Near East*. Wiesbaden: Harrasowitz Verlag.
- Klengel, H. (1992). *SYRIA 3000 to 300 B.C. A Handbook of Political History*. Berlin: Akademie Verlag.
- Klengel, H. (2007). Studien zur hethitischen Wirtschaft, 3: Tierwirtschaft und Jagd . *Altoriental Forsch* 34, s. 154-173.
- Koehler, L., & Baumgartner, W. (1996). *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament III* . (M. E. Richardson, Çev.) Leiden: Brill.
- Košak, S. (1982). *Hittite Inventory Texts (CTH 241-250)*. Heidelberg: Winter.
- Lacheman, E. R. (1955). *Harvard Semitic Series v. XV (Excavations at Nuzi v. VI) (The Administrative)*. Cambridge: Harvard University Press.
- Lacheman, E. R., & Pfeiffer, R. H. (1942). *Harvard Semitic Series, v. XIII (Excavations at Nuzi v. III) (Miscellaneous Texts from Nuzi, Part I)*. Cambridge: Harvard University Press.
- Lackenbacher, S., & Malbran-Labat, F. (2016). *Lettres en Akkadien de la Maison D'Urtenu Fouilles de 1994*. Leuven-Paris-Bristol: Peeters.
- Laroche, E. (1980). *Glossaire de la Langue Hourrite*. Paris: Klincksieck.

- Lete, G. d., & Sanmartin, J. (2015). *A Dictionary of the Ugaritic Language in the Alphabetic Tradition*. Leiden: Brill.
- Lichtheim, M. (1976). *Ancient Egyptian Literature: A Book of Readings. Volume II: The New Kingdom*. California: University of California Press.
- Littauer, M. A., & Crouwel, J. H. (1977). The origin and diffusion of the cross-bar wheel? *Antiquity* 51, s. 95-105.
- Littauer, M. A., & Crouwel, J. H. (1979). *Wheeled Vehicles and Ridden Animals in the Ancient Near East*. Leiden: Brill.
- Lutz, H. F. (1927). Neo-Babylonian Administrative Documents from Erech, Part I. *University of California Publications in Semitic Philology*, s. 99-120.
- Madhloom, T. A. (1970). *THE CHRONOLOGY OF NEO-ASSYRIAN ART*. London: Athlone Press.
- Mahmoud, Y. (1970). Tell al-Fakhar: Report on the First Season's Excavations. *Sumer* 26, s. 109-153.
- Mayrhofer, M. (1966). *Die Indo-Arier im Alten Vorderasien: Mit einer analytischen Bibliographie*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Moorey, P. R. (1986). The Emergence of the Light, Horse-Drawn Chariot in the Near-East c. 2000-1500 B.C. *World Archaeology, Vol. 18, No. 2, Weaponry and Warfare*, s. 196-215.
- Müller-Karpe, A., & Müller-Karpe, V. (2019). Untersuchungen in Kayalıpınar 2019. *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft* 152, s. 191-228.

- Noonan, B. J. (2019). *Non- Semitic Loanwords in the Hebrew Bible A Lexicon of Language Contact*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press,.
- Puhvel, J. (1984). *Hittite Etymological Dictionary, Vol. 1 Words Beginning With A Vol. 2 Words Beginning With E and I*. Berlin: Mouton Publishers.
- Puhvel, J. (1997). *Hittite Etymological Dictionary: Volume 4: Words beginning with K*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Rainey, A. F. (2015). *Handbook of Oriental Studies. Section 1 The Near and Middle East, The El-Amarna Correspondence*. Leiden: Brill.
- Raulwing, P. (2004). Indogermanen, Indoarier und maryannu in der Streitwagenforschung. Eine rezeptions- und wissenschaftsgeschichtliche Spurenlese. *Rad und Wagen Beiheft der Archäologischen Mitteilungen aus Nordwestdeutschland Nr. 40*, s. 515-531.
- Raulwing, P. (2013). Manfred Mayrhofer's Studies on Indo-Aryan and the Indo-Aryans in the Ancient Near East: A Retrospective and Outlook on Future Research. (T. Schneider, & P. Raulwing, Dü) *Egyptology from the First World War to the Third Reich Ideology, Scholarship, and Individual Biographies*, s. 248-285.
- Reiner, E., Biggs, R. D., Groneberg, B., Hunger, H., Renger, J., Riemschneider, K. K., . . . Daniels, P. T. (1980). *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD) "N"*. Chicago, Illinois: The Oriental Institute.
- Reiner, E., Biggs, R. D., Groneberg, B., Hunger, H., Renger, J., Riemschneider, K. K., . . . Daniels, P. T. (1989). *The Assyrian*

- Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD) "S"*. Chicago, Illinois: The Oriental Institute.
- Richter, T. (2012). *Bibliographisches Glossar des Hurritischen*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Sauvage, C., & Feldman, M. (2010). Objects of Prestige? Chariots in the Late Bronze Age Eastern Mediterranean and Near East. *Ägypten und Levante/ Egypt and the Levant* 20, s. 67-181.
- Shaw, I. (1991). *Egyptian Warfare and Weapons Shire Egyptology*. Buckinghamshire: Shire Publications Ltd.
- Soden, W. v. (1957). Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie 52. E. R. Lacheman (Dü.) içinde, *Review of Excavations at Nuzi, vol. 6, The Administrative Archives* (s. 334-37). Leiden: Brill.
- Soden, W. V. (1972). *Akkadisches Handwörterbuch*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Spalinger, A. (2007). Some notes on the Chariot Arm of Egypt in the Early Eighteenth Dynasty. *Moving Borders: Foreign Relations, Religion and Cultural Interactions in the Ancient Mediterranean*, s. 132-133.
- Speiser, E. A. (1950). On Some Articles of Armor and Their Names. *Journal of the American Oriental Society* 70, s. 47-49.
- Starr, R. F. (1939). *Nuzi. Volume 1, Text*. Cambridge, Massachusetts. : Harvard University press.
- Süel, A. (1990). Belgelere göre Hitit Tapınakları Nasıl Korunuyordu? *X. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler* (s. 515-522). Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Süel, M. (2005). Ortaköy-Şapinuva "D" Yapısı Hitit Dini Mimarisinde Değişik bir Yorum . *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri* (s. 687-699). Çorum: Çorum İl Özel İdaresi.

The Kikkuli Text. Hittite Training Instructions for Chariot Horses in the Second Half of the 2nd Millennium B.C. and Their Interdisciplinary Context. (2009). 12 20, 2025 tarihinde IRGAF:

https://www.lrgaf.org/Peter_Raulwing_The_Kikkuli_Text_MasterFile_Dec_2009.pdf adresinden alındı

Tischler, J. (1989). *Hethitisches etymologisches Glossar Teil I a-k.* Innsbruck: Inst. für Sprachwiss, d Univ.

Tischler, J. (1990). *Hethitisches etymologisches Glossar Teil I l-m.* Innsbruck: Inst. für Sprachwiss, d Univ.

Turner, R. L. (1966). *A comparative dictionary of Indo-Aryan languages.* London: Oxford University Press.

Ünal, A. (2016). *Hititçe Türkçe, Türkçe Hititçe Büyük Sözlük.* Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Ventzke, W. (1983). Zur Rekonstruktion eines bronzenen Schuppenpanzers. P. v. Zabern (Dü.) içinde, *FRÜHE PHÖNIKER IM LIBANON 20 Jahre deutsche Ausgrabungen in Kämîd el-Löz* (s. 94-100). Mainz am Rhein: Verlag Philip von Zabern.

Watson, W. G. (2018). Anatolian Influences in Semitic Languages. Ł. Niesiołowski-Spanò, & M. Wcowski (Dü) içinde, *Change, Continuity, and Connectivity North-Eastern Mediterranean at the turn of the Bronze Age and in the early Iron Age* (s. 423-435). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

- Wegner, I. (1981). *Gestalt und Kult der Ištar-Šawuska in Kleinasien*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag .
- Wegner, I. (1995). *Corpus der hurritischen Sprachdenkmäler. I. Abteilung, Texte aus Bogazköy, 3(1)*. Roma: Bonsignori.
- Wernick, N. (2013). K(no)w More Spears From The Backs Of Chariots: Problems With The Battle of Kadesh's Thrusting Spears. *Journal of Ancient Egyptian Interconnections* 5:2, 48-51.
- Wicke, D. (2018). Neuassyrische Schuppenpanzer und ein Neufund aus Ziyaret Tepe. *Übergangszeiten: Altorientalische Studien für Reinhard Dittmann anlässlich seines 65*, s. 309-325.
- Wilhelm, G. (1987). Marijannu. *Reallexikon der Assyriologie* 7, s. 419-421.
- Wilhelm, G. (2008). Hurrians in the Kültepe Texts. *Anatolia and the Jazira during the Old Assyrian Period III*, s. 181-194.
- Wilhelm, G., Kaiser, O., & Janowski, B. (2006). *Texte aus der Umwelt des Alten Testaments Neue Folge Band III*. Munich: Gütersloher Verlagshaus.
- Wooley, C. L. (1955). *Alalakh: an account of the excavations at Tell Atchana in the Hatay, 1937–1949*. Oxford: Oxford University press,.
- Yadin, Y. (1963). *The Art or Warfare in Biblical Lands*. New York: International Publishing Company.

BÖLÜM 4

KAŞKA GRUPLARININ ÖRGÜTLENME BİÇİMLERİ VE YAYILIM ALANLARINA DAİR VAKA ÖRNEKLERİ

EMRE GÜNEŞ¹
ÖZLEM SİR GAVAZ²

Giriş

Kaşkalar, Hitit İmparatorluğu'nun Anadolu'da hakimiyet kurduğu yıllarda ve yine imparatorluğun çiviyazılı arşivleri vasıtasıyla varlıklarından – yani Kaşka adlandırmasından- haberdar olduğumuz, bu belgelere göre Kuzey-Orta Anadolu, Karadeniz

Bu çalışma, TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı kapsamında 1919B012410867 başvuru numaralı proje çerçevesinde hazırlanmıştır.

¹ Lisans 4. Sınıf Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Bölümü, Hititoloji Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye. ORCID: 0009-0005-5112-4649, 21011125@ogrenci.ankara.edu.tr.

² Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakùltesi, Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Bölümü, Hititoloji Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye. ORCID: 0000-0001-6671-6691, gavaz@ankara.edu.tr.

bölgesinde yayılım gösterdiğini anladığımız ve imparatorluk retoriğince “düşman” olarak tanımlanan gruplardır.

Çiviyazılı arşivlerde ^{URU}Kaška veya KUR ^{URU}Kaška (Kaška Şehri veya Kaška Şehri Memleketi) tanımıyla ifade edilmelerine karşın, kategorik tekdüzeliği gidermek amacıyla çalışma boyunca “Kaška grupları” ifadesi kullanılacak, Kaška gruplarına dair kimlik problemi ve bu problem ile bağlantılı şekilde kent isimlerinin ilişkisel boyutunun nasıl ele alınabileceği tartışılacaktır.

Literatürde Kaška kimliğine dair tartışmalar yapılmış (von Schuler, 1965; Gerçek, 2012; Murat, 2016; Glatz, 2020) olsa da kimliğin tüm boyutları konusunda uzlaşma sağlayabilecek şekilde ele alınmamış, aynı şekilde Kaška grupları ile ilişkili yerleşimler ele alınsa da (Forlanini, 2008; Hoffner, 2009; Kryszeń, 2016; Corti, 2017; Sir Gavaz, 2017) tamamının kapsandığı bir yerleşim dağılımı ağı ya da yerleşimlerin tamamının üzerinde gösterildiği bir harita oluşturulmamıştır. Mielke (Mielke, 2022) çalışmasında Kaška gruplarının toplumsal durumlarına dair mevcut literatürdeki önemli yanıışlara dikkat çekmiş ve arkeolojik araştırmaların özellikle seramik buluntuları temelinde nasıl ilerleyebileceği üzerinde durmuştur ancak yerleşim adları üzerinden bir harita oluşturmamıştır. Söz konusu çalışma ise bu iki başlığa giriş niteliğindedir.

Vaka örnekleri belirlenirken daha çok, CTH 137-140 ve CTH 375 kataloglarında bulunan, I. Arnuwanda’nın Kaška grupları ile gerçekleştirdiği anlaşmalara odaklanılmıştır. Kaška toplulukları ve imparatorluk arasındaki etkileşimlerin izlenmesi amacıyla düzenlenen bu metinlerde, imparatorluğun diğer devletler ile yaptığı antlaşmalardan farklı olarak, yalnızca yemin eden taraflar ve yerleşim yerleriyle bağlantılı tanrılara işaret etmekle yetinmemekte; tanrı listelerinden ziyade yerleşim yerlerini Kaška topluluklarına mensup kişilerle ilişkilendirerek sunmakta ve söz konusu kentleri belirli paragraflar şeklinde listeleyerek birbirinden ayırmaktadır.

(Gerçek, 2012: 97; Murat, 2016: 127-130). Buna karşın, yerleşim yerlerinin Kaşka topluluklarıyla ilişkilendirilmeleri dışında birbirleriyle olan bağlantıları, metinlerde açık biçimde belirtilmez; örneğin, bu metinlerde kentleri birbirine bağlayan yollar hakkında herhangi bir bilgi yer almaz.

Her ne kadar, metinlerde adı geçen kentler arasındaki ulaşım ilişkin doğrudan bilgi edinilemese de bu kentlerin Hattuša'nın görece kuzeyinde ve Kaşka denetiminde bulunmalarının yanı sıra, birlikte anılmadıkları diğer kentler ile kıyaslandığında, coğrafi olarak daha yakın konumlandıkları varsayılabilir. Bu durum, metinlerde ifade edilen, KUR ^{URU}Kaşka veya ^{URU}Kaşka olarak anılan bölgede (veya bu ifade aracılığıyla atıfta bulunulan topluluklara ait alanlarda) yer aldığı anlaşılan kent isimlerinin kendi içlerinde alt gruplar oluşturduğunu düşündürmektedir.

Bu düşünceye ulaşmamızı sağlayan husus, Hitit devlet ideolojisinin, Kaşka topluluklarını tek ve bütüncül olarak kavramaya dair bilinçli eğilimdir. Bu ısrar, imparatorluğun kendisi ve çevresine dair kimliklerin yanında egemenliğini üretmesine dair süreçler ile alakalıdır (Gerçek, 2012: 60-61; Glatz, 2020: 16-17). Bu tutumun pratiğe dökülebilmesi için ise imparatorluğun Kaşka gruplarının hareketlerini bir bütünlük içinde değerlendirmesine, “öteki” inşası için hatalı biçimde yorumlamasına imkân tanıyacak bir zemine ihtiyacı vardır. Bu ihtiyaç, devlet ideolojisi tarafından yeniden-kurgulanan coğrafi yakınlıklar ile sağlanmaktadır ancak metinler incelendiğinde coğrafi yakınlıklara dayalı kurgusal bütüncüllüğün, herhangi bir sürekliliğe sahip olmadığı anlaşılmaktadır.

Maşat Höyük metinlerinin ortaya çıkarılması ile (Alp, 1977, 1991; del Monte, 1995; Hoffner, 2009; Carnevale, 2018) Kaşka gruplarından bahseden metinlerin sayısı artmış ve dolayısıyla Kaşka gruplarına dair literatürün yenilenmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Metinler, bu gruplar arasındaki ayrışmaları, kriz anlarında ise ayrıkçı grupların kısa süreli iş birlikleri kurabildiğini gösterir niteliktedir.

Bu durumda, I. Arnuwanda antlaşmalarında görüldüğü üzere iş birliği yapan grupların yanında, bu gruplara ait olduğu veya bu grupların ele geçirdiği bildirilen kentlerin, aynı metinlerde anılmayan diğer kentlere kıyasla birbirine daha yakın bir konumda bulunduğunu söylemek mümkündür. Daha basit bir ifadeyle; imparatorluğun yeniden ürettiği grup kimliği, beslendiği kaynaktan ötürü bölgenin tarihi coğrafyasını aydınlatmamıza katkı sağlamaktadır.

Elbette bu durum bir zorunluluk olarak değerlendirilmemelidir; zira böyle bir çıkarım, metinlerde birlikte anılmayan kentlerin söz konusu dönemde Kaška gruplarına “ait” olmadığı veya onlarla iletişim kurulamayacak ölçüde uzak bir konumda bulunduğu varsayımını beraberinde getirir. Oysa yukarıda da belirtildiği üzere, imparatorluğun bütüncül bir ad altında tanımladığı Kaška gruplarının, zaman zaman imparatorluğun kendisiyle iş birliği içine girdiği de bilinmektedir.

O halde Kaška gruplarının, kendi aralarında kurduğu ilişkilerin tamamının tek boyutlu ve yalnızca olumlu bir karakter taşıdığını varsaymak isabetli olmaz. Üstelik, Kaška grupları arasındaki etkileşimin, sadece Hitit Devleti’ne yönelik tutumlarıyla açıklanmak zorunda olmadığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Daha açık belirtmek gerekirse, HKM 51’deki gibi iş birliğini engelleyebilecek birden fazla değişkenin varlığı ihtimal dahilindedir.

HKM 51’e göre (Alp, 1991: 214-215; van den Hout, 2007: 392; Hoffner, 2009: 189-190; Carnevale, 2018: 55, 118) Pitalahşuvalı Tipirruı, Kalzanalı “düşmanı” yani Kaşkalı birini/birilerini (Giorgadze, 2005) kente (muhtemelen Tapikka’ya) getirir ve ardından Pitalahşuvalı Yaşlıların kral tarafından korunması istenir. Burada, düşman ve dost olmak arasında seçim yapabilecek bir iç karar mekanizmasına sahip (ve Kaška bölgesinde bulunan) iki farklı grubun, imparatorluk ile kurdukları ilişkiden beslenen ancak tamamıyla bu ilişki ağı içerisinde olmayan bir tür

çekişme görülmektedir. İki grubun imparatorluğa karşı takındığı tavır farklıdır; aralarındaki ilişki de yalnızca imparatorlukla olan bağlantıları üzerinden açıklanamaz. İç karar mekanizmalarının varlığı, bu grupların sadece imparatorluğa karşı değil, birbirlerine karşı da farklı tutumlar geliştirebildiklerini göstermektedir. Bu durum, Hitit devlet ideolojisinin yeniden ürettiği kimliğin aksine, Kaşka adı altında bir tutulan grupların bu kimlik kurgusundan önce, bu kimliğin ötesinde ve kendi dinamikleri içinde,–daha değişken ilişkiler sürdürdüklerini göstermektedir.

Bu kimliği hangi grupların benimsediğine dair doğrudan bir bilğimiz yoktur. Bu nedenle, Kaşka gruplarının Hitit devletinden bağımsız olarak birbirleriyle olumlu ya da olumsuz ilişkiler kurmuş olabileceğini düşünmek a priori olarak ortaya çıkar. Elbette, Kaşka-Hitit ilişkileri önemli ve ayrı bir boyuta sahiptir. Nitekim, Zimansky’nin formülize ettiği gibi Kaşka gruplarının “Kaşka gibi” davranmasını tetikleyen koşullardan biri de krallığın “Hitit gibi” yönetmeye başlamasıdır (Zimansky, 2007: 164):

“There is much less uncertainty about when Kaska begin behaving like Kaska, and the date corresponds rather well with the point at which Hittites start governing like Hittites.”

Belirtmek istediğimiz nokta, metinlerin tek taraflılığı, bizi, durumun Hitit-Kaşka dikotomisinden ibaret olduğu yanılgısına sürüklememesi gerektiğidir. Böyle bir yaklaşım karşıtlık üretmekten öteye geçmeyecektir zira incelenen konuya yeni bir bakış açısı sunmayacaktır (Newman, 2006: 173-174):

“Temsil -özel bir hakikati, bir birliği ya da yeri gösteren- özcü, temelci düşünceye dayanır. Bu temelci mantığı Deleuze ve Guattari "ağaçbiçimli düşünce" olarak adlandırır. Bu mantık düşünceyi bir yere, merkezi bir birliğe, hakikate ya da temelini ve yönünü belirleyen bir öze bağlayarak hapseder. Diyalektiktir: düşünce daima bu ikili mantığa göre açılmalıdır ve bu yüzden de —

doğru/yanlış, normal/anormal, siyah/beyaz, kadın/erkek, mantıklı/mantıksız— ikili bölünmelerinin tuzağına düşmüştür. Deleuze ve Guattari'ye göre, bunlar yanlışın doğruya, mantıksızın mantıklıya vs tabi kılındığı ezici hiyerarşilerdir. Hem Stimer hem de Foucault, bu ikili, diyalektik düşünüşe saldırılara katılmışlardı. İkili mantığın farkı yargılayan ve suçlayan normlar inşa ettiğini savunurlar. Dahası, Deleuze ve Guattari'ye göre, dünyayı ikili karşıtlıkların terimleriyle görmek "tepkisel" düşüncenin bir örneğidir: farkı sindirmenin bir yoludur.”

Sözde Kaška gruplarına dair kimlik krizi, Hitit Anadolu'sundaki kentlerle ilişkili olarak ortaya çıkan kimlik ve adlandırmalar ile zirveye ulaşır. Örneğin Hititçe, çiviyazılı metinlerde *nišili*, *nāšili*, *nešumnili* “Neša dili” olarak anılır. Bu adlandırma Hititçenin, Hitit devletinden bağımsız bir şekilde, geçmişte veya devletleşme süreci içerisinde, Neša/Kaneš kenti ile ilişkili bir şekilde gelişim gösterdiği anlamına gelir (Yakubovich, 2008: 123; Mouton, Rutherford & Yakubovich, 2013: 2; Durnford, 2013: 44) Bu durum, “^{URU}*ištanumnili*” yani Ištuwa Luvicesi kullanımı düşünüldüğünde ise daha karmaşık bir hal alır. Ištuwa (kenti) Luvicesi, Luvicenin yerel bir diyalekti olarak ortaya çıkar. Dil, araştırmacılar tarafından Luvice ile bağlantılı olarak sınıflandırılır. Bunun yanı sıra bir kent üzerinden isimlendirilebilecek kadar ayrıksılığa sahiptir, bu metinler luwili tabiri ile anılmaz (Yakubovich, 2013: 114); kaldı ki Luvi kimliği dahi tek başına homojen ve zaman içinde değişmeyen bir yapı göstermez (Melchert, 2003: 9). Bu bağlamda etnonim tartışması Durnford tarafından yapılmıştır (Durnford, 2013: 51-55). Metinlerden anlaşıldığı kadarıyla Hititlerin “öteki” coğrafyaları olarak bağ kurduğumuz grupların, kendi başlarına belirledikleri bir üst-kimliğin varlığını sorgulamak gerekir (Gilan, 2008: 107-116; Durnford, 2013: 42).

Üst-kimliğin kategorik varlığını, endonim (=Bir topluluğun kendisi için kullandığı ad) ve eksonim (=Bir topluluğa başkaları tarafından verilen ad) ayrımı üzerinden incelemekte fayda vardır. Yani, bir topluluğun kendisi için kullandığı adlarla dış grupların ona atfettiği adların karşılaştırılması, kimliğin nasıl kurulduğunu ve dönüştüğünü anlamada önemli bir analitik zemin sağlar. Kaşka tabirinin, “Kaşkalı” grupların ve “liderlerin”, özellikle listelerde “Kaşkalı X” şeklinde anılmak yerine bağlı oldukları spesifik kent adlarıyla zikredilmeleri; buna ek olarak Tagurka kenti dilinin “Kaşkaca” olarak sınıflandırılabilmesi, Kaşka tabirinin bir eksonim olması ihtimalini oldukça güçlendirmektedir. Taggarkumnili ifadesi, yalnızca Hitit metinlerinden bilinen ve bu yönüyle yanlış bir adlandırma olsa da Kaşka yerine bir kent adının tercih edilmiş olması, bu ifadenin “lokal eksonim” olarak değerlendirilme olasılığını zayıflatmaz.

Diğer taraftan; Kaşka grupları bağlamında Tagurka’ya atıfta bulunan “*taggurkumnili*” ifadesi dikkat çekicidir (Sasseville, 2025: 90-91). Burada bir kent/dağ isminden yola çıkılmıştır ve bu tür yerel kimliklerin daha fazla olması muhtemeldir. Hititlerin (yanlış olarak) varsaydığı homojen bir grup kimliğine karşıt bir biçimde ortaya çıkan bu yerel tanımlamalar, grup ilişkilerinin tek ve homojen bir boyutta değerlendirilemeyeceğini gösterir. Bu kimlikleri benimseyip benimsemediklerinden bağımsız olarak, Anadolu’daki grupların iktidar ilişkilerinin yalnızca Hitit devletinin varlığıyla şekillendiğini varsaymak mümkün değildir. Bu gruplar, toplumsal ilişkilerini kurmak için baskıcı bir imparatorluğun yönlendirici rolüne ihtiyaç duymazlar. Toplulukların kendi içlerinde ve kendi çevrelerine karşı kurdukları iktidar ilişkileri hem kendilerini hem de çevrelerini arşınlar. İktidar, tek bir yerden, kurumsallaşmış tek bir noktadan ortaya çıkmak yerine her bir yerde, dağınık bir şekilde yayılım gösterir (Newman, 2006: 133):

“Foucault'ya göre, iktidar artık devlet kurumuyla ya da aslında herhangi bir kurumla sınırlanamaz. İktidar, toplumsal şebekenin başından sonuna birçok yerin içinden geçen çokdeğerlikli (polyvalent) bir güçtür. Bu, toplumun her yerine yayılmış, [farklı yönlerle] dağılmış merkezsiz iktidardır: hapishane, tımarhane ya da psikiyatri ve-ya cinsellik gibi çeşitli bilgilerin ve söylemlerin içinden geçebilir. Foucault'nun dediği gibi: ‘İktidar her yerdedir; her şeyi kapsadığından değil, her yerden geldiğinden dolayı her yerdedir.’”

Özellikle CTH 137–140 ve CTH 375 kapsamında, kentlerin dâhil edildiği coğrafi yakınlık ağı yalnızca kuramsal bir çerçeve sunmaktadır. Kentler için önerilen bu bölgesel yakınlık, Kaşka adlandırmasının söz konusu gruplar açısından ne anlama geldiği henüz bilinmediğinden, bir üst-kimlik oluşturma zorunluluğu taşımaz; buna karşın kentlerin konumlarını anlamada işlevsel bir araçtır. Kısacası, birlikte anılan kentler birbirlerine görece yakın; birlikte anılmadıkları diğer kentlere ise nispeten daha uzak konumdadır. Antlaşma metinlerinde her paragrafın belirli kent ve kişi(ler)e atıf yaptığı açıktır. Bu durum, metinlerin genel bütünlüğüyle ele alındığında, grupların birlikte yemin etmiş olabileceğini ortaya koymaktadır (Gerçek, 2012: 111). Bu varsayım, aynı kentlerin anıldığı diğer metinler aracılığıyla sınanabilir. Buna karşın ayrı paragraflarda birlikte anılan kent ve kişilerin ilişkili olduğu açıktır. KBo 8.35’te birlikte yemin eden kişilerden bahsedilmesi ve bu bahislerin paragraflar ile birbirinden ayrılması (Murat, 2016: 147) buna örnek olarak gösterilebilir.

Bu çalışmada, Kaşka gruplarının hareket alanlarının belirlenmesi ve Kaşka gruplarıyla ilişkili bazı kent adlarının vaka örnekleri üzerinden incelenmesi amaçlanmıştır. Bu yaklaşım, Hitit dönemi Anadolu tarihi coğrafya çalışmalarında Kaşka gruplarına ilişkin mevcut boşlukların tespit edilmesini hedeflemektedir. Ayrıca Kaşka gruplarının olası örgütlenme biçimleri üzerinde durularak,

literatürde henüz ortak bir zemine kavuşmamış, eksik kalmış ya da henüz ele alınmamış tartışmalara da katkı sağlayacağı kanısındayız. Nitekim Kaška grupları ile ilişkili olduğu tespit edilen kent isimleri, tespit edildiği diğer metinler aracılığıyla bir ağ üzerine yerleştirilmiştir. Bu ağ sayesinde bir kentin bağlı olduğu ve bu bağ üzerinden tercih edilen rotalar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Metinlerin tespiti için çalışma boyunca “Hethitologie Portal Mainz” bünyesinde düzenlenen kataloglamadan, kent bazında kayıtların belirlenmesi için ise Adam Kryszewski’nin yürüttüğü “HiTop” projesinden faydalanılmıştır. Kent adlarının metinlerdeki geçme sıklığı ve bağlamları, değerlendirmede belirleyici olmuştur. Örneğin, çoğunlukla tanrı listelerinde yer alan bir kentin ağ analizinin yapılması güçtür; zira bu tür metinler coğrafi bilgi sunmak zorunda değildir. Benzer biçimde, tek bir kent etrafında kurulan ilişkiler ağı, kentlerin konumsal yönelimlerinin belirlenmesinde bazı sorunlar doğurabilmektedir. Buna karşın ağ analizi, kentlerin coğrafi bağlamda birlikte anıldıkları diğer merkezlerden bağımsız olarak ele alınmasının sonuçlarını görünür kıldığı için, kentler arasındaki ilişkiler bu çerçevede sunulmuştur.

Çalışmadaki görselleştirmeler için açık kaynak kodlu “Cytoscape” adlı kompleks ağ görselleştirme uygulamasından faydalanılmıştır. Uygulama, literatürde çoğunlukla kimyasal ve biyolojik ağları göstermek amacıyla kullanılsa da uygulama içi ağ düzenleme araçlarının çeşitliliği vasıtasıyla Eskiçağ Tarihi ve Eskiçağ Filolojisi çalışmalarındaki görselleştirme eksikliğini doldurmak adına oldukça uygundur ancak şu an için kullanımı (Brumfield, 2013; Pagé-Perron, 2018) oldukça nadirdir.

CTH 142 – Tiwara

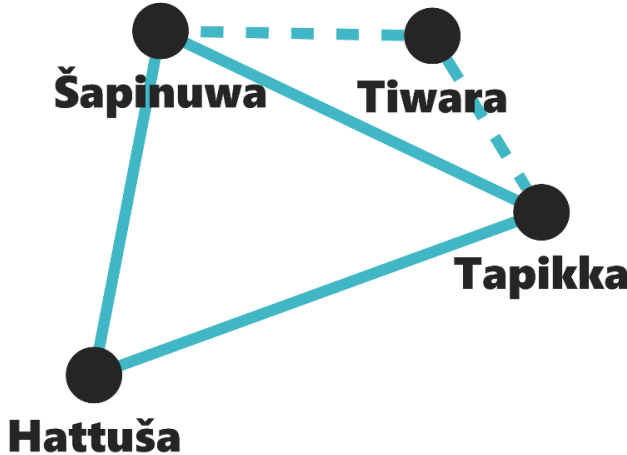
Çiviyazılı arşivlerde Kaška ismine ilk defa I. Tuthaliya döneminde rastlanır. KUB 23.11 ve KUB 23.12’deki (Garstang & Gurney, 1959: 123; Gerçek, 2017: 8; Glatz, 2020: 130-131) Kaška

bahsi oldukça kısadır; Tuthaliya, Aššuwa seferinde iken Kaška grupları Hatti Ülkesi'ne saldırırlar, ardından Tuthaliya iki saldırı sonrasında Kaška topluluklarını uzaklaştırmayı başarır (Gerçek, 2012: 64; Murat, 2016: 34) Bu anlatıda tespit edilen tek kent ismi ise Tiwara'dır.

Metinde Tiwara dışında başka bir kent isminden söz edilmez. Metin, daha çok kentin çevresinin tasvir edilmesi ile ön plana çıkar. Kentin arkasında ormanlık bir alanın, önünde ise bir nehrin bulunduğu ayrıntısı verilir. Tuthaliya, Tiwara'nın ardından Kaška bölgesinin içlerine doğru ilerlemiş, dağlık alanlardaki tahkim edilmiş Kaška yerleşimlerine saldırmıştır.

Tiwara, KUB 48.107+'de, (Gerçek, 2012: 329; Süel, 2005: 683) *tapariyalli*- unvanı taşıyan Kaška kentleri arasında sıralanmaktadır. HKM 89 numaralı mektupta (Hoffner, 2009: 251; Alp, 1991: 44, 288-291) Tiwara kentinden bahsedilir ancak başka herhangi bir kent ile ilişkisinden bahsedilmez.

Resim 1. Tiwara

Tiwara, aynı zamanda Ortaköy metinlerinde de anılmaktadır; Bir metinde Katapa, Hanhana ve Piškuruuwa Dağı'nın askerlerinin yanı sıra Tiwara kentinin de bahsi geçmektedir (Süel & Süel, 2017: --86--

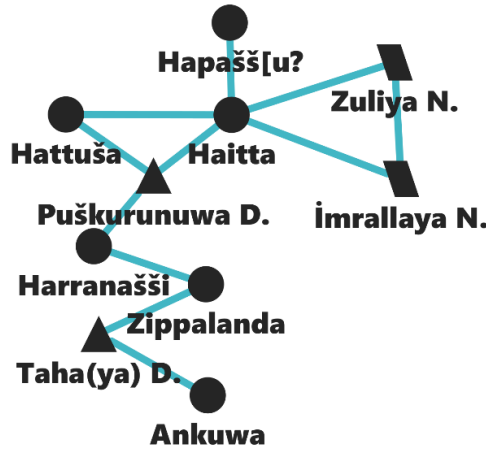
31; Sir Gavaz, 2017a: 190) ancak aralarındaki ilişki belirsizdir. Başka bir Ortaköy metninde Tiwara'nın düşmandan korunduğundan (Süel, 1995: 273) söz edilir. Kt. 88/k 1046 nolu Kültepe metninde de Tiwara kentine rastlanılmasına karşın, kentin konumu hakkında bilgi edinilmez (Bayram & Kuzuoğlu, 2015: 235; Bajramovic, 2011: 234, 353; Murat, 2016: 24).

Tiwara'nın anıldığı hiçbir metin, doğrudan bağlantılı olduğu diğer kentlere dair bilgi vermez. Bu konuda yapılabilecek tek tespit, kentin Hattuša, Šapinuwa ve Tapikka üçgeniyle bağlantılı olarak, Kaška bölgesine açılan ve ormanlık alanlar üzerinden dağlık bölgelere ulaşımı mümkün kılan bir noktada aranması gerektiğidir.

CTH 137 – Hapašš[u?] ve Haitta

KBo 16.27 ay. IV 2' ^{URU}Ha¹-pa-aš-š[u?] şeklinde anılan kent ismi HiTop'ta listelenmemektedir. Tablet'in fotoarch üzerinden erişilebilen fotoğrafında *pa-aš* heceleri net bir şekilde okunurken, kelimenin başı ve sonu belirsizdir.

Resim 2 Haitta

KBo 15.28 numaralı mektup-fal metninde (Forlanini, 2008b: 94; Hoffner, 2009: 84-86; Bawanypeck, 2014: 99) Haitta, Zuliya

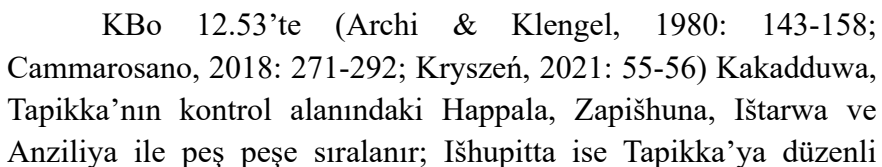
nehriine yakın bir şekilde tasvir edilir, ayrıca Luvice bir isim taşıyan İmrallaya nehri ile de bağlantılıdır. KBo 10.20 ve KBo 24.112'de (Kryszeń, 2016: 233; Sir Gavaz, 2015: 195-204) Haitta, Hattuša'ya bir günlük mesafededir, Pişkurunuwa Dağı ile de oldukça yakındır. Pişkurunuwa'dan sonra Harranašši'ye geçilir, ertesi gün ise Zippalanda'ya gidilir. VSNF 12.1'de de (Houwink den Cate, 2003: 205-219; Forlanini, 2008: 95-96) aynı şekilde Hattuša, Haitta, Pişkurunuwa, Harranašši, Zippalanda, Daha Dağı, Ankuwa rotası gösterilir ve bu yerler birbirine 1 gün veya daha az mesafededir.

CTH 137 – İshupitta, -İjhtuna ve Kakadduwa

KBo 16.27+'deki kırıklı kısımlarda bu üç kentten gelen kişilerden bahsedilir, ikinci kent için -]pahtuna okuması da önerilmiştir (von Schuler, 1965: 137).

HKM 18'de Majesteden Kaššu'ya gönderilen bir mektupta, Kakadduwalı bir adamın yakalanıp getirilmesinden bahsedilmektedir. Bu durumda Kakadduwa, Tapikka ve Hattuša'ya oldukça yakın bir konumda olmalıdır. HKM 103'te (del Monte, 1995: 89-96; Beal, 1999: 130, 557-559) ise Kakadduwa, Šaşıputuwa, Zuliya, -]putana, -š]alewanta, -i]š'tiduwa, Taptika, -]i]š'piš[-, Da'ha'ša'ra, Mu'ra, Hananak, Šariya, Kişdumiša, Uwahşuwanta, Dupitta, Zişpa ve Zikkišta kenti askerleri, ne kadar gıda alacaklarını belirten bir listede sıralanır. Kentlerin Tapikka çevresinde olması mümkün olsa dahi birbirleri arasındaki ilişki belirsizdir. HKM 10'da (Hoffner, 2009: 111-115; Murat, 2009: 263; Murat, 2016: 45-46) Lişipra kentine yerleştirilen ailelerden ve Kaššu'nun, İshupitta'da iken Zikkatta'daki Kaška grupları ile savaştığından bahsedilir. HKM 18'de (Hoffner, 2009: 127-128) İshupitta ile Yukarı Ülke askerlerinin sevkinden bahsedilir. HKM 20'de (Alp, 1991: 152-153; Süel, 1995: 277; Imparati, 2002: 95; Hoffner, 2009: 131-132; Kryszeń, 2016: 328; Murat, 2016: 48-49; Lorenz, 2017: 322; Süel & Weeden, 2017: 203) İshupitta askerlerinin iki gün içerisinde

Resim 3 Işhupitta ve Kaktuwa

olarak ökü z sa ğlamaktadır. Kentler Tapikka ile yakındır ancak birbirleri arasındaki ilişki belirsizdir. Or. 2 numaralı Ortakö y metninin kırıklı kısmında Ziharziya'dan Kakadduwa'ya çizilen bir yol mevcuttur. KBo 14.8'de İshupitta, Armatana ile anılır ancak metin kırıklıdır. Armatana olasılıkla çok daha doğuda kalan bir kent olduğundan (Hawkins & Weeden, 2017: 288) doğrudan ilişki kurmak mantıklı değildir, bununla beraber İshupitta'nın Lawazantiya ve Tupazziya gibi yine daha doğuda kalan kentler ile anılıyor olması, kuzeyden doğuya veya doğudan kuzeye yapılan seferlerde bir tür istasyon işlevi gördüğünü düşündürür. KBo 16.1'de İshupitta ve Dudduşga'ya sefer yapıldığı açıktır ancak rota belirsizdir. KBo 45.275'te K[a-, Anziliya, Kurupiya, Tapikka ve İshupitta kenti sıralanır ancak ne için sıralandıkları belirsizdir; Carnevale'nin K[alzana tamamlaması (Carnevale, 2018: 55) ise metnin bağlamını çözmek için yeterli olmaz. KUB 19.8'de İshupitta, Katapa ve Tekkušna aynı paragrafta, muhtemelen tahkim edilen kentler sıralanırken bahsedilir ancak kentler arasındaki ilişki belirsizdir. KUB 23.61'de kuzeye doğru bir seferden bahsedildiği yorumu yapılabilir ancak metin oldukça kırıklıdır, İshupitta ile Tuma ve Anziliya sıralanır. KBo 14.16'da yine bir kuzey seferinde İshupitta ve Kaşipaha ile yapılan bir savaştan bahsedilir ancak metin kırıklıdır. KUB 23.125+'te (Goetze, 1933: 32-33; Murat, 2009: 265) önce İshupitta'dan Humişina'ya gidilir, ardından Kammama ile belirsiz bir şekilde anılır. Goetze'nin tamamlamasına göre Tipiya'dan sonra Hattuşa'ya dönülür. İshupitta'ya gidilir, ardından Kammama'ya gidilir ancak bağlam belirsizdir. Sonrasında ise İshupitta'ya gelinip Palhuişşa kenti ve Pişhurulu gruplar ile yapılan bir savaştan bahsedilir. KUB 32.130'da (Beckman, 2012: 1-7) Şamuha kültü ile ilgili bir metinde Taşmaha ve İshupitta'ya yapılacak bir seferden söz edilir ancak kentlerin ilişkisi belirsizdir. Bununla beraber, bu iki kentin aynı zamanda Kammama ile anılıyor olması, bu üç kentin birbiri arasındaki mesafe hakkında fikir

verebilir, Ortaköy metinlerinde de Išhupitta, Kammama ve Tapikka birlikte anılır (Süel, 2005: 681).

KBo 3.6+’da (Garstang, 1943: 54-55; Otten, 1981: 14-15; Murat, 1998: 179; Murat, 2016: 105-106) III. Hattušili, kardeşinin kendisini Durmitta ve Kuruštama’da bıraktığını; Išhupitta, Marešta, Hiššašhapa, Katapa, Hanhana, Tarahna, Hattena, Durmitta, Pala, Tumanna, Kašiya, Šapa, Hulana, Hakmiš’in de kendi idaresinde olduğunu söyler. Kryszeń’e göre liste, doğudan batıya doğru ilerler (Kryszeń, 2016: 209, 351). Hattušili ayrıca Hakpiš ve İstahara’nın hizmetine verildiğini de belirtir. KUB 1.1+ ve KBo 3.6+’da (Garstang, 1943: 54; Otten, 1981: 10-11; Murat, 2016: 104) Pišhuru ile Daištīpišša (ve Landa?) gruplarının düşmanlık yaptığı, Išhupitta ve Marešta kentini yıktıkları ve buradan ilerleyerek Marašantiya Nehri’ni geçip Kaneš’e saldırdıkları anlatılır. Kuruštama ve Gazziura kentleri de isyan eder ancak bunların diğer isyancı kentler ile sayılmadıkları için direkt ilişkili olduklarını söylemek doğru olmaz.

HKM 33 – Anziliya ve Tapikka

HKM 33’te (Alp, 1991: 176-181; Hoffner, 2009: 159-160) Anziliya’dan Tapikka’ya işçi gruplarının yollandığından bahsedilir. HKM 54’te (Alp, 1991: 220-221; Hoffner, 2009: 198-100; Carnevale, 2018: 81; Castellano, 2022: 173-174) ise görevli Himuili’nin tohum vermekle yükümlü olduğu yerler olarak Tapikka, Anziliya, Hariya ve Haninkawa sıralanır, Kašipura’ya (yani Himuili’nin kontrol alanı dışında olan bir kente) ait olan hayvanlar ile Himuili’nin tarla sürmesinden şikâyet edilir. Kašipura konusunda yetkili olan saray ise Šapinuwa’dadır. HKM 55’te (Alp, 1991: 222-225; Hoffner, 2009: 200-203; Carnevale, 2018: 83-84) Kašipura’dan yollanan mektuba göre, Tapikka ve Tahašara’daki tarlalara tohum verilmez. Daha sonra ise Himuili tarafından Tapikka, Anziliya, Hariya ve Haninkawa’ya tohumların verildiği iletilir. HKM 54’teki

kent grubu ve Kašipura arasındaki ilişki açıktır ancak HKM 55'te mektubun neden oradan yollandığı bilinmez. HKM 99'da sıralanan kentlerin ilişkisi açık değildir. HKM 47 numaralı tabletin Malazziya'yı içeren kısımda, fal bakmak amacıyla Šipišaš, Pišatenitišša ve Malazziya, Panata, Kašaša ve Tapikka yolu izlenir. HKM 111'de Tapikka dahil olmak üzere farklı kentlere ekilecek tohumlardan, miktarlarından ve görevlilerden bahsedilir. Narapituwa sadece HKM 111'de; Wahšuwanta ek olarak HKM 103'te; Hariya, Mašat belgeleri dışında KBo 10.23+'te görülür. HKM 107 benzer bir şekilde Kašaša, Kašipura ve Tapikka'yı, HKM 105 Tapikka ve Kašaša'yı içerir. HKM 104, Inzili, Kašaša, Karahna, Kašipura ve Tapikka'daki balta envanteridir. Tabletlerin bulunduğu konum dolayısıyla buradaki kentler Tapikka çevresinde aranmalıdır ancak daha fazlasını söylemek şimdilik mümkün değildir.

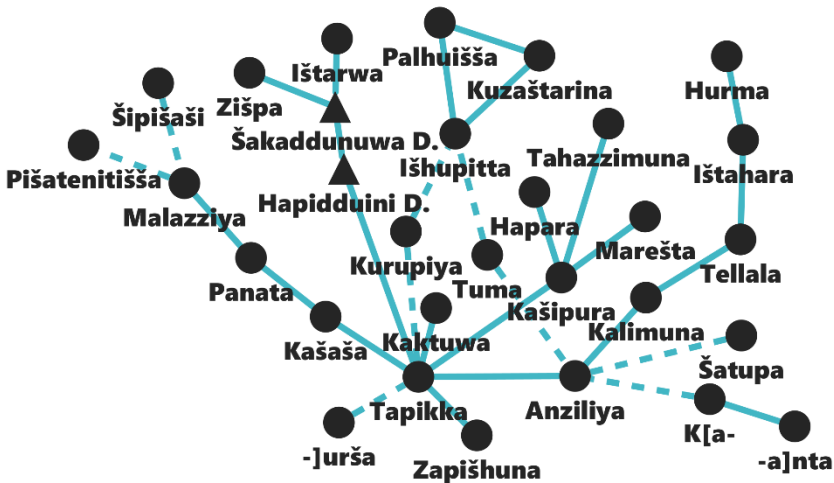
HKM 24'teki (Alp, 1991: 158-163; Melchert, 1999: 19; Hoffner, 2009: 136-140; Murat, 2016: 52-53; Carnevale, 2018: 29, 82-83; Gander, 2022: 195) ilk paragrafta göre Kašipura birlikleri Marešta'ya götürülür; bu iki kent bağlamında destek kuvveti görevi gördüklerinden birbirlerine oldukça yakın olmalıdır. İkinci paragrafta Tahazzimuna, Hapara, Tapikka ve Kašipura kentleri birlikte anılır. Metin NAM.RA'ların naklinden bahseder ancak naklin yönü belli değildir. Anlaşılan o ki, NAM.RA'ları nakleden kişi, Kašipura'ya doğru bir eylem gerçekleştirmiştir. Fiil kırıktır ve durak sırası belli değildir ancak bu kentlerden alınan ya da bu kentlere götürülen savaş esirleri için Kašipura istasyon işlevi görmüş olmalıdır. Metnin devamında Uršapikannuwa ve Šanahuitta askerlerinden bahsedilir ancak bağlam açık değildir, sonra yine Kašipura ile Marešta, bir kıtlık konu edinilir. Son olarak, Marešta ve Kalzana'dan yapılacak esir transferi konu edilir. HKM 24 ile alakalı olarak HKM 45 (Alp, 1991: 198-201; Hoffner, 2009: 171-173; Carnevale, 2018: 140) aynı konuyu ele alır; Tahazzimuna ve Hapara'nın (muhtemelen HKM 24'teki NAM.RA'larla) iskân

edilmesinden bahsedilmesiyle başlar. Kaşıpura'daki kıtlık tekrardan konu edinilir. Her iki tablet de aslında tek bir mektup içeriyorsa, iskân ve kıtlık arasında bir bağ olduğunu söyleyebiliriz. Tabletlerdeki *namma* kullanımı, tabletin farklı bir mektup ile devam etmesinden ziyade konunun devamını gösterme niteliği taşımaktadır. Bu durum HKM 24 öy. 20'de görülebilir; daha açık bir şekilde öy. 47'de *namma* ile başlayan cümlelerin (Kaşıpura'daki) kıtlıktan bahsederken, öy. 53'te *namma* ile başlayan cümlelerin bu kıtlık ile alakalı olarak yapılacak askeri manevralar ve askerlerin stoklayacağı *tumati*- ekmeklerinden bahsedilir. HKM 45'te öy. 19'daki *namma* kullanımı yine metnin başka bir mektupla devam etmesinden kaynaklı değil, onun yerine konu içeriğinin devamını göstermektedir. Öyleyse, burada yapılan iskân hareketinin, aslında kıtlık sonucunda kentlerin terk edilmesiyle alakalı olduğunu öne sürebiliriz. Kaşıpura'nın arazilerinde (ve büyük ihtimalle çevresinde) yaşanan kuraklık, çevre kentlerde o sırada yerleşik bulunan nüfusun azalması ile sonuçlanmış olabilir. Burada yaşanan nüfus boşalmasının gönüllü olması kadar, Kaşka gruplarının da kıtlıktan (ve birlikte çekirgelerden) etkilenme ihtimali, buraya yapılan saldırılar sonucu kentlerin boşalmasına neden olmuş olabilir.

HKM 46'ya (Alp, 1991: 200-203; Forlanini, 2002: 267-268; Hoffner, 2009: 173-175; Süel & Weeden, 2017, s. 206; Carnevale, 2018: 176) göre İşteruwa ve Zişpa kentleri üzerinden geçen farklı grupların, Hititleri tetikte tutacak şekilde hareket ettiğini öğreniyoruz. Grupların kentler üzerinden Şakaddunuwa Dağı veya başka bir araziye gidip gitmeyeceği bilinmez, o sırada sadece grupların hareketine dair herhangi bir ipucunun tespit edilememesinden söz edilir. Mektubu yollayan görevli, Kaşka gruplarının hareketlerini tespit etmek amacıyla Hapidduini Dağının durumunu kontrol edeceğini, eğer grupların burada bir sıkıntı oluşturmadığını öğrenirse hayvanları Tapikka'dan indirmeye devam edeceğini söyler. Grupların hareketleri bağlamında kesin bir rota

takibi yapmak mümkün olmasa da yaşanan durumun dar bir alanda, kısa bir süre içerisinde gerçekleştiğini düşünebiliriz. Kaška gruplarının iki farklı kentte geçişi, *zai-* ile açıklanır (Alp, 1991: 418; Kloekhorst, 2008: 1025-1026; Ünal, 2016: 601). Gruplar bu kentlerde bulunmuş ve bu kentleri mektubun yazıldığı sırada aşmış ve Šakaddunuwa Dağının ötesine “*parean pai-*” (Kloekhorst, 2008: 635; Ünal, 2016: 386, 398; Güterbock & Hoffner, 1997: 33) gidebilecek şekilde hareket halindedir, grupların buraya gelebilmesinden şüphelenilerek bu çevrede keşif yapılır. Kaška grupları, potansiyel olarak Šakaddunuwa Dağı ve ‘KUR’ kullanılarak belirtilen bir alana gidebilecek durumdadır fakat bu grupların izine henüz rastlanılmamıştır. ‘KUR’ Sümerogramının kullanımında, Tapikka’nın hâkim olduğu bir alan yani Hitit merkezi yapısının kontrol alanına giriş yapılabilecek bir noktaya ya da genel olarak hâkim olan alanın kendisine atıf yapmak amaçlanmış olmalıdır. Sümerogramın öy. 17’deki kullanımı, Kaška gruplarının KUR alanına girmesinin ardından bu alana zarar vermesi korkusuna işaret eder. Šakaddunuwa ve bahse konu bölgenin farklı yönler olduğu da açıktır.

Resim 3 Anziliya ve Tapikka

Metinde Šakaddunuwa’daki askeri kuvvetler ile yapılacak bir savaştan değil, başka bir yöndeki bölgeye girilmesinin ardından ortaya çıkabilecek zararlardan bahsedilmektedir. O halde Šakaddunuwa’nın askeri karakteri, bu bölgede Kaška gruplarının hareketlerine bağlı olarak zaman zaman bulunan askerlerden ve bu askerlerin başka askeri girişimler için sevk edilmesinden kaynaklanır; dağ, Kaška gruplarının hâkim olabileceği bir konumdadır. Bu durum oldukça önemlidir; Kaška grupları ve Hitit merkezi kuvvetine ait hakimiyet alanlarının düz bir çizgiyle ayrılmadığı, parçalı, kopuk, kırılğan ve düzensiz bir şekilde ortaya çıktığını, zaman zaman iç içe olduğunu, birinin diğerini çevreleyebildiğini (Matessi, 2023: 91-110) gösterir.

Deleuze ve Guattari’nin ifadesiyle; “... sıkı sıkıya iç içe geçmiş üç tür çizginin, kabileler, imparatorluklar ve savaş makinelerinin, birlikte-var-olduğu bir uzay gibidir” (Deleuze & Guattari, 2023: 236). Bu açıdan Glatz’ın kullandığı şekliyle “borderland/sınır bölgesi” (Glatz, 2020: 33) olarak görülebilecek bir Šakaddunuwa çevresi ve geçiş aralığı olarak yeniden-üretilen İsteruwa ve Zišpa mevcuttur. Belirttiğimiz üzere, bu bölge kendini diğer bölgelerden doğrudan ayırmaz, onun yerine Glatz’ın tanımlamasıyla kasıtlı olarak merkezi yapının ağından kopmaya çalışılan bir çevrenin ortaya çıktığı görülür; bu durum, bir an veya kısıtlı bir dönem ile sınırlı değildir, yöntem, çevre, zaman ve grupların tavrı açısından farklılaşma potansiyelini her zaman korur. Deleuze ve Guattari’ye göre devletin “kapma aygıtı” olarak işlev göstermesi için hâkim olduğu mekânı “pürtüklü/şeritli” yani çit ve duvarlar ile hareket etmesi zor bir alana çevirmek ister, bu yüzden devlet kavramsal olarak her zaman “dışarısını” imâ eder (Patton, 2005: 55-56, 61); göçebeler ise şeritli alanla bağdaşmaz “pürtüksüz/pürüzsüz” bir alan üretme eğilimindedir (Deleuze & Guattari, 2023: 402-403):

“Göçebenin bir yeryurdu vardır, alışılmış rotaları takip eder, bir noktadan diğerine gider; noktaları (su, barınma, toplanma noktaları, vb.) göz ardı etmez. Ancak asıl soru göçebe yaşamda neyin bir ilke ya da yalnızca bir sonuç olduğudur. İlk olarak, noktalar rotaları belirlese bile, yerleşiklikte olanın aksine, belirledikleri rotalara katı bir şekilde uyarlar. Su noktasına yalnızca geride bırakılmak üzere gidilir; her nokta bir aktarmadır ve yalnızca aktarma olarak vardır. Bir rota daima iki nokta arasındadır, ama iki-aradalık tüm tutarlılığını kazanmıştır ve hem kendi doğrultusunun hem de özerkliğinin keyfini sürer. Göçebenin yaşamı intermezzo'dur. Yaşam alanının öğeleri bile sürekli onları harekete geçiren rotaya göre tasarlanmıştır (...) göçebe yalnızca bir sonuç ve olgusal bir zorunluluk olarak bir noktadan diğerine gider: İlkece, noktalar onun için bir rotadaki aktarmalardır. (...) göçebe rotası pekâlâ alışlagelmiş patikaları ya da yolları takip edebilir, ancak yerleşik güzergahın işlevine sahip değildir; bu işlev insanları her birinin payını belirleyerek ve payların arasındaki iletişimi düzenleyerek kapalı bir uzayda dağıtmaktan ibarettir. Göçebe rotaysa bunun tam tersini yapar; insanları (ya da hayvanları) açık, tanımsız, iletişimsiz bir uzayda dağıtır (...) Bu anlamda, art-ülke, bir dağ yamacı ya da bir kentin etrafındaki belli belirsiz uzam olarak, yasaya ya da polis' e karşıttır (...) uzaylar arasında kayda değer bir fark vardır: Yerleşik uzay duvarlar, çitler ve çitler arasındaki yollarla şeritlenmiştir, göçebe uzaysa pürüzsüzdür, rotayı silen ve değiştiren "hatlar"la işaretlenmiştir yalnızca.”

Farklı grupların farklı çevrelerde ve zaman zaman farklı tavırlar takınması ile tam olarak Hitit-Kaška sınır bölgesi, yani grupların hareket etme (veya etmeme) konusunda farklılaşabileceği, tavırlarının idari mekanizmalar ve iktidar ilişkileri için parçalı bir yan yanalık oluşturduğu, merkezi yapılanmanın denetlemekte ve “kaptmakta” zorlandığı bir boyut ortaya çıkar. Kraldan istediği askeri

yardımın ardından mektubu yollayan Adad-Beli, kendine düşen görev niyetinde Hapidduini Dağı'nda "düşman" hareketine dair bir keşif yaptıracağını, "eğer bölge düşman konusunda temiz ise" mevzubahis hayvanları Tapikka'dan çıkarmaya devam edeceğini söyler. Metin, parçalı ve kopuk bir mekân üzerinde yapılan hareketleri ve bu hareketlerin sırasını net bir şekilde aktarır. Kaška gruplarından haber beklenen ilk dağın Šakaddunuwa olması ve olası gelişlere karşı Hapidduini'de keşif yapılması, Hapidduini'nin Šakaddunuwa'dan farklı bir yönde ve Tapikka'ya daha yakın bir konumda bulunduğunu göstermektedir. Tapikka'dan çıkarılacak hayvanların da aynı araziye götürülmesinin istenmesi, bu arazinin Hapidduini ile daha yakın ilişkili olduğunu düşündürmektedir. Kaška gruplarının olası hareketleri parçalıdır ve hâkimiyet alanları birbirinin içine geçmiştir. Bu durum, taraflardan birinin daha saldırgan bir tutum benimsemesi hâlinde, söz konusu dengelerin her zaman değişebileceğini göstermektedir.

KUB 23.61'de, Išhupitta, Tuma ve Anziliya sıralanır ancak metin çok kırıklıdır. Kaška bölgesine bir sefer yapıldığı düşünülebilir. KBo 50.248'de -Jurša, Tapikka ve Anziliya birlikte sıralanır. Bu kentlerin hedef alındığı düşünülebilir ancak metnin bağlamı açık değildir. KBo 16.78+'de Tapikka, Taptikka, Taggašta, Katapa ve Karahna'nın AGRIG görevlileri sıralanır ancak kentler arasında coğrafi bir ilişki kurulmaz. KBo 45.275'te -a]nta, K[a-, Anziliya, Tapikka, Kurupiya ve Išhupitta sıralanır, metin diğerleri gibi oldukça kırıktır. VBoT 68'de geçen diğer kentler ve Tapikka arasındaki ilişki belirsizdir. Metnin coğrafi bir dağılım ifade ettiğini düşünmek zordur, yine de farklı yorumlar yapılmıştır (Forlanini, 1980: 71-81; Kryszewski, 2016: 59-60; Sir Gavaz, 2017b: 58). KUB 48.82'de (Shatskov, 2006: 319-320; del Monte, 2008: 149; Bajramovic, 2011: 187; Carnevale, 2018: 22) Anziliya, Kalimuna, Tellala, İstahara ve Hurma sıralanır. Metin oldukça kırıktır. Rota gösterdiği üzerine yorumlar yapılmış olsa da eksiksiz bir takip

mümkün değildir. KUB 19.18'de (del Monte, 2008: 239; Kryszeń, 2016: 317-318) kral, Anziliya'da iken Kaşkalı grupların Pargalla ve adı okunamayan bir kente saldırdığını haber alır, bu gruplar Hattena ve Hanhana'ya kadar ilerlemiştir. Anziliya'dan nasıl bir yol takip edilerek bu grupların karşısına çıkıldığı metinden anlaşılmaz. KBo 12.53'te Tapikka'nın hâkim olduğu alan içerisinde Kakadduwa, Zapişhuna, Iştarwa ve Anziliya sıralanır; Işhupitta ve Happala'nın da bahsi geçer. Metin rota bilgisi vermez. KBo 69.285+'te yine Işhupitta ve Palhuişša'ya düzenlenen bir seferden bahsedilir. Kaşka gruplarına Kuzaştarina'dan destek gelir, kral seferin devamında Anziliya'ya doğru ilerler ancak bu kısımda ayrıntı verilmez. KUB 1.1+, KBo 3.6+ ve KBo 12.37'de Muwatalli'nin Tapikka ve Anziliya'da, Hattuşili'den uzakta olduğu aktarılır. Metin bir kentten diğerine ulaşım hakkında bilgi vermez ancak birbirlerine yakın oldukları açıktır. KBo 22.11'de ülkelerin tamamının düşmanlık yapmasından bahsedilmesinin ardından Şatupa, Anziliya ile anılır ancak metin oldukça kırıktır. KUB 10.82+'de Tapikka'nın yanı sıra adak verilen kentlerin ilişkisi belirsizdir. Bo 90/750'de (Rüster & Wilhelm, 2012: 120-121; Corti, 2019: 343; Pelvanoğlu, 2021: 275-276) Puştupaştuwa'nın Tapikka'nın çevresinde olduğu ve Şarişša Evi'nden bahsedilir. Puştupaştuwa'nın iki kenti birbirine nasıl bağladığı belli değildir. Bo 90/732'de (Rüster & Wilhelm, 2012: 140-150) Huzzimara'nın Tapikka'nın çevresinde olduğu ve buradaki çiftçi arazisinden söz edilir. Her iki isim de sadece bu belgelerde anılır, oldukça küçük bir araziye sahiplik ettikleri düşünülebilir.

Sonuç

Vaka örneklerinin gösterdiği üzere Hitit-Kaşka ilişkilerine dair mevcut literatürün en büyük ihtiyaçlarından biri, bu ilişkilerin gerçekleştiği coğrafi alanların tespiti, daha doğrusu, ilişkili alanların tamamının ele alındığı bir ağ analizinden yola çıkılarak bölgenin haritalandırılmasıdır. Örneğin Tiwara, söz konusu kentlerin oluşturduğu eksen içinde kalmak koşuluyla birçok farklı noktalarda

aranabilir; Haïtta'dan Ankuwa'ya uzanan yolun ise tek bir hat üzerinde ilerlemesi gerekmez. Metin eksikliği nedeniyle Tiwara için benzer bir değerlendirme henüz mümkün değildir ancak Haïtta ile ilişkili olarak anılan kentlerin yer aldığı ağların metinler üzerinden tespit edilmesi ve bu verilerin yollar ve höyükler gibi arkeolojik bulgularla birlikte değerlendirilmesi, Haïtta–Ankuwa arasındaki güzergâhın ekseninin belirlenmesine imkân sağlayabilir.

Bu bağlamda ihtiyaç duyulan yaklaşım, bölge odaklı ya da seçilmiş metinlerle sınırlı incelemeler yerine, Kaška gruplarıyla ilişkili tüm kentlerin coğrafi bağlamda birlikte anıldığı metinlerin kapsamlı biçimde tespit edilmesi ve bu kentlerin ilişkiler ağının ortaya konmasıdır. Ancak bu aşamadan sonra, söz konusu ağın arkeolojik verilerle karşılaştırılması ve yayılım alanının belirlenmesi mümkün olacaktır.

Haritalandırmanın ötesinde, bölge halkının yaşam tarzının ve bu yaşam tarzındaki çeşitliliğin farklı bakış açılarıyla ele alınmasının da gerekli olduğu görülmektedir. Hititoloji çalışmaları, sadece arkeolojik verilerin filolojik eşleştirilmelerinden değil, aynı zamanda merkeziyetsiz grupların merkezi yapılanmalar ile sürtüşmesi, iç örgütlenmeleri ve iktidar mekanizmaları konusunda yapılan bazı antropolojik çalışmalardan da (Clastres, 1974; Scott, 2009, 2017; Graeber & Wengrow, 2021) beslenmelidir. HKM 51'deki gibi Kaška gruplarının iç mekanizmaları hakkında ipucu sağlayan metinler, Fleming'in Mari arşivlerinden yararlanarak yaptığı çalışmasındaki (Fleming, 2004) tespitler ile karşılaştırılabilir. Yapılan tespitler ve ele alınan çalışmaların temaları arasında çeşitli örüntüler kurmak mümkündür; ancak bu tür yaklaşımların Hititoloji alanında henüz sınırlı kaldığı görülmektedir (örneğin Zimansky 2007 ve Glatz 2020).

Bu çalışmada, vaka örnekleri üzerinden mevcut tartışmalara yeni bakış açıları kazandırmak ve tartışmaya katılmayı hedefleyen

gelecek çalışmalar için metodolojik düzeltmeler önermek amaçlanmıştır.

Kaynakça

- Alp, S. (1977). Maşat-Höyük'te Keşfedilen Hitit Tabletlerinin Işığı Altında Yukarı Yeşilırmak Bölgesinin Coğrafyası Hakkında. *Belleten*, 41(164), s. 637–648. doi:10.37879/belleten.1977.637
- Alp, S. (1991). *Hethitische Briefe aus Maşat-Höyük*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Alparslan, M. (2017). The East: Upper Land, İšuwa-Malitiya, Azzi-Hayaşa Philology. M. Weeden, & L. Z. Ullman (Dü) içinde, *Hittite Landscape and Geography* (s. 58–74). Leiden: Brill.
- Archi, A., & Klengel, H. (1980). Ein hethitischer Text über die Reorganisation des Kultes. *Altorientalische Forschungen*(7), s. 143-157.
- Barjamovic, G. (2011). *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*. Copenhagen: Castern Niebuhr Institute Publication.
- Bawanypeck, D. (2014). Die Auguren und das hethitische Heer. H. Neumann, R. Dittmann, S. Paulus, G. Neumann, & A. Schuster-Brandis (Dü) içinde, *Krieg und Frieden im Alten Vorderasien. 52e Rencontre Assyriologique Internationale, Münster 17.-21. Juni 2006* (s. 97-108). Münster: Ugarit-Verlag.
- Bayram, S., & Kuzuoğlu, R. (2015). Kültepe Metinlerinde Geçen Yeni Yer ve Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası . *XVI. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 20-24 Eylül 2010, kongreye sunulan bildiriler* (s. 225-244). içinde Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Beal, R. (1999). Seeking Divine Approval for Campaign Strategy KUB 5.1 + KUB 52.65. *Ktèma : civilisations de l'Orient, de la Grèce et de Rome antiques*(24), s. 41-54.
- Beckman, G. (2012). An Irate Goddess (CTH 710). B. Aghaei, & M. R. Ghanoonparvar (Dü) içinde, *Iranian Languages and Culture: Essays in Honor of Gernot Ludwig Windfuhr* (s. 1-7). Costa Mesa: Mazda Publishers.
- Brumfield, S. (2013). *Imperial Methods: Using Text Mining and Social Network Analysis to Detect Regional Strategies in the Akkadian Empire*. Los Angeles: University of California.
- Cammarosano, M. (2018). *Hittite Local Cults*. Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Carnevale, A. (2018). *La frontiera orientale dell'impero ittita*. Rome: Università degli Studi di Roma "La Sapienza".
- Castellano, L. (2022). *Farming the Land of Hatti: a socio-economic history of agriculture in central Anatolia from the Bronze Age to the Hellenistic period*. New York: New York University.
- Clastres, P. (1987). *Society Against the State: Essays in Political Anthropology*. Brooklyn: Zone Books.
- Corti, C. (2017). The North: Hanhana, Hattena, İstahara, Hakpiš, Nerik, Zalpuwa, Tummana, Pala and the Hulana River Land. M. Weeden, & L. Ullman (Dü) içinde, *Hittite Landscape and Geography* (s. 219–238). Leiden: Brill.
- Corti, C. (2019). [Review of Historical Geography of the Hittite Heartland. *Alter Orient und Altes Testament* 437, by A. Kryszeń]. *Journal of Near Eastern Studies*, 78(2), 341–345.
- de Martino, S. (2016). Išuwa and Hatti during the Early Hittite Empire. Š. Velhartická (Dü.) içinde, *Audias fabulas veteres*.

Anatolian Studies in Honor of Jana Součková-Siegelová (s. 79-98). Leiden: Brill.

del Monte, G. F. (1995). I testi amministrativi da Maşat Höyük/Tapika. *Orientis Antiqui Miscellanea*, 2, s. 89-138.

del Monte, G. F. (2008). *L'opera storiografica di Mursili II re di Hattusa, Vol. I: Le gesta di Suppiluliuma. Traslitterazione, traduzione e commento*. Pisa: Pisa University Press.

Durnford, S. (2013). Peoples and Maps—Nomenclature and definitions. *Luwian Identities* (s. 41-69). içinde Brill.

Fleming, D. E. (2004). *Democracy's Ancient Ancestors: Mari and Early Collective Governance*. Cambridge: Cambridge University Press.

Forlanini, M. (1980). La prima lista di VBoT 68 e la provincia di Arinna. *SMEA*(22), s. 71-80.

Forlanini, M. (2002). Tapikka: una marca di frontiera. Note sulla struttura territoriale ed economica. F. P. Daddi, & S. de Martino (Dü) içinde, *Anatolia antica: studi in memoria di Fiorella Imparati. - (Eothen ; II)* (s. 255-276). Firenze: LoGisma.

Forlanini, M. (2008). The Central Provinces of Hatti: an Updating. K. Strobel içinde, *The Central Provinces of Hatti: an Updating, in: K. Strobel (ed.), New Perspectives on the Historical Geography and Topography of Anatolia in the II and I Millennium B.C.* (s. 145-188). LoGisma.

Gander, M. (2022). *Geschichte und Geographie Westkleinasiens in der Hethiterzeit*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.

- Garstang, J. (1943). Hittite Military Roads in Asia Minor: A Study in Imperial Strategy with a Map. *American Journal of Archaeology*, 1(47), s. 35–62. doi:10.2307/499560
- Garstang, J., & Gurney, O. R. (1959). *The Geography of the Hittite Empire*. Ankara: British Institute at Ankara.
- Gerçek, N. İ. (2012). *The Kaška and the Northern Frontier of Hatti*. Michigan: University of Michigan.
- Gerçek, N. İ. (2017). Hittite Geographers: Geographical Perceptions and Practices in Hittite Anatolia. *Journal of Ancient Near Eastern History*, 4(1-2), s. 39-60.
- Gilan, A. (2008). HITTITE ETHNICITY?: CONSTRUCTIONS OF IDENTITY IN HITTITE LITERATURE. B. J. Collins, M. R. Bachvarova, & I. C. Rutherford (Dü) içinde, *Anatolian Interfaces: Hittites, Greeks and their Neighbours* (s. 107-116). Oxbow Books.
- Giorgadze, G. G. (2005). Feind’ und ‘Ansiedeln’ in den hethitischen Texten aus Maşat-Höyük. A. Süel (Dü.) içinde, *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum 02–08 Eylül 2002. Acts of the Vth International Congress of Hittitology, Çorum, September 02–08, 2002* (s. 371 –376). Ankara.
- Glatz, C. (2020). *The Making of Empire in Bronze Age Anatolia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goetze, A. (1933). *Die Annalen des Muršiliš: Mitteilungen der Vorderasiatisch- Aegyptischen Gesellschaft* . Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Graeber, D., & Wengrow, D. (2021). *The Dawn of Everything: A New History of Humanity*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

- Güterbock, H. G., & Hoffner, J. H. (1997). *The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago, Volume P*. Chicago: The Oriental Institute of the UNIVERSITY OF Chicago.
- Hawkins, J. D. (2017). Kizzuwatna and the Euphrates States: Kummaha, Elbistan, Malatya Philology. & L. Mark Weeden (Dü.) içinde, *Hittite Landscape and Geography* (s. 281–294). Leiden: Brill.
- Hoffner Jr., H. A. (2009). *Letters from the Hittite Kingdom*. Leiden: Brill.
- Houwink Den Cate, P. H. (2003). A New Look at the Outline Tablets of the AN.TAḪ.ŠUMSAR Festival: The Text- Copy VS NF 12.1. *Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner Jr. on the Occasion of His 65th Birthday* (s. 205-220). içinde Indiana: Eisenbrauns.
- Imparati, F. (2002). Palaces and Local Communities in Some Hittite Provincial Seats. K. Yener, & H. H. Jr. (Dü) içinde, *Recent Developments in Hittite Archaeology and History: Papers in Memory of Hans G. Guterbock* (s. 93-100). University Park: Penn.
- Kloekhorst, A. (2008). *Etymological Dictionary of the Hittite Inherited Lexicon*. Leiden: Brill.
- Kryszeń, A. (2016). *A Historical Geography of the Hittite Heartland*. Münster: Ugarit Verlag.
- Kryszeń, A. (2021). The Geography of the Hittite Cult Inventories. M. Cammarosano içinde, *At the Interface of Religion and Administration: The Hittite Cult Inventories: With a contribution by Adam Kryszeń* (s. 31–62). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

- Lorenz, J. (2017). Moving through the Landscape in Hittite Texts. M. Weeden, & L. Z. Ullman (Dü) içinde, *Hittite Landscape and Geography* (s. 319–323). Leiden: Brill.
- Matessi, A. (2023). On the Far Side of the River: Shifting Territorialities and Reorienting Political Discourses in Hittite Anatolia. S. M. Thompson (Dü.) içinde, *Power and Identity at the Margins of the Ancient Near East* (s. 91-110). Denver: University Press of Colorado.
- Melchert, C. (2003). The Luwians. Leiden: Brill.
- Melchert, H. C. (1999). Hittite tuk(kan)zi- “cultivation, breeding”. *Ktëma : civilisations de l’Orient, de la Grèce et de Rome antiques*, 1(24), s. 17-23. doi:/10.3406/ktema.1999.2205
- Mielke, D. P. (2022). Kaşkâer: eine archäologische Spurensuche. *Istanbuler Mitteilungen*(72), s. 1–50. doi:10.34780/3EC5-E0V9
- Mouton, A. R. (2013). Introduction. A. Mouton, I. Rutherford, & I. Yakubovich (Dü) içinde, *Luwian Identities*. Brill.
- Murat, L. (1998). Hitit Coğrafyasında Yukarı Ülke ve Tarihi Önemi. *Türkiye’de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve DTCF Sempozyumu Bildirileri* (s. 175-188). içinde Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Murat, L. (2009). New observations about some Hittite towns and lands located into central Anatolia and Black Sea region. Ç. Ö. Aygün (Dü.) içinde, *Proceedings of the XI Symposium on Mediterranean Archaeology, İstanbul Technical University, 24-29 April 2007, BAR IntSer 1900* (s. 262-269). Oxford: BAR Publishing.
- Murat, L. (2016). *Anadolu’da Kaşkalar*. Ankara: Hel Yayınları.

- Newman, S. (2006). *Bakunin'den Lacan'a Anti-Otoriteryanizm ve İktidarın Altüst Oluşu*. (K. Kızıltuğ, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Otten, H. (1981). *Die Apologie Hattusilis III*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Pagé-Perron, É. (2018). Network Analysis for Reproducible Research on Large Administrative Cuneiform Corpora. V. B. Juloux, A. R.Gansell., & A. & A. di Ludovico (Dü) içinde, *CyberResearch on the Ancient Near East and Neighboring Regions: Case Studies on Archaeological Data, Objects, Texts, and Digital Archiving* (s. 194-223). Brill.
- Patton, P. R. (2005). Kavramsal Politika ve Bin Yayla'da Savaş Makinası. *Gilles Deleuze'de Toplum ve Denetim* (B. Başaran, Çev., s. 43-72). içinde İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Pelvanoğlu, T. (2021). Hitit Toprak Bağış Belgeleri Hakkında Genel Bir Değerlendirme. *OANNES - International Journal of Ancient History*, 3(2), 267-290. doi:10.33469/oannes.897435
- Rüster, C., & Wilhelm, G. (2012). *Landschenkungsurkunden hethitischer Könige*. Wiesbaden: Harrossowitz Verlag.
- Sasseville, D. (2025). Kaskean: A New Recorded Language in the Archives of Hattuša? *Altorientalische Forschungen*, 52(1), s. 70-92. doi:10.1515/aof-2025-2005
- Scott, J. C. (2009). *The Art of Not Being Governed. An Anarchist History of Upland Southeast Asia*. London: Yale University Press.
- Scott, J. C. (2017). *Against the Grain: A Deep History of the Earliest States*. London: Yale University Press.

- Shatskov, A. (2006). New fragments to "the Deeds of Suppiluliuma". *Acta Linguistica Petropolitana. Труды института лингвистических исследований, II (1)*, 284-326.
- Sir Gavaz, Ö. (2015). Hititçe Metinlerde Geçen HUR.SAG Pişkurunwa Üzerine. Ö. İpek (Dü.) içinde, 5. *Çorum Kazı ve Araştırma Sempozyumu* (s. 195-204). Çorum: T.C. Çorum Valiliği.
- Sir Gavaz, Ö. (2017a). Hattuša and Environs: Philology. M. Weeden, & L. Z. Ullman (Dü.) içinde, *Hittite Landscape and Geography* (s. 179-199). Leiden: Brill.
- Sir Gavaz, Ö. (2017b). The Location of the City of Matilla: A New Look. *Places and Spaces in Hittite Anatolia I: Hatti and the East: Proceedings of an International Workshop on Hittite Historical Geography in Istanbul, 25th-26th October* (s. 53–62). içinde İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Süel, A. (1995). Ortaköy'ün Hitit Çağındaki Adı. *Belleten*, 59(225), s. 271-284.
- Süel, A. (2005). Ortaköy Tabletlerinde Geçen Bazı Yeni Coğrafya İsimleri. A. Süel (Dü.) içinde, *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum 02–08 Eylül 2002. Acts of the Vth International Congress of Hittitology, Çorum, September 02–08, 2002* (s. 679-685.). Ankara.
- Süel, A., & Süel, M. (2017). The Discovery of a Hittite City Developments in Hittite Geography based on the Identification of Ortaköy-Şapinuwa. M. Weeden, & L. Z. Ullman (Dü.) içinde, *Hittite Landscape and Geography* (s. 28-36). Leiden: Brill.

- Süel, A., & Weeden, M. (2017). Central East: Philology. M. Weeden, & L. Z. Ullman (Dü) içinde, *Hittite Landscape and Geography* (s. 200–208). Leiden: Brill.
- Ünal, A. (2016). *Hititçe-Türkçe, Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük, Hattice, Hurrice, Hiyeroglif Luvicesi, Çivi Yazısı Luvicesi ve Palaca Sözcük Listeleriyle Birlikte*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- van den Hout, T. P. (2007). Some observations on the tablet collection from Maşat Höyük. *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, 49, s. 387–398.
- von Schuler, E. (1965). *Die Kaşkäer. Ein Beitrag zur Ethnographie des alten Kleinasien*. Berlin: de Gruyter.
- Yakubovich, I. (2008). Luwian Migrations in Light of Linguistic Contacts. B. J. Collins, M. Bachvarova, & I. Rutherford (Dü) içinde, *Anatolian Interfaces: Hittites, Greeks and their Neighbours* (s. 123-134). Oxford: Oxbow Books.
- Zimansky, P. (2007). The Lattimore Model and Hatti's Kaska Frontier. E. C. Stone (Dü.) içinde, *Settlement and Society: Essays Dedicated to Robert McCormick Adams* (s. 157–172). U.S.A: Cotsen Institute of Archaeology Press at UCLA.

BÖLÜM 5

ANADOLU’NUN İLK MERKEZİ DEVLETİ: HİTİTLER

KAMİL DOĞANCI¹

Giriş

Hitit Uygarlığının bilim dünyasında tanınmasına yönelik ilk adımlar, 1834 yılında Fransız mimar ve gezgin Charles Texier’in Boğazköy’deki anıtsal kalıntıları keşfetmesiyle atılmıştır. Bunu izleyen süreçte, 1888 yılında A. H. Sayce’in The Hittites: The Story of a Forgotten Empire adlı eserinin yayımlanmasıyla Hititler üzerine yapılan araştırmalar önemli ölçüde ivme kazanmıştır. Boğazköy’de sistemli arkeolojik kazılar ise 1890’lı yıllarda E. Chantre başkanlığında başlamış, 1906 yılından itibaren H. Winckler tarafından sürdürülmüştür. 1907 yılı kazılarında ele geçirilen binlerce çivi yazılı kil tablet, Hitit tarihinin aydınlatılmasında dönüm noktası oluşturmuştur. I. Dünya Savaşı nedeniyle kesintiye uğrayan kazılara 1931 yılında K. Bittel başkanlığında yeniden başlanmıştır. Boğazköy (Hattuša) kazıları günümüzde A. Schachner’in başkanlığında kesintisiz biçimde devam etmektedir.

¹ Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Tarih Bölümü, Orcid: 0000-0001-6086-4386

Hint-Avrupa kökenli bir halk olan Hititlerin Anadolu'ya nereden ve hangi yollarla geldikleri meselesi, Hititolojinin en tartışmalı konularından biri olmayı sürdürmektedir. Hititlerin anayurdu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüş; kuzeydoğudan Kafkasya üzerinden Anadolu'ya geldikleri yönündeki yaklaşım yaygın kabul görmüş olsa da, güneyden Suriye üzerinden Orta Anadolu'ya girdiklerini ya da deniz yoluyla Trakya ve Boğazlar üzerinden Anadolu'ya ulaştıklarını savunan araştırmacılar da bulunmaktadır. Kökenlerine ilişkin bu tartışmalar bir yana bırakıldığında, Hititlerin MÖ 2. binyıl Anadolu'suna ve dönemin Yakın Doğu dünyasına derin ve kalıcı bir biçimde damga vurdukları tartışmasızdır.

Bilim insanları, Hititlerin Anadolu'nun yerli halkı olmadığı konusunda genel bir görüş birliği içindedir (Taracha, 1991: 71 vd.; Sevinç, 2008a: 12; Sevinç, 2008b: 176). Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne (MÖ 1950-1750) tarihlenen çivi yazılı belgeler, Hititlerin bu dönemde Anadolu'da varlık gösterdiklerini kesin olarak ortaya koymaktadır (Alp, 1997: 2 vd.; Sevinç, 2008a: 12; Sevinç, 2021: 25). MÖ 17. yüzyılın ortalarında Hattuša (Boğazköy-Çorum) merkezli olarak kurulan Hitit Devleti, Anadolu'daki kent devletlerinden oluşan parçalı siyasal yapıya son vererek merkezi bir krallık düzeninin temellerini atmıştır. Bu yönüyle Hitit Devleti, Anadolu'nun bilinen ilk merkezi krallığı olma özelliğini taşımaktadır. Hattuša'ya yerleşerek Anadolu'nun kültürel mirasını devralan Hititler, kendi adlarını da topraklarına yerleştikleri ve Anadolu'nun yerli halkı olan Hattilerden almışlardır (Sevinç, 2021: 26).

Hitit Devleti'nin Siyasi Tarihi

Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde (MÖ 1950-1750) Anadolu'da, birbirleriyle rekabet hâlinde bulunan yerel krallıklardan oluşan parçalı bir siyasal yapı bulunduğu bilinmektedir (Balkan,

1957; Erol, 2024: 95; Günbattı, 2012: 32-33; Sevinç Erbaşı & Gezmez, 2023: 174-175). Bu dönemde Anadolu’da merkezi bir otoritenin varlığından söz etmek mümkün değildir. Mevcut siyasal dengeleri değiştirmeye yönelik ilk girişim, gerçekleştirdiği askerî ve siyasal faaliyetleri anlatan metninde kendisini Kuşşara Kralı olarak tanıtan Anitta tarafından başlatılmıştır (Martino, 2006: 35-36; Sevinç Erbaşı & Gezmez, 2023: 175). Anitta, söz konusu metinde Anadolu’daki güçlü yerel krallıkları nasıl hâkimiyeti altına aldığını ayrıntılarıyla aktarmakta; bu yönüyle Hitit krallarının atası olarak kabul edilmektedir. Anitta’dan sonraki sürece ilişkin kaynaklar büyük ölçüde sessiz kalmakla birlikte, Anadolu’daki kent devletleri arasındaki mücadelelerin devam ettiği anlaşılmaktadır.

Anitta’dan birkaç kuşak sonra Labarna adlı bir hükümdar, Hattuşa’yı (Boğazköy) başkent ilan etmiş ve Hattuşili (Hattuşalı) adını alarak tahta çıkmıştır (Reyhan, 2017: 30–31; Kaya, 2017: 288; Macqueen, 2001: 39; Sevinç, 2023: 827; Sevinç Erbaşı, 2024: 130). I. Hattuşili dönemine ışık tutan ve Akadca ile Hititçe olmak üzere çift dilli kaleme alınmış en önemli belgeler, “Vasiyet” ve “Yıllıklar”dır (Bryce, 2005: 62-63; Sevinç Erbaşı & Gezmez, 2023: 176; Sevinç, 2024: 131). Buna ek olarak, başkent Hattuşa’da gerçekleştirilen kazılarda ele geçen binlerce çivi yazılı tablet, dönemin siyasal, askerî ve toplumsal yapısının anlaşılmasına önemli katkılar sunmaktadır.

I. Hattuşili’nin günümüze ulaşan en dikkat çekici belgesi, ölüm döşeğinde yazdırdığı vasiyetnamesidir. Bu metin, edebî niteliğinin yanı sıra, Hitit devlet ve toplum yapısı ile askerî ve siyasal uygulamalarına ilişkin son derece değerli bilgiler içermektedir (Sevinç, 2024: 131). Vasiyetnamenin temel konusu, I. Hattuşili’nin tahtını evlatlığı ve aynı zamanda yeğeni olan Muşşili’ye bırakmasıdır. Kral, bu isteğinin yerine getirilmesini güvence altına almak amacıyla, Pankuş meclisine mensup asillerin desteğini talep etmektedir. Pankuş, Hitit kralları için esasen danışma organı

niteliğinde olmakla birlikte, özellikle Eski Krallık Dönemi'nde zaman zaman siyasal karar alma süreçlerini doğrudan etkileyen bir kurum olarak işlev görmüştür. İmparatorluk Dönemi'nde ise kralın yetkilerinin artmasıyla birlikte bu meclisin etkisini yitirdiği ve bu nedenle çivi yazılı belgelerde adının giderek daha az geçtiği anlaşılmaktadır.

I. Hattuşili ile başlayan Eski Krallık Dönemi, Anadolu içindeki siyasal birliğin sağlanması ve genişletilmesine yönelik çabaların ötesinde, Hitit Devleti tarihinin tamamında izlenebilecek olan Anadolu'nun güneydoğusu ve Kuzey Suriye'ye yönelik yayılmacı politikaların temellerinin atıldığı bir süreçtir (Yiğit, 2010: 98; Sevinç, 2008c: 233; Sevinç Erbaşı, 2024: 131). Bu yönüyle söz konusu dönem, Hitit dış politikasının ana hatlarının şekillendiği kritik bir evreyi temsil etmektedir.

I. Hattuşili döneminde genişleyerek Kuzey Suriye'ye kadar uzanan Hitit Devleti sınırları, hükümdarın ölümünün ardından daralmış ve Kızılırmak Havzası ile sınırlı bir alana çekilmiştir. Bununla birlikte, tahta geçen varisi I. Murşili (MÖ 1620-1590), kısa süre içerisinde devleti yeniden güçlendirerek eski etkinliğine kavuşturmuştur. I. Murşili'nin askerî politikasının odak noktasını, Akdeniz limanlarına ulaşan ticaret yolları üzerinde stratejik bir konuma sahip olan Kuzey Suriye bölgesi oluşturmuştur. Hititler açısından ekonomik ve siyasal açıdan büyük önem taşıyan bu bölgenin denetim altına alınması, devletin güçlenmesinin temel unsurlarından biri olarak görülmekteydi (Kınal, 1967: 193; Sevinç Erbaşı & Gezmez, 2023: 174).

I. Murşili, askerî seferlerine ilk olarak Yamhad Krallığı'nın başkenti Halpa'yı (Halep) ele geçirerek başlamış; ardından Mezopotamya içlerine doğru ilerleyerek MÖ 1595 yılında Babil'i yağmalamıştır (Kınal, 1967: 195 vd.; Sevinç Erbaşı, 2024: 131; Van de Mieroop, 2006: 149; Gurney, 1990: 18). I. Murşili'nin Eski Babil Devleti'ni yıkarak Hammurabi Hanedanı'na son vermesi, Babil ve

çevresinde Kassit Hanedanlığı'nın kurulmasına ve Babil tarihinde Orta Babil Dönemi olarak adlandırılan yeni bir sürecin başlamasına yol açmıştır. I. Murşili, askerî alandaki üstünlüğüne karşın, Mezopotamya uygarlığının temsilcisi konumundaki Babil'in dinî inançları, edebî birikimi ve sanatsal geleneklerinden önemli ölçüde etkilenmiş; bu kültüre ait birçok unsuru başkent Hattuša'ya taşımıştır. Halpa'nın Hitit egemenliğine girmesi ve köklü Babil Hanedanlığı'nın yıkılması, Ön Asya'daki siyasal güç dengesini Hititler lehine değiştirmiştir. Bunun yanı sıra, Doğu Akdeniz limanlarına uzanan ticaret yollarının denetimi de Hitit Devleti'nin eline geçerek, devletin ekonomik ve stratejik gücünü önemli ölçüde artırmıştır.

I. Murşili döneminde yaşanan bu parlak süreç, hükümdarın Babil Seferi'nden dönüşü sırasında, kız kardeşinin eşi Hantili ile Zidanta tarafından birlikte planlanan bir suikast sonucu öldürülmesiyle sona ermiştir (Alp, 2005: 59 vd.; Sevinç Erbaş, 2024: 132). Murşili'nin ölümünün ardından Hitit Devleti, ciddi bir siyasal istikrarsızlık dönemine girmiş; bu süreçte art arda tahta çıkan gaspçı krallar ülke yönetimini ele geçirmiştir. Sürekli taht mücadelelerinin yaşandığı bu dönemde devlet giderek zayıflamış, Suriye'deki topraklarını kaybetmiş ve Anadolu'daki egemenliğini de büyük ölçüde yitirmiştir (Sevinç, 2024: 132). Hititlerin Suriye siyaseti dışında kalmaları ise, bölgede Mitanni Devleti'nin güç kazanmasına zemin hazırlamıştır (Gurney, 1990: 18; Yiğit, 2010: 104; Sevinç Erbaş & Gezmez, 2023: 178).

Telipinu'nun (MÖ 1550-?) tahta çıkışıyla birlikte, Hitit Devleti'nde uzun süredir devam eden siyasal karışıklık dönemi sona ermiştir. Telepinu, ilk iş olarak tahta çıkmanın esaslarını belirlediği, ferman niteliğinde hukuki bir belge hazırlatmıştır (Akurgal, 1993: 55; Alp, 2005: 59; Sevinç, 2008a: 12; Sevinç, 2024: 132). Bu düzenlemeye göre, kralın ölümünün ardından tahta öncelikle birinci eşten doğan en büyük erkek çocuk geçecekti. Böyle bir varisin

bulunmaması hâlinde, kralın diğer eşlerinden olan erkek çocuk; onun da yokluğu durumunda birinci eşten olan en büyük kız çocuğunun eşi kral olacaktı (Reyhan, 2017: 42-43; Sevinç Erbaşı, 2024: 132).

Telipinu döneminde Kizzuwatna Krallığı (Çukurova) ile eşit koşullara dayanan bir antlaşmanın imzalanmış olması, Hitit Devleti'nin dış politikada yeniden denge ve istikrar arayışına girdiğini göstermesi bakımından önemlidir (Ünal, 2002: 128). Bununla birlikte, Telipinu'nun fermanına rağmen, onun ölümünden sonra siyasal karışıklıkların bir süre daha devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu ara dönemde tahta çıkan bazı Hitit kralları hakkında kaynakların sınırlı olması, sürecin ayrıntılı biçimde izlenmesini güçleştirmektedir.

Hitit Devleti'ni yeniden güçlü bir siyasal aktör hâline getiren kral I./II. Tudhaliya'dır (MÖ 1425-1390). I./II. Tudhaliya, izlediği etkin dış politika sayesinde Hitit Devleti'nin Yakın Doğu'daki çıkarlarını güvence altına almış; Mitanni ve Halpa krallıklarıyla giriştiği mücadeleler sonucunda bu güçleri Hititler açısından tehdit olmaktan çıkarmış ve Anadolu'da siyasal birliği yeniden sağlamıştır (Macqueen, 2001: 49; Sevinç Erbaşı, 2024: 133). Bu başarıları nedeniyle I./II. Tudhaliya, Hitit tarihinin en büyük ve etkili krallarından biri olarak değerlendirilmektedir.

I./II. Tudhaliya'nın ardından tahta çıkan I. Arnuwanda (MÖ 1400-1370), ülkeyi kraliçe Aşmunikal ile birlikte yönetmiştir. Bu kral çifti, çok sayıda resmi belgeyi birlikte mühürlemiş olup özellikle kral ailesine mensup asilzadelere yaptıkları toprak bağışları dikkat çekmektedir. Söz konusu dönemde, Hititlerin kuzeydeki başlıca düşmanları olan Kaşkalar ciddi tehditler oluşturmuş, hatta başkent Hattuša'yı dahi tehlike altına sokacak düzeye ulaşmışlardır (Alp, 2005: 72-75; Sevinç Erbaşı, 2024: 134).

Arnuwanda ile Ašmunikal'in kardeş oldukları yönünde görüşler bulunmaktadır (Memiş, 1994: 284). Tawananna unvanını taşıyan kraliçenin kralın kız kardeşi olması, Hitit tarihi açısından bir ilki temsil etmektedir. Bazı araştırmacılar bu durumu kardeşler arasında gerçekleştirilen bir evlilikle açıklamaya çalışmış olsa da konuya ilişkin tartışmalar güncelliğini korumaktadır. Ancak Arnuwanda ile Ašmunikal'in, Hitit yasalarına göre ölüm cezasını gerektiren bir evlilik ilişkisine girmiş olmaları beklenmediğinden, aralarındaki ilişkinin niteliği hâlen açıklığa kavuşturulamamıştır.

Bu kral çiftinin ardından tahta çıkan III. Tudhaliya (MÖ 1370-1350) döneminde, Hitit Devleti çok yönlü düşman saldırılarıyla karşı karşıya kalmıştır. Ancak kralın oğlu Šuppiluliuma'nın komutası altındaki Hitit ordusu, kısa sürede Anadolu'da Hitit egemenliğini yeniden oluşturmayı başarmıştır (Sevinç Erbaşı, 2024: 135). Bu süreçte Kaşkalar, Azzi-Hayaşalılar ve Arzawalılar yeniden Hitit hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmışlardır.

III. Tudhaliya'nın ölümünün ardından tahta Genç Tudhaliya çıkmıştır. Bununla birlikte, krallık üzerinde hak iddia eden Šuppiluliuma, Telipinu Yasası'nı ihlal etmeyi göze alarak isyan etmiş ve nihayetinde tahtı ele geçirmiştir (Martino, 2006: 53; Sevinç Erbaşı, 2024: 135). Šuppiluliuma, Hitit Devleti tarihinin en güçlü ordu komutanlarından biri ve en başarılı devlet adamlarından biri olarak değerlendirilmektedir.

I. Šuppiluliuma (MÖ 1350-1319) döneminde Hitit Devleti, tarihinin en parlak evrelerinden birini yaşamıştır. Bu süreçte devlet, dönemin süper gücü konumundaki Mısır ile rekabet edebilecek düzeyde güçlü bir siyasal aktör hâline gelmiştir (Sevinç, 2008c: 233). I. Šuppiluliuma, Kuzey Suriye politikasını hayata geçirmek amacıyla ilk olarak Kargamış'ı (günümüz Gaziantep'i yakınlarında) ve Halpa'yı (Halep) ele geçirmiş, söz konusu kentleri oğullarının yönetimine bırakmıştır. İzlediği akılcı ve pragmatik siyaset

doğrultusunda Mitanni Devleti ile Güney Suriye'deki Amurru Krallığı'nı dostluk antlaşmaları yoluyla Hitit nüfuz alanına dâhil etmiş; ayrıca Babilli bir prensesle diplomatik nitelikli bir evlilik gerçekleştirerek uluslararası ilişkilerini güçlendirmiştir (Ünal, 2002: 78; Sevinç Erbaş, 2024: 136; Macqueen, 2001: 50; Sir Gavaz, 2010: 4). Onun hükümdarlığı döneminde Hitit Devleti, Mısır ve Babil ile birlikte Yakındoğu'nun büyük güçleri arasında yerini almıştır. I. Şuppiluliuma, özellikle Hititlerin geleneksel düşmanları olan kuzeydeki Kaşkalarla yoğun mücadeleler yürütmüş ve bu toplulukları itaat altına almayı başarmıştır (Sir Gavaz, 2008: 22 vd.). Bunun yanı sıra Batı Anadolu'daki Arzawa topraklarına seferler düzenlemiş; Kizzuwatna (Çukurova) ve Azzi-Hayaşa krallıkları ile antlaşmalar imzalamıştır. Anadolu'daki diğer küçük krallıklar ise savaşlar yoluyla ya da akrabalık ilişkileri tesis edilerek Hitit egemenliği altında birleştirilmiştir.

I. Şuppiluliuma'nın hükümdarlığı sırasında meydana gelen bir gelişme, Hititler ile Mısır arasındaki ilişkilerin bozulmasına yol açmış ve iki devlet arasında büyük bir çatışmaya zemin hazırlayan koşulları ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde Mısır'da, Aton'u tek tanrı olarak ilan eden IV. Amenofis, Akhenaton adını alarak söz konusu inancı resmî din hâline getirmeyi amaçlamış ve bu doğrultuda içe dönük bir siyaset izliyordu (Hornung, 2004: 107 vd.; Sevinç Erbaş, 2024: 137). Mısır'ın dış politikada görece pasif bir tutum benimsemesi, I. Şuppiluliuma'ya Ön Asya'da Hitit nüfuzunu genişletme imkânı sağlamıştır.

IV. Amenofis'in ardından tahta çıkan Tutankamon'un ölümü üzerine, eşi Ankhesenamon, I. Şuppiluliuma'ya bir mektup göndererek onun oğullarından biriyle evlenmek istediğini bildirmiştir (Sir Gavaz, 2024: 1569-1570). Hitit kralı başlangıçta bu talebe temkinli yaklaşmışsa da, daha sonra oğullarından Zananza'yı Mısır tahtına oturtulmak üzere göndermiştir. Ancak Hitit prensi, Mısır'daki muhalif unsurlar tarafından öldürülmüş ve bu olay

sonucunda Mısır'da hanedan değışikliğı meydana gelmiştir (Alp, 2001: 8-9; Sevinç Erbaş, 2024: 138). Yeni Mısır hanedanı, Hitit sınırlarının Mısır aleyhine genişlemiş olmasına karşı olumsuz bir tutum sergilemiştir. Öte yandan I. Şuppiluliuma da oğlunun öldürölmesinden duyduğı derin üzüntü ve öfke nedeniyle Mısır'a karşı daha sert bir politika benimsemiştir. Bu gelişmeler, iki devlet arasındaki ilişkilerin hızla gerilmesine ve ilerleyen süreçte açık çatışmaya dönüşmesine zemin hazırlamıştır.

I. Şuppiluliuma'nın, Filistin'den getirilen tutsaklar aracılığıyla yayılan veba salgını sonucu ölmesinin ardından, yerine en büyük oğlu II. Arnuwanda Hitit tahtına çıkmıştır. Ancak II. Arnuwanda da yaklaşık bir yıl sonra aynı hastalık nedeniyle yaşamını yitirmiştir. Bunun üzerine tahta II. Murşili (MÖ 1318-1295) geçmiştir. II. Murşili dönemine ait olan Şuppiluliuma'nın İcraatları, Yıllıklar ve Veba Duaları gibi metinler, Hitit tarihi açısından son derece önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Özellikle II. Murşili'nin yıllıklarının üslubu, bu metinlerin ikinci elden derlenmiş anlatılar olmadığını; bizzat kralın kendisi tarafından ya da onun doğrudan denetiminde kaleme alındığını düşündürmektedir.

II. Murşili, gerçekleştirdiğı başarılı seferler, kazandığı askerî zaferler ve temkinli yönetim anlayışı sayesinde Hitit tarihinin en önemli krallarından biri olarak kabul edilmektedir. Tahta çıktıktan sonra ilk olarak Kaşkalar üzerine seferler düzenlemiş, ardından Arzawa ölkelerine yönelmiştir. Genç kralın Batı Anadolu'ya yönelik askerî harekâtları da büyük ölçüde başarıyla sonuçlanmıştır. II. Murşili, saltanatının dokuzuncu yılında kuzey Suriye'de patlak veren ayaklanmaları bastırmış ve Halpa kenti ile yeni bir antlaşma imzalamıştır.

II. Murşili döneminde etkisini sürdürmeye devam eden veba salgınına da değinmek gerekmektedir. II. Murşili, tanrılara hitaben kaleme aldığı dualarda, salgının sona erdirilmesi için yalvarmış;

felaketin, babası I. Šuppiluliuma'nın Telipinu Yasası'nı ihlal ederek tahtı ele geçirmesi ve böylece ilahî düzeni bozması nedeniyle tanrılar tarafından Hatti ülkesine gönderildiğini ifade etmiştir. Hitit inanç sistemine göre, babaların işlediği suçlar oğullara da sirayet etmekteydi ve bu tür günahlardan arınmak ancak tanrılara sunulan kurbanlar ve düzenlenen bayramlar yoluyla mümkün olmaktaydı. Hitit toplumunda tanrılar adına düzenlenen bayramlar son derece büyük bir öneme sahipti; öyle ki askerî seferler dahi bu kutsal günler nedeniyle ertelenebilmekteydi. Nitekim II. Muršili, bir askerî seferi yarıda bırakarak tanrılara adanan bayramlara katılmayı tercih etmiştir. Zira tanrılarının ihmal edilmesinin ülkeyi ağır felaketlerle karşı karşıya bırakacağına inanılmaktaydı. Hitit ülkesinde kutlanan bayramlar belirli bir takvime bağlı olarak gerçekleştirilmekte ve kral, bayram dönemlerinde şehirleri tek tek dolaşarak törenlere katılmaktaydı. Bu uygulama, kralın hem siyasî ve askerî otoritesini hem de tanrılara olan bağlılığını görünür kılmaktaydı.

II. Muršili, başarılı bir devlet adamı ve asker olmasının yanı sıra, dünya tarihinde ilk yıllıkları kaleme alan hükümdarlardan biri olarak da dikkat çekmektedir. Kendisinden önceki dönemi ve kendi saltanatını kapsayan bu metinler, onu aynı zamanda erken dönem tarih yazıcılığının önemli bir temsilcisi hâline getirmiştir (Sevinç Erbaşı, 2024: 139-140).

II. Muršili'nin ölümünün ardından tahta çıkan oğlu II. Muwatalli (MÖ 1295-1270) dönemi, Hitit tarihi açısından önemli bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Bu dönemde Hitit Devleti, artık Mısır ile askerî ve siyasî bakımdan boy ölçüşebilecek bir güç konumuna ulaşmıştır. İki devlet arasında uzun süredir devam eden gerginlik, Hitit kralı II. Muwatalli ile Mısır firavunu II. Ramses (MÖ 1303-1212) komutasındaki orduların Kadeş'te (Kuzey Suriye'de, Asi Nehri civarında) karşı karşıya gelmesiyle sonuçlanmıştır (Martino, 2006: 63; Sevinç Erbaşı, 2024: 141). Temelinde Kuzey Suriye üzerindeki siyasî ve ekonomik çıkar çatışmalarının yer aldığı

bu savaşta her iki taraf da ağır kayıplar vermiştir. Her ne kadar Mısır tapınak yazıtları ve kabartmalarında Mısır ordusunun zafer kazandığı ileri sürölmüş olsa da, modern araştırmalar savaşın kesin bir galiple sonuçlanmadığını ve fiilî durumun Hititler lehine geliştiğini ortaya koymaktadır. Nitekim savaş sonrasında II. Ramses geri çekilmiş, Hitit ordusu şam’a kadar ilerleyerek bölgeyi yağmalamış ve Mısır’ın müttefiki konumundaki Amurru Devleti yeniden Hitit nüfuz alanına dâhil olmuştur (Dinçol, 1982: 45).

Kadeş Savaşı’ndan önce II. Muvatalli, başkenti Hattuşa’dan Aşağı Ülke’de yer alan Tarhuntaşşa’ya (Karaman-Kızıldağ) taşımıştır (Dinçol, 1982: 44; Dinçol, 2000: 16; Sevinç Erbaşı, 2024: 141). Birçok araştırmacı, bu başkent değişikliğini, söz konusu dönemde Yukarı Ülke valiliğini yürüten kardeşi III. Hattuşili ile yapılan bir mutabakat çerçevesinde, ülkenin fiilen iki ayrı hâkimiyet bölgesine ayrılması olarak değerlendirmektedir. III. Hattuşili, Kadeş Savaşı’na kendi birliklerinin komutanı sıfatıyla katılmış; savaş sırasında gösterdiği önemli başarılar sayesinde ülke içindeki siyasal ve askerî nüfuzunu güçlendirmiştir. Savaştan dönüşü sırasında ise Hurri bölgesinde bulunan Lawazantiya (büyük olasılıkla Elbistan-Karahöyük) kentinde, kentin başrahibi Bentipşarri’nin kızı Puduhepa ile evlenmiştir.

Başkenti Tarhuntaşşa’ya taşıyan II. Muwatalli’nin ölümünün ardından tahta geçen oğlu Urhi-Teşup, yönetim merkezini yeniden Hattuşa’ya taşımış; III. Murşili (MÖ 1270-1265) adını alarak krallığını ilan etmiş ve amcası III. Hattuşili’nin yetkilerini sınırlandırmıştır (Dinçol, 1982: 50). Bu gelişmeden hoşnut olmayan III. Hattuşili (MÖ 1265-1240), mevcut yasal düzenlemelere aykırı biçimde bir saray darbesi gerçekteştirerek yeğenini tahttan uzaklaştırmış ve Hitit Devleti’nin yönetimini ele geçirmiştir. Hükümdarlığının ardından eşi Puduhepa’yı da “Büyük Kraliçe” unvanıyla taçlandırmıştır (Alp, 2005: 134-141; Soysal, 1995: 140 vd.; Sevinç Erbaşı, 2024: 143).

III. Hattuşili ve Puduhepa'nın birlikte yürüttükleri yönetimle Hitit tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Söz konusu süreçte özellikle Kraliçe Puduhepa, siyasal ve din alandaki etkinliğiyle ne çıkmıştır. Hurri kökenli olan kraliçe, Hurri kültürü ve din unsurlarının Hitit sarayında yaygınlaşmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Her ne kadar Hurri kültürünün etkileri Eski Krallık Dönemi'nden itibaren hissedilmekte ve Hurriler yaşadıkları coğrafya dolayısıyla Mezopotamya kültürünün taşıyıcısı konumunda bulunmaktaydıysa da, Puduhepa döneminde bu etki daha kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Kraliçe, Hitit panteonundaki tanrı ve tanrıçaları Hurri tanrılarıyla özdeşleştirmiş, ayrıca Hurri kökenli bayram ve ritüellerin başkentte resm olarak uygulanmasını sağlamış; böylece Hitit inanç sisteminin belirgin ölçüde Hurrileşmesine zemin hazırlamıştır (Martino, 2006: 67-8; Sevinç Erbaşı, 2024: 145; Gurney, 1977: 17-19).

III. Hattuşili, Kuzey Mezopotamya merkezli Asur Devleti'nin Suriye'de izlediği yayılcı politikalara karşı, Mısır ile yapılacak bir antlaşmanın zorunlu olduğuna inanıyordu. Bu doğrultuda, Kadeş Savaşı'ndan yaklaşık on beş yıl sonra, II. Ramses'in yirmi birinci saltanat yılında Mısır firavununa bir antlaşma nerisi iletmiştir. Söz konusu antlaşma metni, dönemin diplomatik dili olan Akadça ile gümüş bir tablet üzerine yazdırılarak Mısır'a gönderilmiştir (Sevinç, 2008c: 233). II. Ramses tarafından Mısır diline evrtilen antlaşma, Karnak Tapınağı'nın duvarlarına hiyeroglif yazı ile kazınmıştır.

Antlaşmanın zgn gümüş tablet nüshası günümüze ulaşmamış olmakla birlikte, Boğazköy kazılarında ele geçen kil tablet kopyaları sayesinde antlaşmanın hükümleri ayrıntılı biçimde bilinmektedir (Cohen, 2006: 244; Alp, 2005: 115-124; Sevinç Erbaşı, 2024: 145). Söz konusu metin, devletler hukuku açısından savunma ve saldırı konularında taraflara eşit yükümlülükler ve haklar tanınması bakımından, bilinen en eski uluslararası antlaşma

olarak kabul edilmektedir. Gümüş tablet üzerine yazılmış olan antlaşma metninin altında Büyük Kraliçe Puduhepa'nın mührünün de yer alması dikkat çekicidir. Puduhepa'nın bu uluslararası nitelikli antlaşmaya mührünü basması ve aktif bir biçimde diplomatik yazışmalara katılması, onun Eski Yakın Doğu dünyasında benzeri görülmemiş bir siyasal ve diplomatik yetkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Alp & Erkut, 2002: 1 vd.; Sevinç, 2008c: 233).

III. Hattuşili, Hitit tarihinin en güçlü ve etkili krallarından biri olarak değerlendirilmektedir. Hükümdarlığı süresince hem iç hem de dış politikada önemli başarılar elde etmiştir. Kralın icraatlarını belgeleyen ya da görsel olarak yansıtan çok sayıda yazılı kaynak ve anıtsal yapı günümüze ulaşmıştır. Fıraktin, Taşçı, Hanyeri ve Karadağ kaya anıtları, III. Hattuşili döneminde gerçekleştirilen imar faaliyetlerini ve ülkenin ulaştığı refah düzeyini ortaya koyan somut kanıtlar arasında yer almaktadır (Sevinç Erbaşı, 2024: 156-161).

III. Hattuşili'nin yönetiminin son evrelerinde Hitit-Asur ilişkilerinde belirgin bir gerilim yaşanmış; Asur Devleti'nin yayılmacı politikaları Hitit çıkarlarını tehdit eder hâle gelmiştir. Bununla birlikte, söz konusu dönemde iki güç arasında doğrudan bir askerî çatışma meydana gelmemiştir. III. Hattuşili'nin ölümünden sonra yerine oğlu IV. Tudhaliya geçmiştir.

IV. Tudhaliya (MÖ 1240-1215), III. Hattuşili ve Puduhepa kral çiftinin başlattığı dinî reform sürecinin en önemli uygulayıcılarından biri olarak öne çıkmaktadır. Bu kral, başkent Hattuša'da kapsamlı bir imar faaliyeti başlatmış; farklı kentlere ait kültürleri başkentte toplayarak her bir tanrı için ayrı tapınaklar inşa ettirmiştir (Taş, 2008: 46; Sevinç Erbaşı, 2024: 146). Söz konusu uygulama, dinî düzenlemelerin ötesinde, merkezi otoriteyi güçlendirmeye yönelik bilinçli bir siyasal strateji olarak değerlendirilmelidir. Zira bu dönemde Hitit ülkesinde çözülme ve iç gerilimlerin giderek belirginleştiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte,

yaklaşık altı yüzyıl boyunca varlığını sürdüren büyük bir imparatorluğun kısa sürede çökmesi söz konusu değildir. Hitit Devleti, Suriye toprakları da dâhil olmak üzere uzun süredir egemenliği altında bulundurduğu bölgeleri korumayı sürdürmüştür. Amurru Devleti, önceki dönemlerde olduğu gibi Hititlere bağlı bir krallık konumunu muhafaza etmiş ve Mısır ile Hitit Devleti'nin nüfuz alanları arasında tampon bir siyasi yapı işlevi görmüştür. Ancak bu süreçte Asur Devleti'nin giderek artan faaliyetleri Hititler açısından ciddi bir tehdit ve kaygı unsuru oluşturmaya başlamıştır. Buna rağmen Hitit Devleti, söz konusu dönemde hâlen Mısır, Babil ve Asur ile birlikte Ön Asya dünyasının dört büyük gücünden biri olma konumunu sürdürmekteydi.

IV. Tudhaliya'nın din politikalarının en somut göstergelerinden biri, Yazılıkaya kaya anıtıdır. Bu anıtta Hitit panteonunun başlıca tanrı ve tanrıçaları betimlenmiş olmakla birlikte, söz konusu ilahî figürlerin büyük ölçüde Hurri panteonuna ait unsurlardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Nitekim Hititlerin baş tanrıçası konumundaki Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Hurri tanrıçası Hepat ile; onun eşi olan ve Hititlerin baş tanrısı kabul edilen Fırtına Tanrısı ise Hepat'ın eşi Teşup ile özdeşleştirilmiştir. Bu durum, Hitit dinî sisteminin Geç İmparatorluk Dönemi'nde belirgin biçimde Hurrileştiğini göstermektedir (Bryce, 2023: 152-3; Popko, 1995: 118; Sevinç Erbaşı, 2024: 163; Seeher, 2011: 17-19).

Yazılıkaya kaya anıtının diğer bir odasında ise IV. Tudhaliya, koruyucu tanrısı Şarruma ile birlikte tasvir edilmiştir. Bu mekânın, söz konusu kralın ölü kültü için düzenlenmiş olabileceğini ileri süren araştırmacılar bulunmaktadır. Hitit inanç sistemine göre krallar, ölümünün ardından tanrısal bir statüye yükseltilmekte; metinlerde “kral öldü” ifadesi yerine “kral tanrı oldu” şeklinde bir söylem tercih edilmektedir. Kralların cenaze ritüelleri kapsamında naaşlarının yakıldığı, ardından on dört gün süren kapsamlı bir cenaze töreninin gerçekleştirildiği bilinmektedir. Yazılıkaya'da IV. Tudhaliya'nın

tanrılarla birlikte ve tanrısal bir nitelik taşıyacak biçimde betimlenmesi ile ölen kralın küllerinin yerleştirilmiş olabileceği düşünülen nişlerin varlığı, kaya anıtının en azından bir bölümünün mezar anıtı ya da ölü kültürüne hizmet eden bir kutsal alan olarak tasarlandığı görüşünü desteklemektedir (Seeher, 2011: 101-116; Sevinç Erbaşı, 2013: 339-349).

V. Tudhaliya'nın ölümünün ardından Hitit tahtına oğlu III. Arnuvanda (MÖ 1215-1213) geçmiştir. Ancak bu hükümdarlık dönemine ait yazılı belgelerin sayısı oldukça sınırlıdır. III. Arnuvanda devrinde Batı Anadolu'daki siyasal dengelerin Hititler aleyhine değişmeye başladığı, bölgede bulunan yerel beyler ve küçük krallıkların bir kısmı merkezi otoriteye karşı ayaklandığı anlaşılmaktadır. Devletin bu iç karışıklık süreci içerisinde, IV. Tudhaliya'nın diğer oğlu II. Šuppiluliuma Hitit tahtına çıkmıştır (Singer, 1985: 120; Sevinç Erbaşı, 2024: 149).

II. Šuppiluliuma (MÖ 1213-1185) döneminde Anadolu genelinde huzursuzluklar ve isyanlar daha da artmış; merkezi otoritenin zayıfladığı açık biçimde hissedilmiştir. Özellikle temelleri II. Muwatalli döneminde temelleri atılan Tarhuntašša Krallığı, Hitit merkezî gücünün parçalanmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Bunun yanı sıra, Asur Krallığı'nın giderek güçlenmesi, Hitit Devleti'nin en önemli ekonomik ve stratejik kaynaklarından biri olan Suriye bölgesindeki nüfuzunu tamamen kaybetmesine yol açmıştır. Bu gelişmelere ek olarak, MÖ 1190'lı yıllarda başlayan ve Yakın Doğu dünyasının genel siyasal ve ekonomik dengesini sarsan Deniz Kavimleri Göçü, mevcut istikrarsızlığı daha da derinleştirmiştir. Ancak son yıllarda gerçekleştirilen arkeolojik kazılar, Deniz Kavimleri olarak adlandırılan bu grupların Anadolu içlerine geniş ölçekte nüfuz etmediklerini ortaya koymaktadır (Macqueen, 2001: 55-6; Sevinç Erbaşı, 2024: 150). Dolayısıyla Hitit Devleti'nin yıkılışı doğrudan bu kavimlerin askerî faaliyetleriyle değil; onların yarattığı siyasal ve ekonomik kargaşa ile birlikte

yukarıda sıralanan iç ve dış etkenlerin birleşimi sonucunda gerçekleşmiştir. Buna karşılık, Mısır Firavunu III. Ramses (MÖ 1186-1155), Medinet Habu'daki tapınağının duvarlarında bu süreci, muhtemelen kendi askerî gücünü yüceltme amacıyla, farklı bir söylemle aktarmıştır:

“Adalar üzerindeki kavimler göç etmişlerdi. Bunların ordularından hiçbir memleket kurtulamadı. Hatti memleketlerinden Qode (Kadeş), Kargamış (Cerablus), Arward ve Alaşya (Kıbrıs) tahrip edildiler. Bunlar Amurru'ya yerleştiler ve halkını tamamen imha ettiler. Önlerinde bir ateşle Mısır'a doğru yürümeye başladılar. Bunların kuvvetleri Peleset, Theker, Shekelesh, Denyen, Weshesh gibi kavimlerden oluşuyordu. Bu kavimler Mısır'a ve dünyanın öbür ucundaki memleketlere kadar ellerini uzatıyorlardı. Kalplerinde güven ve birçok planlar vardı...”. (Edgerton-Wilson, 1936: 53, pl. 46; Burney, 2004: 247; Hawkins, 2000: 73; Kınal, 1962: 228; Doğanç, 2018: 6).

Tarihte “Ege Göçleri” olarak adlandırılan büyük ölçekli hareketlilik ve buna eşlik eden siyasal karışıklıkların ardından, Hellas (Yunanistan), Anadolu ve Suriye’de hüküm süren birçok büyük devlet tarih sahnesinden çekilmiştir. Bu bölgelerde, yaklaşık iki ila dört yüzyıl süren ve yazılı kaynakların büyük ölçüde ortadan kalktığı bir “sessizlik” ya da başka bir ifadeyle bir “karanlık dönem” yaşanmıştır. Hitit Devleti’nin yıkıldığı bu süreçte, Anadolu’da MÖ 2. binyılın başlarından itibaren kullanılan yazı geleneği de kesintiye uğramış ve uzun süreli bir süreklilik gösterememiştir. Bununla birlikte, Hitit kültürel ve siyasal mirası tamamen ortadan kalkmamış; Toros Dağları’nın güneyinde, Orta ve Güneydoğu Anadolu’da ve Kuzey Suriye’de ortaya çıkan küçük ölçekli kent devletleri bünyesinde “Geç Hitit” ya da “Suriye-Hitit” olarak adlandırılan kent devletleri aracılığıyla varlığını sürdürmüştür (MÖ 1200-700). Ege Göçleri sonrasında Hitit ve Mitanni gibi büyük imparatorlukların ortadan kalkmasıyla oluşan siyasal boşlukta ise Anadolu’da Frig,

Urartu ve Lidya gibi yeni devletler ortaya çıkmış ve bölgenin siyasi haritası yeniden şekillenmiştir.

Kültür ve Uygarlık

Devlet Yönetimi

Mutlak monarşi ile yönetilen Hitit Devleti'nde kral; başkomutan, başyargıç ve başrahip sıfatlarıyla siyasi, askerî ve dinî yetkileri şahsında toplamıştı ve devletin en yüksek otoritesini temsil ediyordu (Sevinç Erbaşı, 2024: 150). Büyük Kral (LUGAL.GAL) unvanını taşıyan Hitit kralları, uluslararası arenada Mısır, Babil ve Asur krallarıyla eşit statüde kabul edilmekteydi (Kuhrt, 2010: 348; Soysal, 2025: 189; Sevinç Erbaşı, 2024: 150). Tawananna unvanını taşıyan Hitit kraliçeleri saraydaki en yüksek kadın yönetici konumundaydılar. Antlaşmalara ve hukuki belgelere mühürlerini basıyorlardı ve eşlerinin ölümünden sonra da yetkileri devam ediyordu (Darga, 1984:29; Sevinç Erbaşı, 2024: 151).

Hitit prensleri, yönetim deneyimi kazanmaları amacıyla çeşitli kentlere yönetici olarak atanırken, prensesler diplomatik evlilikler yoluyla devletin dış politikasına katkı sağlamışlardır. Devlet bürokrasisindeki önemli makamların büyük ölçüde kraliyet ailesi üyeleri tarafından üstlenilmesi, Hitit yönetim anlayışında hanedan merkezli bir yapılanmanın benimsendiğini göstermektedir.

I. Hattuşili'nin vasiyetnamesi, Eski Krallık Dönemi'nde kralın çevresinde bir asiller zümresinin bulunduğunu ortaya koymaktadır (Alp, 2005: 68-71; Sevinç, 2008a: 24). Bu soylu kesimden oluşan Pankuş Meclisi, danışma organı niteliğinde işlev görmektedir. Yargısal konular ise Tuliya kurulları tarafından ele alınmaktaydı (Sevinç Erbaşı, 2024: 151). Eski Krallık Dönemi'nde oldukça etkin olduğu anlaşılan Pankuş Meclisi'nin, İmparatorluk Dönemi'nde merkezi otoritenin güçlenmesiyle birlikte etkisini büyük ölçüde yitirdiği görülmektedir. Bu süreçte kral, taşra yönetimini atadığı valiler ve diğer görevliler aracılığıyla yürütmüş;

taşradaki adli meseleler ise Yaşlılar Kurulu tarafından karara bağlanmıştır (Sevinç Erbaşı, 2024: 152).

Ekonomi ve Ticaret

Hitit ekonomisi esas olarak tarım ve hayvancılığa dayanmaktaydı (Kaya, 2017: 319; Sevinç, 2008a: 17; Sevinç Erbaşı & Gezmez, 2023: 173; Alparslan, 2020: 261-268). Tarımsal üretimde arpa ve buğday başta olmak üzere üzüm, bezelye, incir, zeytin, mercimek, fasulye, nohut, soğan, sarımsak ile elma, armut ve erik gibi çeşitli meyveler önemli bir yer tutmaktaydı (Ertem, 1987: 1 vd.; Hoffner, 1974: 60 vd.; Sevinç, 2008a: 17; Kaya, 2017: 319). Üzüm şarap üretiminde, arpa ise bira yapımında kullanılmaktaydı. Hayvancılık da Hitit ekonomik sistemi içerisinde gelişmiş bir konuma sahipti. Sığır, koyun ve keçi başta olmak üzere at, eşek, domuz ve köpek gibi hayvanların yetiştirildiği bilinmektedir (Ertem, 1965: 1 vd.; Kaya, 2017: 320). Ayrıca arıcılık faaliyetlerinin de gerçekleştirildiğine dair bulgular mevcuttur (Ertem, 1965: 242-244; Kaya, 2017: 320; Sevinç, 2008a: 17).

Tarım ve hayvancılığın yanı sıra Anadolu'nun zengin maden kaynakları, özellikle bakır ve gümüş, Hitit ekonomisi açısından büyük önem taşıyordu (Alparslan, 2010: 3; Sevinç Erbaşı & Gezmez, 2023: 173). Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nden itibaren devlet denetimi altında bulunan madencilik faaliyetleri, Hititlerde de aynı anlayışla sürdürülmüştür. Madenlerin çıkarılması, işlenmesi, dağıtımı ve ticareti doğrudan kralın denetimi altındaydı.

Üretim faaliyetlerinin temelini çiftçiler oluşturmakla birlikte, Hitit toplumunda doktorlar, marangozlar, taş ustaları, çömlekçiler, balıkçılar, terziler, aşçılar ve bekçiler gibi çeşitli meslek gruplarının varlığı da bilinmektedir (Macqueen, 1986: 97). Bu durum, Hitit toplumunda gelişmiş bir iş bölümünün bulunduğunu göstermektedir.

Hitit kralları, devletin kuruluşundan itibaren Doğu Akdeniz ticaret yolları üzerinde stratejik öneme sahip kıyı kentlerini denetim

altına almaya yönelik bir politika izlemişlerdir. Bu bağlamda, bölgenin en önemli liman kentlerinden biri olan Ugarit, İmparatorluk Dönemi'nde Hitit Devleti'nin egemenliği altına girmiştir (Alparslan, 2003: 34; Sevinç, 2008a: 23). Hitit toplumunda bireylere devlet adına yüklenen ve luzzi olarak adlandırılan angarya yükümlülüğü bulunmaktaydı. Buna göre vatandaşlar, haftanın belirli günlerinde kamu yararına devlet hizmetlerinde çalışmakla yükümlüydüler. Bu uygulama, hem ekonomik üretimin sürekliliğini sağlamayı hem de devletin ihtiyaç duyduğu iş gücünü temin etmeyi amaçlamaktaydı.

Toplumsal Yapı ve Aile

Hitit toplumunda özgür insanlar ve köleler olmak üzere iki ana sınıf vardı. Özgür insanlar ise kendi aralarında ekonomik durumlarına göre çok farklı sınıflara ayrılıyordu. Kralın çevresindeki asiller ve üst tabaka bu sınıfın en üst tabakasını oluşturuyordu. NAM.RA'lar (savaş tutsakları) kralın görevlendirdiği tapınak ya da devlet arazilerinde işçi olarak çalışıyorlardı. Bunlar doğrudan kralın kontrolü altında bulunuyorlardı. Çalıştıkları yerden ayrılamıyorlardı ve ülkelerine ya da başka bir yere gitmeleri yasaktı. (Sevinç, 2008a: 27). NAM.RA'lar tamamen devletin kontrolünde altında yaşamlarını sürdürmek zorundaydılar (Ünal, 2005: 147; Bryce, 2003: 67; Sevinç, 2008a: 28). Toplumun en alt kesiminde köleler yer alıyordu. Efendinin köle üzerinde sınırsız yetkileri vardı. Sahibi isterse kölesini sakatlayabilir hatta öldürebilirdi (Alp, 1947: 477). Ancak Hitit yasaları kölelere bazı haklar da veriyordu. Sınırlı da olsa mülkiyet edinme hakkı, kuşata (başlık parası) ödemek şartıyla özgür bir kadınla evlenme hakları, da vardı. Bununla birlikte Eski Krallık döneminde var olan mülkiyet hakkının daha sonraki süreçte ortadan kalktığı anlaşılmaktadır (Macqueen, 1986: 75.).

Hititlerde ataerkil bir yapı vardı. Bazı Hitit kraliçelerinin ayrıcalıklı haklara sahip olması bu gerçeği değiştirmemektedir (Sevinç 2008a: 29). Bu yapıda aile babası karısı ve çocukları

üzerinde sınırsız yetkilere sahipti. Örneğin baba öldürdüğü bir adamın yerine çocuklarından birini verebilirdi. Yine zina yapan eşini öldürmek ya da bağışlamak tamamen kocanın tasarrufunda idi (Gurney, 1990: 82). Aynı durumda kadının böyle bir hakkı bulunmuyordu. Boşanma durumunda da çocuklardan sadece bir tanesi kadına verilirken diğerleri kocada kalıyordu (Alp, 1947: 475). Yine kadının kocası ölmüşse kayınbiraderi ya da kocasının yakın bir akrabasıyla evlendirilmesi kuralı (levirat) tüm Önasya toplumlarında olduğu gibi Hititlerde de uygulanıyordu (Alp, 1947: 475)

Hititlerde evlilik için bazı şartların yerine getirilmesi gerekiyordu. Evlilik sürecinin ilk aşaması nişanlılık evresiydi. Nişanın gerçekleşebilmesi için erkeğin kıza kuşata denen başlık parasını ödemesi gerekiyordu. Bunun karşılığında kız tarafı ise ivaru adı verilen çeyizini getirirdi (Darga, 1984: 64). Kadın herhangi bir sebeple nişanı bozduğu takdirde aldığı kuşata'yı iade etmek zorundaydı. Hitit kanunları aile içi cinsel ilişkiler konusunda oldukça katıydı. Bu tür cinsel ilişkiler ölümle cezalandırılıyordu (Alp, 1947: 474).

Din

Hitit dini politeist (çok tanrılı) nitelikli bir dindi (Gurney, 1977: 4; Sevinç Erbaşı, 2024: 162). Hititler Anadolu'ya göç ettikten sonra yerli halklarla sıkı ilişkiler kurdukları için Anadolu tanrılarını ve kültlerini çok yakından tanıma fırsatı bulmuşlardı. Bu nedenle Hitit Devleti kurulduktan sonra bu Anadolu tanrılar ve kültler Hitit dini içinde yerlerini almışlardır (Sevinç, 2008a: 13). Hatta ele geçirdikleri bölgelerdeki yerel tanrı ve tanrıçaların kültlerini kendi panteonlarına dahil edip onların önemlerini korumaları için gerekli tedbirleri almışlardır (Sevinç, 2008b: 176; Masalcı Şahin, Sir Gavaz & Dalkılıç, 2023: 25). İlişkide oldukları Eski Mezopotamya'nın tanrıları da Hitit dininde önemli bir yere sahip olmuştur. Bu dini politika Hititlerin zengin bir panteona sahip olmasını sağlamıştır.

Hitit krallık ideolojisine göre ülke Fırtına Tanrısı'nın malıdır ve Hitit kralı tanrının yeryüzündeki temsilcisidir. Hititler Arinna, Zippalanda ve Nerik gibi kutsal kentlere ayrıcalık tanımışlardır (Alp, 1949: 251-3; Sevinç, 2008a: 14-5).

Hitit panteonu, gökyüzü tanrıları ve yeraltı dünyası tanrıları şeklinde iki ana kategoriye ayrılıyordu (Martino, 2006: 91; Sevinç, 2008b: 177). Hititlerin baş tanrı-tanrıça çifti olan Fırtına Tanrısı ve eşi Arinna'nın Güneş Tanrıçası idi (Gurney, 1990: 114-5; Sevinç Erbaşı, 2024: 162). Tarım ve bereket tanrısı Telipinu, ölü kültürle ilişkili olan Lelwani diğer önemli Hitit tanrılarıydı (Reyhan, 2009: 86; Otten, 1950, 119-136). Hititlerde yeraltı dünyası karanlık ve kirli vb. gibi olumsuz ifadelerle tanımlanıyordu. Kasvetli ve karanlık olarak algılanan yeraltı dünyasının tanrıları da ikinci dereceden tanrılar olarak nitelendiriliyordu (Sevinç, 2008c: 233, 236). İmparatorluk Dönemi'nde Hurri etkisiyle Fırtına Tanrısı'nın yerini Teşup, Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın yerini ise Hepat almıştır (Bryce, 2003: 152-3; Sevinç Erbaşı, 2024: 163; Popko, 1995: 118).

Sonuç

Hititler Anadolu'ya göç ettikten Hitit Devleti, MÖ II. binyılda Anadolu'da ortaya çıkmış, siyasal örgütlenmesi, askerî gücü, hukuki düzenlemeleri ve zengin kültürel yapısıyla Eski Yakın Doğu'nun önde gelen uygarlıklarından biri olmuştur. Anadolu'nun bilinen ilk merkezi devletini kuran Hititler yalnızca Anadolu tarihinin değil, Eski Yakın Doğu'nun siyasi tarihinin şekillenmesinde de belirleyici bir rol oynamıştır. Hitit siyasi tarihi incelendiğinde, devletin kuruluşundan itibaren hem iç siyasal istikrarın sağlanmasına hem de Anadolu'nun güneyi ve Kuzey Suriye'ye yönelik yayılmacı bir dış politikanın benimsendiği görülmektedir. I. Hattuşili ile başlayan Eski Krallık Dönemi, Hititlerin askerî ve idari kapasitesini ortaya koyarken; I. Murşili'nin Babil Seferi, devletin uluslararası alandaki gücünü açıkça

göstermiştir. Ancak bu askerî başarılar, hanedan içi çekişmeler ve suikastlar nedeniyle uzun süreli bir istikrara dönüşmemiştir.

İmparatorluk Dönemi'nde ise Hitit Devleti, I. Şuppiluliuma ve ardılları sayesinde Anadolu'nun tamamına yakınında ve Kuzey Suriye'de hâkimiyet kurarak dönemin büyük güçlerinden biri hâline gelmiştir. Bu süreçte Hititler, yalnızca askerî güçle değil; antlaşmalar, diplomatik evlilikler ve vassal krallık sistemi aracılığıyla da nüfuz alanlarını genişletmişlerdir. Mısır ile Kadeş Savaşı'ndan 15 yıl sonra yapılan Dostluk Antlaşması, devletler hukuku açısından taşıdığı önem kadar, Hititlerin diplomasi alanındaki gelişmişliğini de ortaya koymaktadır. Antlaşmanın Büyük Kraliçe Puduhepa'nın mührünü taşıması ise Hitit kraliçelerinin siyasal ve hukuki alandaki etkinliğini açıkça göstermektedir.

Hitit devlet yönetimi mutlak monarşik bir yapıya dayanmakla birlikte, Eski Krallık Dönemi'nde Pankuş Meclisi gibi danışma organlarının varlığı bilinmektedir. Zamanla kralın yetkilerinin artmasıyla bu kurumların etkisi azalmış, merkezi otorite daha da güçlenmiştir. Kralın başkomutan, başyargıç ve başrahip sıfatlarını şahsında toplaması, Hitit yönetim anlayışında siyasal, askerî ve dinî otoritenin ayrılmaz bir bütün oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Toplumsal yapı açısından Hititler, özgürler, NAM.RA'lar ve kölelerden oluşan hiyerarşik bir toplum düzenine sahipti. Ataerkil aile yapısı ve erkek egemen hukuki uygulamalar, dönemin genel Yakın Doğu toplumlarıyla paralellik göstermektedir. Bununla birlikte, Hitit hukuk sisteminin kölelere sınırlı da olsa bazı haklar tanınması, bu alandaki görece esnekliği yansıtmaktadır. Ekonomik açıdan ise tarım, hayvancılık ve madencilik temel üretim alanlarını oluşturmuş; Anadolu'nun zengin maden kaynakları Hitit ekonomisine büyük katkı sağlamıştır. Doğu Akdeniz ticaret yollarının denetimi, devletin ekonomik ve stratejik gücünü pekiştiren önemli bir unsur olmuştur.

Hitit dini, çok tanrılı yapısı ve farklı kültürlerden unsurları bünyesinde barındırmasıyla dikkat çekmektedir. Anadolu'nun yerli inançları, Mezopotamya ve özellikle Hurri dini unsurlarıyla birleşerek son derece zengin bir panteon oluşturulmuştur. İmparatorluk Dönemi'nde Hurri etkisinin artmasıyla birlikte Hitit dini belirgin biçimde dönüşmüş; bu durum Yazılıkaya gibi anıtsal yapılarda somut biçimde gözlemlenmiştir. Kralların ölümden sonra tanrısal bir statüye yükseltilmesi, Hitit krallık ideolojisinin dinle olan güçlü bağını ortaya koymaktadır.

Son olarak, MÖ 12. yüzyılın sonlarında yaşanan siyasal, ekonomik ve toplumsal krizler, Hitit Devleti'nin yıkılmasına yol açmıştır. Ege Göçleri, Asur baskısı, iç isyanlar ve merkezi otoritenin zayıflaması bu süreci hızlandırmıştır. Ancak Hitit uygarlığı tarih sahnesinden tamamen silinmemiş; Geç Hitit kent devletleri aracılığıyla kültürel ve siyasal mirasını yüzyıllar boyunca yaşatmıştır.

Kaynakça

Akurgal, E. (1993). *Anadolu uygarlıkları*. İstanbul: Net Turistik Yayınları.

Alp, S. & Erkut, S. (2002). Hitit Kralı III. Hattuşili ile Kraliçe Puduhepa'nın gümüş tablet üzerindeki mühürleri. *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 5 (1), 1-6.

Alp, S. (1949). Hititlerde sosyal sınıf Nam.Ra'lar ve ideogramın Hititçe karşılığı. *Belleten*, 13(50), 245-270.

Alp, S. (19947). Hitit kanunları hakkında. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5 (5), 465-482.

Alp, S. (1997). Assur Ticaret Kolonileri Çağında Kaneş / Neşa'da Hititlerin varlığı ve yoğunluğu. *Archivum Anatolicum*, 3(1), 1-17.

Alp, S. (2005). *Hitit Çağında Anadolu / çiviyazılı ve hiyeroglifyazılı kaynaklar*. Ankara: Tübitak Yayınları.

Alparslan, M. (2003). Hititler Çağında Anadolu ve çevresinde ticaret. *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri*, 9-10 Mayıs 2002, İstanbul, Türkiye, (ss. 29-36).

Alparslan, M. (2010). *Eski Anadolu'da ticaret (M.Ö. II. Binyıl)*. İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.

Alparslan, M. (2020). Bir imparatorluğu ayakta tutabilmek: Ekonomi ve ticaret. M. D. Alparslan & M. Alparslan (Ed.). *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu içinde* (s.506-519). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

Balkan, K. (1957). *Letter of King Anum-Hirbi of Mama to King Warshama of Kanish*. Ankara: TTK Basımevi.

Bryce, T. (2002). *Life and society in the Hittite world*. Oxford: Oxford University Press.

Bryce, T. (2003). *Hitit dünyasında yaşam ve toplum*. (M. Günay, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Bryce, T. (2005). *The Kingdom of the Hittites*. Oxford: Oxford University Press.

Burney, C. (2004). *The historical dictionary of the Hittites*. Maryland, Toronto & Oxford: The Scarecrow Press.

Conhen, Y. (2006). Hittite historical texts I: “The Hittite-Egyptian treaty”. M.W. Chavalas (ed.), *The Ancient Near East: Historical Sources in Translation* içinde (s. 244-248). Malden, MA & Oxford: Blackwell Pub.

Darga, M. (1984). *Eski Anadolu’da kadın*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Dinçol, A. (1982). Hititler. *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi* I içinde (s. 18-120), İstanbul: Görsel Yayınlar.

Doğancı, K. (2018). Geç Hitit Beylikleriyle Yeni Asur İmparatorluğu arasındaki siyasi ilişkiler. B. Şimşek, C. Şahin, S. Avşaroğlu, E. Akgöz (ed.), *Sosyal ve Beşeri Bilimler Çalışmaları 2018* içinde (s. 6-16). Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Edgerton, W. F. & Wilson, J. A. (1936). *Historical records of Ramses III: the texts in Medinet Habu*. Volumes I and II. Chicago: University of Chicago Press.

Erol, H. (2024). Anadolu’da tarihi çağların başlaması: Asur Ticaret Kolonileri Dönemi. F. Sevinç Erbaşı & K. Doğancı (Ed.), *Anadolu Uygarlıkları* içinde (s. 81-124). Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.

Ertem, H. (1965). *Boğazköy metinlerine göre Hititler Devri Anadolu’sunun faunası*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Ertem, H. (1987). *Boğazköy metinlerine göre Hititler Devri Anadolu'sunun florası*. Ankara: TTK Yayınları.

Gurney, O. R. (1977). *Some aspects of Hittite religion*. Oxford: Oxford University Press.

Gurney, O. R. (1990). *The Hittites*. London: Penguin Books.

Günbattı, C. (2012). *Kültepe-Kaniş, Anadolu'da ilk yazı, ilk belgeler*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Hawkins, J. D. (2000). *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions I-III*. Berlin & New York: Walter de Gruyter.

Hoffner, H.A. (1974). *Alimenta Hethaeorum: food production in Hittite Asia Minor*. New Haven: American Oriental Society.

Hornung, E. (2004). *Ana hatlarıyla Mısır Tarihi*. (Z.A. Yılmaz, Çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Kaya, M.A. (2017). *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi I*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Kınal, F. (1962). *Eski Anadolu Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kınal, F. (1967). *Yamhad Krallığı*. Tarih Araştırmaları Dergisi, 5(8), 195-211.

Kuhrt, A. (2010). *Eskiçağ'da Yakındoğu*. (Dilek Şendil, Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Macqueen, J. G. (2001). *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*. (E. Davutoğlu, Çev.). Ankara: Akılçelen Kitaplar.

Macqueen, J.G. (1986). *The Hittites and their contemporaries in Asia Minor*. London: Thames and Hudson.

Martino, S. (2006). *Hititler*. (Erendiz Özbayoğlu, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.

Masalıcı Şahin, G., Sir Gavaz, Ö. & Dalkılıç, S. (2023). Boğazkale arşivinden dini içerikli yeni Hitit tablet parçaları. *TAD*, 42(73), 23-54.

Memiş, E. (1994). Hitit sarayında kraliçelerin rolü. *Belleten*, 58 (222), 279-294.

Microop, M. (2006). *Antik Yakındoğu'nun Tarihi İÖ 3000-323*. (Sinem Gül, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Otten, H. (1950). Die Gottheit Lelvani der Bogazköy-Texte. *Journal of Cuneiform Studies*, 4, 119-136.

Özgüç, T. (2005). *Kültepe. Kaniş/Neša*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Popko, M. (1995). *Religions of Asia Minor*. Warsaw: Academic Publications Dialog.

Reyhan, E. (2009). The missing God Telipinu myth: a chapter from the ancient Anatolian mythology. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28 (45), 85-106.

Reyhan, E. (2017). *Hitit Devletinde siyaset ve yönetim: direktif, yemin ve sadakat*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Seeher, J. (2011). *Taşa yontulu Tanrılar: Hitit kaya tapınağı Yazılıkaya*. (Çev. S. Bulgurlu Gün). İstanbul: Ege Yayınları.

Sevinç Erbaşı, F. & Gezmez, A. (2023). Hitit Eski Krallık Döneminde Suriye politikası ve Mısır ile ilişkiler. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11 (34), 172-193.

Sevinç Erbaşı, F. (2013). *Hititlerde öteki kurban ve büyü: cenaze / diğer ritüeller*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Sevinç Erbaşı, F. (2021). Güneş tutulmalarının Hitit dünyasındaki yansımaları hakkında bazı gözlemler. M. Erşan & E. Gümüşsoy (Ed.). *Tarihin Peşinde Hayatın İçinde: Selahaddin*

Önder'e Armağan içinde (s. 25-40). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

Sevinç Erbaşı, F. (2023). Alaca Höyük'te Hitit bayramları ve kurban uygulamaları. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(35), 822-844.

Sevinç Erbaşı, F. (2024). Hititler. F. Sevinç Erbaşı & K. Doğançı (Ed.). *Anadolu Uygarlıkları* içinde (s. 125-174). Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.

Sevinç, F. (2008a). Hititlerin Anadolu'da kurdukları siyasi ve sosyal sistem. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 11-32.

Sevinç, F. (2008b). Hitit dininde Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve onunla özdeş tutulan diğer Tanrıçalar. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (1), 175-195.

Sevinç, F. (2008c). Hititlerde yeraltı dünyası. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(1), 231-247.

Sir Gavaz, Ö. (2008). Hitit İmparatorluk Devri krallarından I. Şuppiluliuma döneminde Anadolu. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(1), 21-39.

Sir Gavaz, Ö. (2010). MÖ 14. yy. Amurru-Hitit ilişkileri. *Kubaba*, 15, 31-41.

Sir Gavaz, Ö. (2024). Hitit ve Mısır arasında yapılan Kuruştama Antlaşması ve Kadeş Barışını hazırlayan şartlar. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11(3), 1566-1584.

Soysal, O. (1995). "III. Hattusili Büyük Metni", bir Hitit belgesini tanımlama denemesi. *Archivum Anatolicum*, 1, 137-150.

Taracha, P. (1991). Hittites in Alaca Hüyük? An old question reconsidered. *Archaeologia Polona*, 29, 71-78.

Taş, İ. (2008). *Hitit Kralı IV. Tudhaliya: Asur Devleti'ne ve Suriye'deki vassal krallıklara yönelik politikası*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Ünal, A. (2002). *Hititler döneminde Anadolu 1*. İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.

Ünal, A. (2005). *Hititler Devrinde Anadolu 3*. İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.

Yiğit, T. (2010). Eski Hitit Krallığının Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye politikası. *XV. Türk Tarih Kongresi*, (11-15 Eylül 2006), Ankara, Türkiye, (ss. 97-108).

BÖLÜM 6

ESKİ TÜRKLERDE AİLE BİRLİĞİ VE EVLİLİKLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ayten AKCAN ¹

1. Giriş

Aile, insanlık tarihinin en eski ve en temel sosyal kurumlarından biri olarak kabul edilmektedir. Toplumların oluşumunda, kültürel değerlerin aktarılmasında ve sosyal düzenin korunmasında her zaman aile kurumu merkezi bir rol üstlenmiştir (Mandaloğlu, 2022, s. 481). Türk toplumu açısından aile, yalnızca biyolojik bağlara dayalı bir birliktelik değil; aynı zamanda kültürel, ahlaki ve toplumsal değerlerin kuşaktan kuşağa aktarıldığı temel bir yapı taşıdır (Dündar, 2025, s. 21). Bu nedenle aile, Türk toplumunun tarihsel gelişiminde ve sosyal yapısının şekillenmesinde vazgeçilmez bir unsur olarak görülmüştür (Aksoy, 2011, s. 46).

Eski Türk toplumunda aile, bireyin topluma katılımını sağlayan ilk sosyal çevre olmasının yanı sıra, ekonomik üretim ve dayanışmanın da merkezinde yer almıştır (Onay, 2012, s. 349). Göçebe yaşam tarzının hâkim olduğu Türkistan coğrafyasında, hayvancılığa dayalı ekonomik yapı, aile bireyleri arasındaki iş bölümünü zorunlu kılmış ve aileyi üretimin temel birimi haline getirmiştir (Kara, 2019, s. 61). Dolayısıyla Eski Türk toplumunda

¹ Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, Sungurlu Meslek Yüksek Okulu, Çorum Orcid: 0000-0003-0974-5263

aile, yalnızca özel yaşamın değil, kamusal ve ekonomik hayatın da belirleyici unsurlarından biridir.

Eski Türklerde aile yapısı incelendiğinde, çekirdek aile modelinin yaygın olduğu, ancak akrabalık bağları yoluyla geniş aile ilişkilerinin de güçlü biçimde korunduğu görülmektedir (Mandaloğlu, 2022, s. 483). Akrabalık sistemi, bireyler arasında dayanışmayı artırmış ve toplumsal bütünlüğün sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır (Taşbaş, 2019, s. 250). Bu durum, Türk toplumunda ailenin yalnızca bireysel bir kurum değil, aynı zamanda toplumsal düzenin devamlılığını sağlayan bir mekanizma olduğunu göstermektedir.

Aile kurumunun önemi yalnızca sosyal ve ekonomik alanlarla sınırlı kalmamış; aynı zamanda kültürel ve inanç temelli bir boyut da kazanmıştır. İslamiyet öncesi Türk toplumunda atalara saygı, soyun devamı ve töre anlayışı, aile yapısı içerisinde anlam kazanmış ve aile kutsal bir birlik olarak değerlendirilmiştir (Onay, 2012, s. 351). Bu anlayış, aile bireyleri arasındaki sorumluluk bilincini güçlendirmiş ve toplumsal normların korunmasını sağlamıştır (Tishin, 2019, s. 10).

Aile, Türk devlet geleneğinin temelini oluşturan sosyal yapıların da en küçük birimini meydana getirmiştir. Ailelerin birleşmesiyle oluşan oba, boy ve budun gibi yapılar, Türk devlet teşkilatının sosyal temelini oluşturmuştur (Özkan, 2018, s. 39). Bu durum, aile kurumunun yalnızca özel alanla sınırlı olmadığını, aynı zamanda siyasal ve yönetsel yapının da temelinde yer aldığını ortaya çıkarmaktadır (Kara, 2019, s. 65).

Eski Türk toplumunda kadın ve erkek rolleri de aile yapısı çerçevesinde şekillenmiştir. Erkekler genellikle dış ilişkiler, hayvancılık ve savunma ile ilgilenirken; kadınlar aile içi düzenin sağlanması, çocukların yetiştirilmesi ve ekonomik faaliyetlerin yönetiminde aktif rol üstlenmiştir (Aksoy, 2011, s. 50). Kadının bu

konumu, Türk ailesinin dengeli ve işlevsel bir yapıya sahip olduğunu göstermekte ve aile kurumunun toplumdaki önemini daha da pekiştirmektedir (Tishin, 2019, s. 8).

Bu çalışmanın amacı, Türk toplumunun temelini oluşturan aile kurumunun tarihsel gelişimini, sosyal işlevlerini ve kültürel önemini ortaya koymaktır. Özellikle İslamiyet öncesi Türk toplumunda aile yapısının nasıl şekillendiği, ailenin toplumsal düzen, kültürel aktarım ve devlet yapısı üzerindeki etkileri incelenecektir. Bu bağlamda aile, yalnızca bireysel bir kurum olarak değil; toplumun sürekliliğini sağlayan temel bir yapı taşı olarak ele alınacak ve tarihsel kaynaklar ile akademik çalışmalar ışığında değerlendirilecektir.

2. Eski Türk Toplumunda Aile Kavramı

2.1. Ailenin Tanımı ve Önemi

Eski Türk toplumlarında aile, yalnızca biyolojik akrabalık ilişkilerine dayanan dar bir birlik değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve kültürel düzenin devamlılığını sağlayan temel bir kurum olarak kabul edilmiştir (Kafesoğlu, 1980, s. 110). Aile birliği, bireyin toplumsal kimliğini kazandığı ilk ortam olup, toplumsal değerlerin ve geleneklerin aktarıldığı başlıca yapı olarak işlev görmüştür (Golden, 1992, s. 29). Bu yönüyle aile, eski Türklerde yalnızca özel hayatın değil, kamusal düzenin de temelini oluşturmaktadır (Akın, 2005, s. 74).

Tarihsel kaynaklar, eski Türklerde aile kavramının geniş bir anlam taşıdığını göstermektedir. Aile, çekirdek üyelerin ötesinde sülale, boy ve hatta zaman zaman kabile düzeyindeki akrabalık ilişkilerini kapsayan bir yapıydı (Tekin, 1992, s. 44). Bu durum, bireyin yalnızca kendi ailesine değil, bağlı olduğu daha büyük

toplumsal birimlere karşı da sorumluluk taşımasını beraberinde getirmiştir (Özbaran, 2010, s. 53).

Eski Türk toplumunda ailenin önemi, göçebe yaşam tarzının doğurduğu zorunluluklarla daha da artmıştır. Göçebe ve yarı göçebe yaşam koşulları, bireyler arasında güçlü bir dayanışmayı gerekli kılmış, bu dayanışmanın merkezi ise aile olmuştur (İnalcık, 2009, s. 67). Hayvancılık, avcılık ve sınırlı tarım faaliyetlerinin sürdürülebilmesi, aile üyelerinin birlikte hareket etmesine bağlıydı (Roux, 1994, s. 41). Aile aynı zamanda eski Türklerde siyasal ve askerî yapının da temelini oluşturmaktaydı. Boy ve devlet teşkilatlanmasının en alt birimi aileydi ve aileler bir araya gelerek boyları meydana getirirdi (Kafesoğlu, 1980, s. 115). Bu nedenle aile birliğinin güçlü olması, doğrudan devletin ve toplumsal düzenin gücüyle ilişkilendirilmiştir (Golden, 1992, s. 31).

Eski Türk düşüncesinde aile, kutsal bir birlik olarak algılanmıştır. Aileye bağlılık, yalnızca dünyevi bir zorunluluk değil, aynı zamanda töre tarafından belirlenen ahlaki bir yükümlülük olarak değerlendirilmiştir (Tekin, 1992, s. 47). Töre, aile içindeki ilişkileri düzenlemiş; saygı, itaat ve dayanışma gibi değerleri zorunlu kılmıştır (Akın, 2005, s. 77).

Aile kurumunun bir diğer önemli işlevi, kültürel sürekliliği sağlamasıdır. Destanlar, sözlü anlatılar ve gelenekler çoğunlukla aile ortamında aktarılmış, böylece kolektif hafıza canlı tutulmuştur (Özbaran, 2010, s. 58). Örneğin Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan'ın çocuklarına ülkeyi paylaştırırken töreye ve ataların mirasına vurgu yapması, kültürel değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasında ailenin rolünü açıkça göstermektedir. Benzer biçimde Dede Korkut Hikâyeleri'nde aile büyüklerinin nasihatleri, evlilik ritüelleri ve çocuk yetiştirme anlayışı, Türk toplumunun ahlaki ve sosyal değerlerinin korunmasında ailenin merkezi konumunu yansıtmaktadır. Bu anlatılarda Dede Korkut'un bilge bir aile büyüğü

olarak yol gösterici olması, sözlü kültürün aile ekseninde aktarıldığını ortaya koymaktadır.

Ayrıca Manas Destanı'nda Manas'ın annesi ve babası tarafından yetiştirilme süreci, kahramanlık, bağlılık ve sorumluluk gibi değerlerin aile içinde kazandırıldığını göstermektedir. Bu aktarım süreci, Türk kültürünün yüzyıllar boyunca büyük ölçüde korunabilmesinde etkili olmuştur (Roux, 1994, s. 46). Eski Türklerde aile; bireyin korunmasını, üretimin sürdürülmesini, kültürel değerlerin aktarılmasını ve toplumsal düzenin devamını sağlayan çok yönlü bir kurumdur (İnalçık, 2009, s. 70). Bu özellikleriyle aile, eski Türk toplumunun hem sosyal hem de tarihsel gelişiminde merkezi bir rol üstlenmiştir (Kafesoğlu, 1980, s. 120).

2.2. Ailenin Yapısı

Eski Türk toplumlarında aile yapısı genel olarak ataerkil bir karakter taşımakla birlikte, bu yapı katı bir erkek egemenliği biçiminde değil, görev ve sorumluluk temelli bir hiyerarşi şeklinde örgütlenmiştir (Kafesoğlu, 1980, s. 116). Ailenin reisi çoğunlukla erkek olmakla birlikte, bu konum daha çok ailenin korunması, geçimin sağlanması ve dış ilişkilerin yürütülmesiyle ilişkilendirilmiştir (Golden, 1992, s. 35).

Ataerkil yapı içerisinde aile reisinin otoritesi, töre ile sınırlandırılmıştır ve keyfi bir güç kullanımına izin verilmemiştir (Tekin, 1992, s. 49). Töre, aile içindeki bireylerin hak ve sorumluluklarını belirlemiş, böylece aile düzeninin korunmasını sağlamıştır (Akın, 2005, s. 81). Bu durum, eski Türk ailesinde düzenin hukukî ve ahlaki bir çerçeve içinde şekillendiğini göstermektedir (Roux, 1994, s. 44).

Eski Türklerde aile yapısı, çekirdek aile ve geniş aile olmak üzere iki temel biçimde görülmektedir (Özbaran, 2010, s. 60).

Çekirdek aile; anne, baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşurken, geniş aile aynı soydan gelen birden fazla çekirdek ailenin bir arada yaşamasıyla meydana gelmiştir (Kafesoğlu, 1980, s. 118). Geniş aile yapısı, özellikle göçebe yaşam tarzının hâkim olduğu dönemlerde yaygınlık kazanmıştır (İnalcık, 2009, s. 69). Geniş aile düzeni, ekonomik üretimin sürekliliği açısından büyük önem taşımıştır. Hayvancılık, tarım ve el sanatları gibi üretim faaliyetleri aile bireyleri arasında paylaştırılmış ve kolektif emek esas alınmıştır (Golden, 1992, s. 38). Bu iş bölümü hem aile içi dayanışmayı güçlendirmiş hem de toplumsal refahın korunmasına katkı sağlamıştır (Akın, 2005, s. 84).

Eski Türk ailesinde kadın, aile yapısının pasif bir unsuru değildir. Kadın; evin idaresi, çocukların yetiştirilmesi ve ekonomik faaliyetlerde aktif rol almıştır (Roux, 1994, s. 47). Bazı tarihî kayıtlarda kadınların, eşleri yokken aileyi temsil ettiği ve karar alma süreçlerine katıldığı belirtilmektedir (Tekin, 1992, s. 51). Bu durum, eski Türk ailesinde kadın-erkek ilişkilerinin karşılıklı sorumluluk esasına dayandığını göstermektedir (Özbaran, 2010, s. 63). Türk destanlarında kadın, ailenin merkezinde yer alan, saygın ve etkin bir konuma sahiptir (Kaplan, 2011, s. 132). Dede Korkut Hikâyeleri'nde kadın; eş, anne ve gerektiğinde alp tipine yaklaşan özellikleriyle tasvir edilmektedir (Ergin, 2019, s. 64). Bamsı Beyrek ile Banu Çiçek anlatısında, kadının evlilikte söz sahibi olması ve savaşçı nitelikler taşıması, Türk ailesinde kadın-erkek ilişkilerinin görece dengeli olduğunu göstermektedir (Ergin, 2019, s. 118). Yine çocuklar, aile yapısının devamlılığını sağlayan en önemli unsurlar arasında yer almıştır. Çocuklar küçük yaşlardan itibaren aile içinde belirli sorumluluklar üstlenmiş ve üretim sürecine dâhil edilmiştir (İnalcık, 2009, s. 72). Bu süreç, çocukların toplumsal hayata hazırlanmasını sağlamış ve aile bağlarını güçlendirmiştir (Akın, 2005, s. 86).

Aile yapısının bir diğer önemli unsuru, akrabalık ilişkileridir. Amca, dayı, hala ve teyze gibi akrabalar, aile yapısının doğal bir parçası olarak kabul edilmiştir (Kafesoğlu, 1980, s. 121). Bu geniş akrabalık ağı, zor zamanlarda karşılıklı yardımlaşmayı mümkün kılmıştır (Golden, 1992, s. 40). Eski Türk ailesinde aile içi anlaşmazlıklar, öncelikle aile büyükleri tarafından çözülmeye çalışılmıştır. Yaşlılar, deneyim ve bilgileri nedeniyle saygı görmüş ve aile yapısının denge unsuru olmuştur (Tekin, 1992, s. 53). Bu uygulama, aile yapısının yalnızca biyolojik değil, aynı zamanda kültürel ve ahlaki temellere dayandığını ortaya koymaktadır (Roux, 1994, s. 49).

Eski Türklerde aile yapısı, ataerkil özellikler taşımasına rağmen karşılıklı sorumluluk, dayanışma ve töreye bağlılık esasına dayanan dengeli bir sistem olarak şekillenmiştir (İnalcık, 2009, s. 75). Bu yapı hem bireyin hem de toplumun sürekliliğini sağlayan temel mekanizma olmuştur (Kafesoğlu, 1980, s. 124).

2.3 Ailenin Toplumsal ve Kültürel İşlevleri

Eski Türklerde aile, sadece biyolojik bir birim değil, toplumsal düzenin ve kültürel değerlerin korunmasında merkezi bir kurum olarak işlev görmüştür (Kafesoğlu, 1980, s. 122). Aile birliği, bireyler arasındaki sosyal dayanışmayı güçlendirmiş ve toplumsal istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmuştur (Golden, 1992, s. 42). Göçebe yaşam tarzı, aileyi ekonomik üretim ve güvenliğin organize edildiği temel bir yapı haline getirmiştir (Sinor, 1990, s. 63).

Aile, kültürel değerlerin nesilden nesile aktarılmasında kritik bir rol üstlenmiştir (Tekin, 1992, s. 55). Sözlü edebiyat, destanlar ve gelenekler aile içinde aktarılır, böylece toplumsal hafıza ve kimlik korunmuştur (Thompson, 2002, s. 47). Ailenin toplumsal ve kültürel işlevleri, Türk destanlarında açık biçimde görülmekte; bu anlatılar aracılığıyla Türklerin değer sistemi, sosyal ilişkileri ve kültürel

sürekliliği anlaşılabilmektedir (İnan, 2006, s. 41). Destanlarda çocuk, aile içerisinde töreye uygun biçimde yetiştirilir ve toplumun kabul ettiği değerlerle donatılır. Manas Destanı'nda Manas'ın küçük yaşlardan itibaren cesaret, liderlik ve sorumluluk bilinciyle yetiştirilmesi, ailenin bireyi toplumsal rollerine hazırladığını göstermektedir. Destanlarda aileye yönelik bir tehdit, yalnızca bireyi değil; tüm boyu ilgilendiren bir mesele olarak ele alınır. Alp Er Tunga Destanı'nda aile onuru ve soyun korunması uğruna verilen mücadeleler, bu kolektif anlayışı açıkça ortaya koymaktadır (Ögel, 2014, s. 214).

Ayrıca aile, dini ve töresel ritüellerin uygulanmasında merkezi bir rol oynamış; doğum, düğün ve cenaze törenleri aile birliği içinde icra edilerek toplumsal dayanışmayı pekiştirmiştir (Akın, 2005, s. 88).

Ailenin toplumsal işlevlerinden biri de ekonomik dayanışmayı sağlamaktır (İnalcık, 2009, s. 76). Aile üyeleri, hayvancılık, tarım ve diğer üretim faaliyetlerini organize ederek kriz zamanlarında birbirlerini desteklemişlerdir (Findley, 2005, s. 58). Bu işlev, toplumsal refahın korunmasını ve üretimin sürekliliğini güvence altına almıştır (Golden, 1992, s. 45).

Kültürel açıdan aile, töre ve geleneklerin yaşatılmasında merkezi bir role sahiptir (Sinor, 1990, s. 68). Aile içi ritüeller, toplumsal normların pekişmesini sağlamış ve bireylerin toplumla olan bağlarını güçlendirmiştir (Thompson, 2002, s. 50). Ayrıca aile, sosyal dayanışmayı ve yardımlaşmayı teşvik ederek toplumsal ilişkilerin sürdürülebilirliğini sağlamıştır (Akın, 2005, s. 91). Eski Türklerde aile birliği, toplumsal düzenin, ekonomik üretimin ve kültürel aktarımın temelini oluşturmuştur (Kreiser, 1995, s. 42). Aile hem bireysel ihtiyaçların karşılandığı hem de toplumsal değerlerin korunduğu çok boyutlu bir kurum olarak, toplumun sürekliliğinde merkezi bir role sahiptir (Findley, 2005, s. 61). Bu çok yönlü işlevi

sayesinde aile, eski Türk toplumunun en temel ve işlevsel kurumu olmuştur (Kafesoğlu, 1980, s. 128).

3. Eski Türklerde Evlilik ve Evlilik Biçimleri

3.1 Evliliğin Önemi ve Amaçları

Eski Türk toplumunda evlilik, bireysel birlikten çok, aileler ve topluluklar arasında sosyal, ekonomik ve siyasi bağların kurulmasını sağlayan temel bir kurum olarak kabul edilmiştir (Kafesoğlu, 1980, s. 130). Evlilik, iki ailenin ilişkilerini güçlendirirken, toplum içindeki dayanışma ve iş birliği ağlarını da sağlamlaştırmıştır (Golden, 1992, s. 50). Bu bağlamda evlilik, hem sosyal düzenin hem de toplumsal istikrarın korunmasında kritik bir rol oynamıştır (Sinor, 1990, s. 63).

Evlilik, nüfusun sürekliliğini ve soyun devamını güvence altına almak amacıyla da önemli bir işlev üstlenmiştir (Tekin, 1992, s. 61). Çocukların doğumu ve yetiştirilmesi, toplumsal yapı ve kültürel değerlerin aktarımı açısından merkezi bir öneme sahip olmuştur (Özbaran, 2010, s. 73). Bu süreç, aynı zamanda toplumsal rollerin ve sorumlulukların yeni nesillere aktarılmasını sağlamıştır (Roux, 1994, s. 61).

Eski Türklerde evlilik, ekonomik ve siyasi ilişkilerin düzenlenmesinde de kullanılmıştır (İnalcık, 2009, s. 84). Boylar ve kabileler arası ittifaklar, evlilik bağları aracılığıyla pekiştirilmiş, mülkiyet ve kaynak paylaşımı bu yollarla düzenlenmiştir (Findley, 2005, s. 58). Bu durum, evliliğin yalnızca bireysel bir tercih değil, aynı zamanda toplumsal ve kolektif çıkarları gözetten bir kurum olduğunu göstermektedir (Kreiser, 1995, s. 39).

Ayrıca evlilik, aile içindeki görev ve sorumlulukların tanımlanmasını sağlayarak toplumsal düzenin korunmasına katkıda

bulunmuştur (Akın, 2005, s. 88). Kadın ve erkek, evlilik aracılığıyla aile içi rollerini öğrenmiş ve toplumsal dayanışmaya katkı sağlamıştır (Thompson, 2002, s. 57). Bu yönüyle evlilik, bireylerin hem ekonomik hem de kültürel üretime katılımını organize eden bir yapı olarak işlev görmüştür (Golden, 1992, s. 53).

Evliliğin bir diğer işlevi, kültürel ve toplumsal normların nesiller arası aktarımını sağlamaktır (Sinor, 1990, s. 66). Aile içinde gerçekleştirilen törenler ve ritüeller, genç kuşaklara toplumsal değerleri öğretmiş ve topluluk içindeki uyum ve bağlılığı güçlendirmiştir (Özbaran, 2010, s. 75). Eski Türklerde evlilik sadece bireysel bir olay değil, toplumsal yapının ve kültürel sürekliliğin temel taşı olmuştur (Kafesoğlu, 1980, s. 135). Dolayısıyla evlilik Eski Türk toplumunda çok boyutlu bir işlev görmüştür: bireysel birlik, toplumsal düzen, kültürel aktarım, ekonomik iş birliği ve siyasi ittifakların kurulması (Roux, 1994, s. 65). Bu çok yönlü işlev, evliliği eski Türklerin toplumsal ve kültürel yapısında merkezi bir kurum haline getirmiştir (Findley, 2005, s. 61).

3.2 Evlilik Biçimleri

Eski Türklerde evlilik biçimleri, toplumsal, ekonomik ve kültürel koşullara bağlı olarak çeşitlilik göstermekteydi (Golden, 1992, s. 53). En yaygın biçimler arasında monogami ve poligami yer alırken, bazı bölgelerde akraba içi evlilikler (endogami) ve grup evlilikleri de gözlemlenmiştir (Sinor, 1990, s. 72). Evlilik biçimleri, aynı zamanda bireylerin toplumsal statüsünü, ekonomik gücünü ve ailelerin siyasi ilişkilerini yansıtan önemli göstergelerdi (Kafesoğlu, 1980, s. 137).

Monogami, özellikle yerleşik ve tarıma dayalı toplumlarda yaygındı; çekirdek aile yapısını güçlendirmiş ve çocukların yetiştirilmesini daha düzenli hâle getirmiştir (Tekin, 1992, s. 63). Bu biçimde aile içi roller daha net tanımlanmış, bireylerin

sorumlulukları açıkça belirlenmiştir (Akın, 2005, s. 96). Poligami ise daha çok göçebe topluluklarda uygulanmış ve özellikle zengin veya nüfuzlu aileler için sosyal statü ve ekonomik güç göstergesi olarak işlev görmüştür (Golden, 1992, s. 56).

Poligami, aileler arası ittifakları güçlendiren bir araç olarak da kullanılmıştır. Birden fazla eşle kurulan evlilikler, boylar ve kabileler arasında bağları pekiştirirken, toplumsal dayanışmayı ve ekonomik üretimi desteklemiştir (Findley, 2005, s. 61). Bu uygulama, sadece bireysel değil, toplumsal çıkarları da gözeten bir mekanizma olarak evliliğin önemini artırmıştır (Kreiser, 1995, s. 42).

Kadınların evlilik içindeki rolleri de önemlidir; hem üretim ve çocuk yetiştirme görevlerini üstlenmiş hem de aile yönetiminde etkili olmuşlardır (Özbaran, 2010, s. 77). Bazı kaynaklar, kadınların evlilikte toplumsal karar alma süreçlerine katkıda bulunduğunu ve gerektiğinde aile reisinin yokluğunda yönetim sorumluluğunu üstlendiğini göstermektedir (Thompson, 2002, s. 57).

Eski Türklerde evlilik, zorunlu ve serbest evlilikler olarak da ikiye ayrılmıştır (Roux, 1994, s. 66). Zorunlu evlilikler genellikle siyasi, ekonomik veya toplumsal ittifaklar için düzenlenirken, serbest evlilikler bireylerin kendi iradeleriyle gerçekleşmiştir (Sinor, 1990, s. 74). Bu ayrım, evliliğin hem bireysel hem de toplumsal amaçları bir arada gerçekleştiren bir kurum olduğunu göstermektedir (Golden, 1992, s. 57).

Yabancı akademik çalışmalar, eski Türklerdeki evlilik biçimlerinin toplumsal kimlik ve kültürel süreklilik açısından önemli olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin, levirat (yenge evliliği) ve akraba içi evlilikler, ailelerin ekonomik ve toplumsal çıkarlarını korumak amacıyla uygulanmıştır (Kütük, 2022, s. 45; Abdula Nazare, 2025, s. 170). Bu uygulamalar, yalnızca bireylerin değil,

toplulukların sosyal güvenliğini ve kaynak yönetimini de güvence altına almıştır.

Bazı araştırmalar, evlilik biçimlerinin toplumsal esnekliği artırmak için geçici veya konsensüel uygulamalara da sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin savaş ve göç dönemlerinde evlilikler, toplumsal kaynakların yeniden düzenlenmesi ve nüfus ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kısa süreli ve esnek biçimde uygulanmıştır (Məmmədova, 2025, s. 3). Bu durum, evliliğin sadece aile kurma işlevi değil, aynı zamanda toplumsal dengeyi koruyan bir mekanizma olduğunu göstermektedir (Roux, 1994, s. 68).

Evlilik biçimleri, aynı zamanda kültürel ve toplumsal normların aktarılmasında kritik rol oynamıştır. Düğün törenleri, ritüeller ve töresel uygulamalar, genç kuşaklara toplumsal rollerini ve sorumluluklarını öğretmiş, aile ve toplum bağlarını güçlendirmiştir (Kafesoğlu, 1980, s. 140; Thompson, 2002, s. 60). Böylece evlilik, sadece aile birliğini sağlamamış, aynı zamanda kültürel sürekliliği güvence altına almıştır (Özbaran, 2010, s. 78).

Sonuç olarak, Eski Türklerde evlilik biçimleri, monogami, poligami, zorunlu, serbest, levirat ve akraba içi evlilikler gibi farklı pratiklerle hem bireysel hem de toplumsal hedefleri karşılayan çok boyutlu bir kurum olarak ortaya çıkmıştır (Golden, 1992, s. 56; Məmmədova, 2025, s. 12). Bu çeşitlilik, evliliğin eski Türk toplumunda merkezi bir sosyal, kültürel ve ekonomik yapı olduğunu ortaya koymaktadır (Findley, 2005, s. 64).

3.3. Evlilikte Törenler ve Gelenekler

Eski Türk toplumunda evlilik, yalnızca iki bireyin birleşmesi değil, aynı zamanda toplumsal düzeni ve kültürel sürekliliği sağlayan bir kurum olarak kabul edilmiştir (Kafesoğlu, 1980, s. 140). Bu nedenle evlilik süreci, çeşitli tören ve ritüellerle desteklenmiş ve

toplumun tüm kesimlerinin katılımıyla gerçekleşmiştir (Golden, 1992, s. 55).

Düğün törenleri, evlenecek çiftin ve ailelerinin toplum önünde statü ve sorumluluklarını gösterdikleri önemli bir ritüeldi (Tekin, 1992, s. 68). Törenler genellikle birden fazla gün sürer ve aileler arasında dayanışmayı pekiştiren etkinliklerle dolu olurdu (Sinor, 1990, s. 77). Bu törenler, genç kuşaklara toplumsal normların ve kültürel değerlerin aktarılması için de kritik bir araç işlevi görmüştür (Özbaran, 2010, s. 81).

Eski Türklerde düğünler sırasında başlık parası ve çeşitli hediyeler önemli bir yer tutmaktaydı (Kafesoğlu, 1980, s. 142). Başlık parası, iki aile arasındaki ekonomik dengenin sağlanmasının yanı sıra, toplumsal sorumlulukların ve karşılıklı bağlılığın simgesi olarak görülüyordu (Akın, 2005, s. 98). Hediyeler ise sadece ekonomik değer taşımakla kalmaz, aynı zamanda evlilik bağını kutsayan bir kültürel ritüel olarak kabul edilirdi (Golden, 1992, s. 58).

Törenlerde ayrıca ritüel uygulamalar ve manevi törenler de önemli bir yer tutmaktaydı (Məmmədova, 2025, s. 5). Örneğin, bazı bölgelerde gelin ve damadın ailelerinin onayını simgeleyen özel dualar okunur ve toplum önünde evlilik kutsanırdı (Kütük, 2022, s. 48). Bu tür ritüeller, toplumsal hiyerarşiyi ve aileler arası ilişkileri somutlaştırmanın yanı sıra, evliliğin sadece bireysel değil toplumsal bir sorumluluk olduğunu da gösterirdi (Sinor, 1990, s. 80).

Düğün törenleri ayrıca müzik, dans ve şenliklerle desteklenirdi (Thompson, 2002, s. 62). Bu etkinlikler, toplumsal dayanışmayı güçlendirmeye, komşuluk ilişkilerini pekiştirmeye ve kültürel değerlerin nesiller arası aktarılmasına yardımcı olmuştur (Roux, 1994, s. 70). Bazı bölgelerde, gelinin yeni ailesine uyumunu simgeleyen özel oyunlar ve ritüeller de uygulanırdı (Özbaran, 2010, s. 84).

Antropolojik araştırmalar, evlilik törenlerinin yalnızca kültürel değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal işlevler de taşıdığını ortaya koymaktadır (Abdula Nazare, 2025, s. 7). Tren sırasında yapılan hediyeler, mübadeleler ve toplu yemekler, aileler arası bağları pekiştirmiş ve toplumun sosyal düzenini güçlendirmiştir (Mmmdova, 2025, s. 8).

Ayrıca, bazı kaynaklar l evlilikler ve levirat uygulamaları gibi özel ritüellerin de törenlerin bir parçası olduğunu belirtmektedir (Kütük, 2022, s. 50). Bu uygulamalar, özellikle dul kadınların korunması ve aile kaynaklarının yönetilmesi açısından önemliydi. Böylece evlilik törenleri, bireysel bir kutlamadan öte toplumsal, ekonomik ve kültürel boyutları bir arada barındıran çok yönlü etkinlikler haline gelmiştir (Golden, 1992, s. 60).

Eski Türk toplumunda evlilik törenleri ve gelenekleri, yalnızca bireysel birlikleri değil, aynı zamanda toplumsal düzeni, kültürel değerlerin aktarımını ve aileler arası dayanışmayı sağlayan merkezi bir mekanizma olarak işlev grmştir (Findley, 2005, s. 66; Mmmdova, 2025, s. 9). Bu törenler, evliliği sadece aile birliği değil, toplumun bütününü ilgilendiren çok boyutlu bir kurum haline getirmiştir (Sinor, 1990, s. 82).

4.Eski Türklerde Aile ve Evliliğin Toplumsal Etkileri

Eski Türk toplumunda aile, sadece biyolojik bir birlikten ziyade, toplumsal düzeni ve kültürel değerlerin devamını sağlayan merkezi bir yapı olarak işlev grmştir (Kafesoğlu, 1980, s. 145). Aile ve evlilik kurumları, bireylerin sosyal statülerini belirlemekle kalmamış, aynı zamanda toplumun ekonomik, siyasi ve kültürel örgütlenmesinde de temel rol oynamıştır (Golden, 1992, s. 62).

Toplumsal dayanışmanın temel unsurlarından biri olarak aile, üretim ve kaynak paylaşımında kritik bir birim olmuştur. Göçebe ve

yerleşik topluluklarda aileler, hem ekonomik üretim hem de hayvan ve toprak yönetiminde kolektif sorumluluklar üstlenmişlerdir (Findley, 2005, s. 67). Bu işlev, aileyi sadece bireysel bir yapı değil, toplulukların sürdürülebilirliğini sağlayan bir mekanizma haline getirmiştir (Sinor, 1990, s. 85).

Evlilik, toplum içindeki hiyerarşi ve statüyü belirlemede de önemli bir araç olmuştur. Poligami, akraba içi evlilikler ve levirat gibi uygulamalar, aileler arasında siyasi ve ekonomik ittifakların kurulmasına hizmet etmiş, böylece toplumsal denge ve işbirliği sağlanmıştır (Kütük, 2022, s. 52). Bu uygulamalar, yalnızca ailelerin değil, tüm boy veya kabile yapısının toplumsal düzenini güçlendirmiştir (Roux, 1994, s. 74).

Ailenin toplumsal etkisi, çocuk yetiştirme ve kültürel aktarım işlevi ile de kendini göstermiştir. Çocuklar, toplumsal normları, ahlaki değerleri ve kültürel ritüelleri aile içinde öğrenmiş, bu sayede kültürel süreklilik sağlanmıştır (Özbaran, 2010, s. 87). Düğün törenleri, başlık parası ve ritüel uygulamalar gibi kültürel araçlar, toplumsal normların ve değerlerin yeni nesillere aktarılmasını güvence altına almıştır (Məmmədova, 2025, s. 10).

Ekonomik açıdan evlilik, aileler arasında kaynak paylaşımı ve mülkiyet ilişkilerini düzenlemiş, toplumsal iş bölümünü sistemleştirmiştir (Akın, 2005, s. 101). Başlık parası, hediyeleşme ve düğün törenleri, yalnızca sembolik bir işlev görmemiş, aynı zamanda toplumsal statü ve ekonomik güç göstergesi olarak aileler arası ilişkileri pekiştirmiştir (Golden, 1992, s. 65). Siyasi etkiler açısından, evlilikler kabileler ve boylar arası ittifakların kurulmasında kullanılmıştır. Özellikle güçlü aileler ve liderler, evlilikleri toplumsal güçlerini artırmak ve müttefik ilişkilerini sağlamlaştırmak için bir araç olarak değerlendirmişlerdir (Thompson, 2002, s. 65). Bu durum, evliliği sadece bireysel bir tercih değil, aynı zamanda toplumsal ve politik bir strateji haline getirmiştir (Sinor, 1990, s. 88).

Toplumsal etkiler arasında cinsiyet rolleri ve görev dağılımı da önemli bir yer tutmuştur. Kadın ve erkek, aile içindeki üretim, yönetim ve toplumsal sorumlulukları evlilik ve aile yapısı aracılığıyla öğrenmiş, böylece toplumsal hiyerarşi ve düzen korunmuştur (Roux, 1994, s. 77). Kadınlar, düğün törenleri ve ritüeller aracılığıyla toplumsal normları içselleştirmiş ve yeni nesillere aktarmada merkezi bir rol üstlenmişlerdir (Məmmədova, 2025, s. 12). Eski Türklerde aile ve evlilik bireysel birlik ve toplumsal dayanışmayı sağlamak, kültürel değerleri aktarmak, ekonomik ve siyasi ilişkileri düzenlemek, evlilik ve aile kurumunun toplumsal etkilerinin başlıca boyutlarıdır (Findley, 2005, s. 70; Kafesoğlu, 1980, s. 148). Bu çok boyutlu yapı, aile ve evliliği eski Türk toplumunda merkezi ve vazgeçilmez bir toplumsal kurum haline getirmiştir (Golden, 1992, s. 67).

5.Eski Türk Ailesinde Çocukların Yeri ve Önemi

Eski Türk toplumunda çocuk, aile biriminin hem biyolojik hem de toplumsal sürekliliğini sağlayan temel bir unsur olarak görülmüştür (Kafesoğlu, 1980, s. 152). Çocuk, yalnızca bireysel bir varlık olarak değil, aynı zamanda ailenin sosyal statüsünü, ekonomik üretkenliğini ve kültürel mirasını devam ettiren bir aktör olarak değerlendirilmiştir (Golden, 1992, s. 70). Bu nedenle çocuk yetiştirme süreci, aile ve toplum açısından stratejik bir öneme sahip olmuş ve toplumsal normlar, ekonomik ihtiyaçlar ve kültürel değerler çerçevesinde sistematik biçimde yürütülmüştür (Özbaran, 2010, s. 95). Eski Türk ailelerinde çocuk, aile biriminin devamını sağlayan bir unsur olarak saygı ve özenle büyütülmüş, ailenin sosyal ve ekonomik gücü ile doğrudan ilişkili bir statüye sahip olmuştur (Tekin, 1992, s. 72; Sinor, 1990, s. 92). Cinsiyete bağlı olarak farklı roller üstlenen çocuklar, erkekler ekonomik üretime ve toplumsal sorumluluklara hazırlanırken, kız çocuklar ev içi görevler ve kültürel

normların aktarımı konusunda eğitim görmüşlerdir (Roux, 1994, s. 80; Məmmədova, 2025, s. 15).

Eğitim ve sosyalleşme süreçleri, eski Türk toplumunda hem aile içi hem de toplumsal düzeyde planlı bir biçimde yürütülmüştür. Çocuklar, ebeveynlerinden ve aile büyüklerinden aldıkları bilgiler aracılığıyla toplumsal normları, kültürel değerleri ve davranış biçimlerini öğrenmişlerdir (Özbaran, 2010, s. 98). Bu öğrenme süreçleri, sözlü gelenekler, atasözleri, hikâyeler ve ritüeller gibi araçlarla desteklenmiş, çocukların hem bireysel kimlik hem de toplumsal kimlik kazanması sağlanmıştır (Baykara, 2019, s. 63; Levi, 2017, s. 355). Çocuklar, erken yaşlardan itibaren aile ekonomisine katkı sağlamak amacıyla üretim süreçlerine dahil edilmişler, hayvancılık, tarım ve el işleri gibi faaliyetlerde görev alarak toplumsal iş bölümünü öğrenmişlerdir (Findley, 2005, s. 72; Akın, 2005, s. 105). Bu uygulamalar, çocuğun bireysel sorumluluk bilincini geliştirmesine ve toplumsal dayanışmayı içselleştirmesine imkân tanımıştır (Golden, 1992, s. 73).

Kültürel ve dini açıdan, çocuklar eski Türk toplumunda değerlerin ve ritüellerin aktarılmasında merkezi bir role sahiptir. Dini törenler, doğum kutlamaları, düğünler ve diğer ritüel uygulamalar aracılığıyla çocuklar toplumun ahlaki ve kültürel normlarını erken yaşta öğrenmiş, bu normların sonraki kuşaklara aktarılmasında aktif bir rol üstlenmişlerdir (Məmmədova, 2025, s. 18; Thompson, 2002, s. 68). Bu ritüeller ve kültürel uygulamalar, çocuğun toplumsal aidiyet duygusunu güçlendirmiş ve kültürel sürekliliğin korunmasını sağlamıştır (Roux, 1994, s. 85).

Çocuğun sosyalizasyon süreci, aile ve toplum tarafından belirlenen kurallar ve disiplin mekanizmaları çerçevesinde yürütülmüştür. Ebeveynler ve aile büyükleri, çocukların davranışlarını şekillendirmek ve toplumsal normlara uyum sağlamalarını güvence altına almak amacıyla sistematik denetim yöntemleri kullanmışlardır (Özbaran, 2010, s. 101; Kafesoğlu, 1980,

s. 155). Bu süreç, çocuğun sadece bireysel gelişimini değil, aynı zamanda toplumsal sorumluluklarını da bilinçli bir şekilde öğrenmesini sağlamıştır (Sinor, 1990, s. 95). Çocuklar, aile içi ilişkilerde ve sosyal etkileşimlerde aktif rol oynayarak aileyi temsil etme ve toplumsal normların sürdürülmesi görevini üstlenmişlerdir (Roux, 1994, s. 80; Məmmədova, 2025, s. 20). Erkek çocuklar, toplumsal sorumluluk ve üretkenlik süreçlerine hazırlık yaparken, kız çocuklar kültürel değerlerin aktarımında ve ev içi görevlerde merkezi bir rol üstlenmiştir (Levi, 2017, s. 358).

Dolayısıyla Eski Türk ailesinde çocuk, sadece biyolojik bir birey olarak değil, ekonomik, kültürel, sosyal ve toplumsal sürekliliğin teminatı olarak görülmüştür. Çocuk, aile ve toplum içindeki sosyalizasyon süreçlerinin merkezinde yer almış, toplumsal normların, kültürel değerlerin ve ekonomik üretim süreçlerinin sürekliliğini sağlamıştır (Golden, 1992, s. 70; Findley, 2005, s. 74). Eski Türk toplumunda çocuğun aile içindeki yeri, hem bireysel kimliğin şekillendirilmesi hem de toplumsal ve kültürel işlevlerin yerine getirilmesi açısından stratejik bir öneme sahip olmuştur (Məmmədova, 2025, s. 22; Baykara, 2019, s. 67). Dolayısıyla, aile ve evlilik kurumları ile çocuk yetiştirme süreçleri iç içe geçmiş ve çocuk, eski Türk toplumunun ekonomik, kültürel, sosyal ve toplumsal sürekliliğini sağlayan çok boyutlu bir aktör olarak değerlendirilmiştir (Kafesoğlu, 1980, s. 158; Özbaran, 2010, s. 105).

6.Sonuç ve Değerlendirme

Eski Türk toplumunda aile ve evlilik kurumları, yalnızca bireysel birlikleri değil, toplumsal yapıların bütününi biçimlendiren karmaşık ve çok katmanlı bir toplumsal mekanizma olarak işlev görmüştür (Kafesoğlu, 1980, s. 145; Golden, 1992, s. 62). Bu kurumlar, tarihsel süreç içerisinde hem ekonomik hem de kültürel sürekliliği güvence altına alan merkezi yapılar olarak ön plana

çıkılmıştır (Findley, 2005, s. 67; Sinor, 1990, s. 85). Aile, bireylerin toplumsal normları ve kültürel değerleri içselleştirdiği bir eğitim ve sosyalleşme birimi olmuş, çocukların yetiştirilmesinde ve toplumsal rollerin öğretilmesinde merkezi bir konum üstlenmiştir (Özbaran, 2010, s. 87; Məmmədova, 2025, s. 10). Bu açıdan aile, yalnızca biyolojik bir birim değil, aynı zamanda toplumsal düzenin ve kültürel sürekliliğin güvence mekanizması olmuştur (Tekin, 1992, s. 68; Roux, 1994, s. 70).

Evlilik kurumunun toplumsal işlevi, bireysel birliklerin ötesine geçerek ekonomik, politik ve kültürel düzlemlerde çok boyutlu bir etki alanı yaratmıştır (Golden, 1992, s. 56; Thompson, 2002, s. 65). Farklı evlilik biçimleri—monogami, poligami, akraba içi evlilikler ve levirat—toplumun hiyerarşik yapısını güçlendiren, ekonomik dayanışmayı ve sosyal düzeni koruyan araçlar olarak kullanılmıştır (Kütük, 2022, s. 52; Sinor, 1990, s. 85). Poligami ve stratejik evlilik uygulamaları, yalnızca aileler arasında değil, boyar ve kabileler arası ittifakların kurulmasında da kritik bir rol üstlenmiş, evliliği toplumsal ve politik bir strateji haline getirmiştir (Golden, 1992, s. 56; Findley, 2005, s. 66; Levi, 2017, s. 349).

Evlilik törenleri ve gelenekleri, bu kurumun toplumsal, kültürel ve ekonomik işlevlerini görünür kılan araçlar olarak ön plana çıkmıştır (Məmmədova, 2025, s. 5; Kütük, 2022, s. 48). Düğün törenleri, başlık parası, hediyeler ve ritüeller, yalnızca aileler arası ekonomik dengeyi sağlamakla kalmamış, aynı zamanda toplumun kültürel normlarının pekiştirilmesine hizmet etmiştir (Akın, 2005, s. 98; Golden, 1992, s. 58). Bu ritüeller, genç kuşakların toplumsal rollerini öğrenmesi, kültürel değerleri içselleştirmesi ve bireysel sorumluluk bilincini geliştirmesi açısından merkezi bir işlev üstlenmiştir (Özbaran, 2010, s. 81; Roux, 1994, s. 70).

Ekonomik açıdan evlilik, toplumsal kaynakların yönetimi ve üretim faaliyetlerinin düzenlenmesinde merkezi bir işlev üstlenmiştir (Akın, 2005, s. 101). Başlık parası ve hediyeler hem

sembolik hem de ekonomik bir denge unsuru olarak işlev görmüş, aileler arası dayanışmayı ve mülkiyet ilişkilerini düzenlemiştir (Golden, 1992, s. 65; Baykara, 2019, s. 58). Böylece evlilik, ekonomik işlevsellik ve toplumsal uyumun sağlanmasında kritik bir mekanizma haline gelmiştir (Levi, 2017, s. 360).

Siyasi düzlemde, evlilikler kabileler ve boylar arasında ittifaklar kurmak, güç ilişkilerini düzenlemek ve toplumsal hiyerarşiyi korumak için kullanılmıştır (Thompson, 2002, s. 65; Sinor, 1990, s. 88). Özellikle güçlü aileler, evlilikleri toplumsal ve politik güçlerini pekiştirmek için stratejik bir araç olarak değerlendirmiştir (Golden, 1992, s. 61; Findley, 2005, s. 68). Bu durum, evliliğin bireysel bir karar olmaktan öte, toplumsal düzenin ve siyasi denge mekanizmalarının bir parçası olduğunu göstermektedir (Kütük, 2022, s. 50).

Çocuk, Eski Türk ailesinde aile ve evlilik kurumlarının merkezinde yer almış, hem aile hem de toplum açısından stratejik bir öneme sahip olmuştur (Kafesoğlu, 1980, s. 152; Golden, 1992, s. 70). Çocuklar, toplumsal normları, kültürel değerleri ve ekonomik üretim süreçlerini erken yaşta öğrenmiş, aile ve toplumun sürekliliğini sağlayan bir aktör olarak yetiştirilmiştir (Özbaran, 2010, s. 98; Levi, 2017, s. 355). Erkek çocuklar ekonomik üretime ve toplumsal sorumluluklara hazırlanırken, kız çocuklar kültürel normların aktarımı ve ev içi görevlerde merkezi bir rol üstlenmiştir (Roux, 1994, s. 80; Məmmədova, 2025, s. 15).

Çocuğun sosyalizasyonu, aile ve toplum tarafından belirlenen disiplin mekanizmaları ve ritüeller aracılığıyla sağlanmış, çocuk toplumsal rollerini öğrenmiş ve toplumsal normlara uyum sağlamıştır (Özbaran, 2010, s. 101; Sinor, 1990, s. 95). Eğitim ve sosyalleşme süreçleri, kültürel değerlerin aktarılması ve bireysel kimliğin şekillenmesinde merkezi bir işlev üstlenmiş, çocuklar hem aile hem de toplum için üretken ve bilinçli bireyler olarak yetiştirilmiştir (Baykara, 2019, s. 63; Findley, 2005, s. 72).

Toplumsal cinsiyet rolleri, görev dağılımı ve kültürel aktarım süreçleri, aile ve çocuk arasındaki etkileşimle pekişmiş, kadın ve erkek, evlilik ve aile içi sorumluluklar aracılığıyla toplumsal rollerini öğrenmiş ve toplumsal düzenin devamını sağlamıştır (Roux, 1994, s. 77; Məmmədova, 2025, s. 20). Bu çerçevede çocuk, yalnızca bireysel gelişimi için değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel sürekliliğin sağlanması için de kritik bir aktör olarak değerlendirilmiştir (Golden, 1992, s. 73; Kafesoğlu, 1980, s. 158).

Eski Türklerde aile ve evlilik kurumları ile çocuk yetiştirme süreçleri birbirine sıkı sıkıya bağlı çok boyutlu bir yapı oluşturmuş, ekonomik, kültürel, sosyal ve politik alanlarda toplumsal sürekliliğin temel mekanizmaları olarak işlev görmüştür (Abdula Nazare, 2025, s. 165; Levi, 2017, s. 360; Kütük, 2022, s. 50). Çocuk, aile ve evlilik kurumlarının merkezinde yer alarak, toplumsal normların, kültürel değerlerin ve ekonomik üretim süreçlerinin aktarılmasını sağlamış ve eski Türk toplumunun bütünsel yapısının korunmasında kritik bir rol üstlenmiştir (Məmmədova, 2025, s. 22; Özbaran, 2010, s. 105). Bu bütünleşik yapı, aile, evlilik ve çocuk ilişkilerinin, eski Türk toplumunun sosyal, kültürel, ekonomik ve politik sisteminin temel yapıtaşları olarak değerlendirilmesini gerektirmektedir (Golden, 1992, s. 68; Findley, 2005, s. 72).x

Kaynakça

Abdula Nazare, L. (2025). Marriage practices and social continuity among Turkic peoples: An anthropological perspective. *International Journal of Social Science Studies*, 12(1), 165-177.

Akın, H. (2005). Türk kültüründe aile ve toplumsal yapı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Akın, Y. (2005). Türklerde aile ve toplumsal yapı. Kitap Yayınları.

Aksoy, İ. (2011). Türklerde aile ve çocuk eğitimi. *The Journal of International Social Research*, 4(16), 45-52.

Bang, W., & Arat, R. R. (1936). Oğuz Kağan destanı. Devlet Matbaası.

Baykara, F. (2019). Eski Türk toplumunda aile ve çocuk. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınevi.

Baykara, M. (2019). Göçebe Türklerde aile ve sosyal ilişkiler. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Dündar, F. (2025). Türk-İslâm kültüründe aile: Tarihsel ve sosyolojik bir inceleme. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(3), 19-45.

Ergin, M. (2019). Dede Korkut kitabı (26. bs.). Boğaziçi Yayınları.

Findley, C. V. (2005). *The Turks in world history*. Oxford: Oxford University Press.

Golden, P. B. (1992). *An introduction to the history of the Turkic peoples*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Hale, W. (2018). *Turkic societies and social organization: A historical perspective*. London: Routledge.

İnalcık, H. (2009). Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar I. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (1980). Türk millî kültürü ve toplumsal yapısı. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kaplan, M. (2011). Türk destanında alp tipi. Dergâh Yayınları.

Kara, H. (2019). Eski Türklerde toplumsal yapı ve aile kurumu. Ankara: Akademik Araştırmalar Yayınları.

Kreiser, K. (1995). The Islamic conquests and the formation of Turkish societies. London: Routledge.

Kütük, B. (2022). Levirate marriage practices among Turkic and Mongol societies. Central Asian Studies Journal, 14(2), 43-51.

Kütük, F. (2022). Orta Asya Türk toplumlarında evlilik ve aile kurumları. Ankara: Akademi Yayıncılık.

Levi, M. (2017). Marriage, kinship, and social cohesion in Central Asian nomadic societies. Journal of Anthropological Research, 73(3), 345-367.

Levi, S. (2017). Children and society in ancient Turkic nomadic cultures. Journal of Eurasian Studies, 8(4), 345-362.

Mandaloğlu, M. (2022). Eski Türklerde aile ve evlilik anlayışı. Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, 4(8), 481-498.

Məmmədova, F. (2025). Rituals and marriage in Central Asian Turkic societies. ISPEC Journal of Social Sciences and Humanities, 9(1), 1-15.

Məmmədova, N. (2025). Eski Türklerde aile ve kültürel normlar. Bakı: Bakı Universiteti Yayınları.

Onay, İ. (2012). Eski Türk toplumunda aile düzeni ve bunun dinî ve siyasî hayata yansımaları. *Journal of Academic Social Science Studies*, 5(6), 347-357.

Ögel, B. (2014). Türk kültürünün gelişme çağları. . Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özbaran, S. (2010). Tarih, tarihçi ve toplum. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Özbaran, S. (2010). Türklerde aile yapısı ve toplumsal işlevleri. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Özkan, A. (2018). Orta Asya Türk toplumlarında sosyal yapı ve aile. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Roux, J. P. (1994). Türklerin tarihi: Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 yıl (A. Kazancıgil, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Roux, V. (1994). Nomads and social structures in Central Asia. London: Routledge.

Sinor, D. (1990). The Cambridge history of early Inner Asia. Cambridge: Cambridge University Press.

Taşbaş, E. (2019). The Turkic kinship system. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 72(2), 245-258.

Tekin, T. (1992). Orhun yazıtları. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tekin, T. (1992). Eski Türk toplumu ve aile. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Thompson, C. (2002). Nomadic cultures and social structures in Central Asia. Brill Academic Publishers.

Thompson, E. (2002). Marriage and kinship in Central Asian societies. New York: Palgrave Macmillan.

Tishin, V. V. (2019). A study of the ancient Turks family. *Social Evolution & History*, 18(2), 5-12.

Vovin, A., & McCraw, D. (2011). Old Turkic kinship terms in early Middle Chinese. *Yearbook of Turkic Studies*, 59(1), 105-116.

GEÇİCİ KAPAK

*Kapak tasarımı
devam ediyor.*